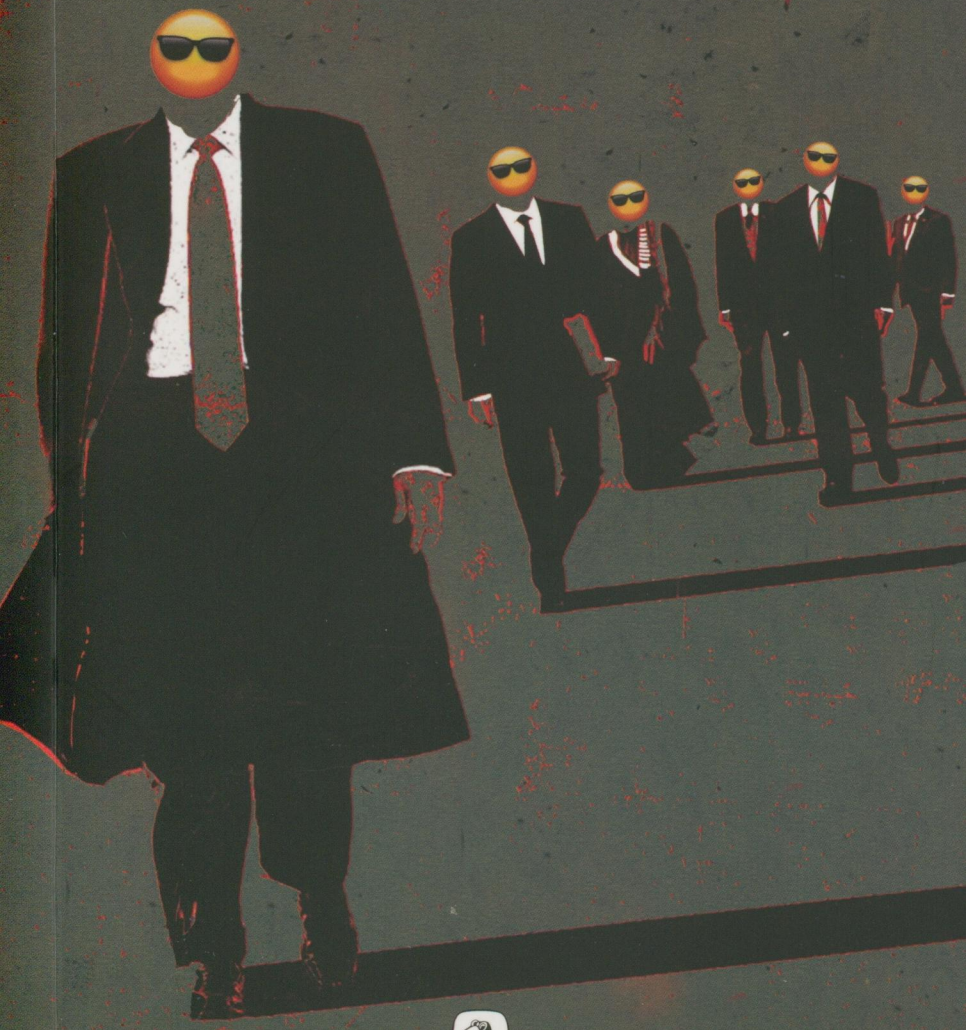
Renata Salecl

Kabalık Çağı

metis

Renata Salecl

Kabalık Çağı

Slovenyalı düşünür ve sosyolog 1962 doğumlu. Ljubljana Üniversitesi'nde felsefe öğrenimi gördükten sonra aynı üniversitenin hukuk fakültesinin kriminoloji bölümünde araştırma görevlisi olarak çalışmaya başladı ve 1991'de sosyoloji doktorasını tamamladı. Çalışmalarında hukuk, kriminoloji ve psikanalizi bir araya getiren Salecl, 2010'da Slovenya Bilim Bakanlığı tarafından yılın kadın bilimcisi seçildi. Londra İktisat Okulu, Birkbeck Üniversitesi, New York'taki Cardozo Hukuk Okulu, Washington'daki George Washington Üniversitesi ve Berlin'deki Humboldt Üniversitesi gibi eğitim kurumlarında dersler veren Salecl, halen Ljubljana Üniversitesi'nde öğretim üyesi ve kıdemli araştırmacı olarak çalışmalarını sürdürüyor. Aynı zamanda çeşitli Avrupa gazetelerinde köşe yazıları da yazan Salecl'in kitaplarından bazıları şunlardır: *Kaygı Üzerine* (Metis, 2013), *Seçme İkilemi* (Metis, 2014), *The Spoils of Freedom: Psychoanalysis and Feminism after the Fall of Socialism* (1994), *(Per)versions of Love and Hate* (1998).

Metis Yayınları
İpek Sokak 5, 34433 Beyoğlu, İstanbul
e-posta: info@metiskitap.com
www.metiskitap.com
Yayınevi Sertifika No: 43544

Kabalık Çağı
Renata Salecl

Orijinal Adı: The Age of Rudeness, 2023

© Renata Salecl, 2023. Bütün hakları saklıdır.
© Metis Yayınları, 2025
Çeviri Eser © Bülent Kale, 2025

İlk Basım: Haziran 2026

Yayıma Hazırlayanlar:
S. Melis Baysal, Savaş Kılıç

Kapak Tasarımı: Emine Bora

Dizgi ve Baskı Öncesi Hazırlık: Metis Yayıncılık Ltd.
Baskı ve Cilt: Yaylacık Matbaacılık Ltd.
Fatih Sanayi Sitesi No. 12/197 Topkapı, İstanbul
Matbaa Sertifika No: 44865

ISBN-13: 978-605-316-471-5

Bu kitabın hiçbir bölümü yapay zekâ teknolojilerinin veya sistemlerinin eğitimi amacıyla herhangi bir şekilde kullanılamaz ya da çoğaltılamaz. Bu eser metin ve veri madenciliğine kapalıdır (AB Direktifi (EU) 2019/790, Madde 4(3)).

Eserin bütünüyle ya da kısmen fotokopisinin çekilmesi, mekanik ya da elektronik araçlarla çoğaltılması, kopyalanarak internette ya da herhangi bir veri saklama cihazında bulundurulması, 5846 Sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'nun hükümlerine aykırıdır ve hak sahiplerinin maddi ve manevi haklarının çiğnenmesi anlamına gelir.

Renata Salecl

Kabalık Çağı

Çeviren:
Bülent Kale

metis

İçindekiler

Türkçe Baskıya Önsöz 9

Neoliberalizmin Patolojisi 15
- Mecburen Mutlu 15
- Büyüklenmek 20
- Manipülasyonun Âlâsı 25
- Mükemmeliyetçilik Tiranlığı 31
- Dostluk Bankları 36
- Zevklerin Evrenselleşmesi 41

Vahşi Kapitalizm 47
- Acımasızlık ve Tükenmişlik 47
- Acımak Yok: Ne Kendimize Ne Başkalarına 52
- Çöp Kutusu 56
- Orijinal İmitasyon 62
- Sömürüye Duyarsızlık 67

Nezaketin Maskesi Düşünce 73
- Kabalık Çağı 73
- Doğal Görülendeki Şiddet 78
- Sahtekârın İdeali 83
- Üniformalar ve Maskeler 88

Uyuşukluk 95
Siyasete Karşı Apatinin Sonu mu? 95
Apatiye Kapılma Hakkımız Var mı? 100
Uyuşukluk ve Otoritarizm 105
Dinginlik İsteği 110

Dünya Nereye Gidiyor? 115
Boş Yer Olarak İktidar 115
Geri Dönüş Yoksa 120
Tavuskuşu Dansı ve Medya 125
Aynaları Örtmek 130
Felaketbilimi 135

Türkçe Baskıya Önsöz

BİR AKŞAM mahallede yürüyüş yaparken kaldırımda tek başına duran bir köpek yavrusu gördüm. Hayvanın kaybolmuş olabileceğini düşünerek biraz daha yaklaştım ama binanın karanlıkta kalan tarafından uzanıp gelen tasmasının ipine takılıp neredeyse düşüyordum. Güçlükle dengemi sağladığımda, karanlıktan birinin bana öfkeyle bağırdığını duydum: "Önüne baksana! Kör müsün?" Köpeğin sahibi sonra dönüp korkan hayvanı sakinleştirmeye girişti. Ben bir şey diyemedim. Neredeyse düşüyordum, hepsi bu. Köpeğe zarar vermemiştim ki.

Sonra Türk bir arkadaşım bana İstanbul'da başına gelen benzer bir olayı anlattı. Hıncahınç dolu bir metroda tutamacı sıkıca kavramış giderken gayet şık giyinmiş, ince yüksek topuklu biri hızla metroya girerken sertçe ayağına basmış. "Ahh!" diye acıyla bağırıp ayağını çekmiş arkadaşım. Kadın özür dilemek yerine bir de çıkışıp "Ne giriyorsun ayağımın altına!" demiş.

Arkadaşım tuhaf bir izlenime kapılmış, sanki sırf varlığı bile birilerine engelmiş gibi. Ayağı ezilmekle kalmamış, yer kaplamakla da suçlanmıştı.

İdeal bir dünyada, herkes derhal özür dileyerek söze başlardı. Köpeğin sahibi neredeyse düşmeme sebep olduğu için özür dilerdi, ben de küçük köpeği korkuttuğum için özür di-

lerdim. Metrodaki kadın, arkadaşımın canını yaktığı için özür dilerdi, arkadaşım da tıkış tıkış toplu taşıma aracındaki o kaçınılmaz sıkışıklık için özür dileyebilirdi. Ama böyle olmadı. Özür değil suçlama vardı. Anlayış değil öfke vardı.

Kabalık yeni çıkmış bir şey değil. Her toplumun kendine özgü hakaret etme, yok sayma, aşağılama, dışlama biçimleri var. Ama son yıllarda bir şeyler değişti. Bir zamanlar nezaket maskesi ardına saklananlar şimdi genelde açıkça, hatta gururla ortaya dökülüyor. İnsanlar ne düşündüklerini hemen, çoğu zaman da kaba bir üslupla söylüyor, sanki kendini tutmak bir tür zayıflık, hatta daha da kötüsü, bir tür aptallıkmış gibi.

Bu ufak çaplı, önemsiz sahnelerle işe koyuldum ama kabalık bu kadarla kalmaz. "Özür dilerim," demeyi becerememekten ibaret değildir. Başkalarına ne kadar alan tanıdığımızı, rahatsız veya huzursuz olduklarında farkına varıp varmadığımızı, başkasının varlığının bize hâlâ önemli gelip gelmediğini gösterir. Özür buhar olup uçunca yitip giden bir tek nezaket değildir. Artık başkaları bize sıkıntı veren birer belaya, zaman kaybına, etrafından dolanılması gereken birer soruna dönüşür.

Saygının gitgide yitmesini sırf görgüye bağlayarak ele alamamamızın nedeni de bu. Kabalık çağdaş kapitalizm dilinin bir parçası artık. Rekabeti, hızı ve bireysel ilerlemeyi yücelten bir dünyada yaşıyoruz. İşyerinde insanlardan verimliliklerini durmadan sürdürmeleri, her zaman müsait bulunmaları bekleniyor. Siyasette hakaret, performansa dönüştü. Sosyal medyada aşağılama eğlence niyetine kullanılıyor. En önemlisiyse öfke artık iletişimin önünde bir engel değil, itici bir güç haline geldi.

Oxford University Press 2025'te *rage bait*'i (öfke uyandırarak sazan avına çıkmak) yılın kelimesi seçti. İnternette öfke

fikirlerden hızlı yol alıyor. Çevrimiçi âlemde birkaç dakika yorumlara bakmak anlaşmazlıkların nasıl hızla alaya, hatta aşağılamaya döndüğünü görmeye yeter. Hakarete şaka, acımasızlığa sahicilik, saldırganlığa dürüstlük denir oldu.

Aynı mantık şehir hayatında da görülmeye başladı. Pandemiyle beraber, dağıtım hizmetleri pek çok şehirde hızla yayıldı. Caddeler internetten siparişleri hızla yetiştirmeye çalışan bisiklet ve motosikletlerle doldu. Müşteri uygulamadan, paketten, tahmini varış süresinden başkasını görmüyor. İşçiler adeta görünmezleşiyor: İzlenip denetleniyor, oylanıyor, hızlanmaya zorlanıyor, makine dişlisi muamelesi görüyorlar. Sipariş geç geldiğinde kayıtsızlık öfkeye dönüşebiliyor. Aynı işçinin trafikte aceleyle yol almasıysa yayalar açısından tehlike arz ediyor. Herkes anlayıştansa zamanın önemsendiği bir sisteme itilmiş durumda.

Başka pek çok büyük şehirdeki gibi, İstanbul'da da yoğunluğun, yorgunluğun, eşitsizliğin ve hızın baskısı bedende hemen hissediliyor. İnsan kalabalığın arasında nasıl hareket edeceğini, kendini nasıl koruyacağını, çarpışmalardan nasıl kaçınacağını öğreniyor. Türk arkadaşım stiletto olayından sonra kollarını göğsünde kavuşturduğunu, dirseklerini hafif kaldırıp kendine kalkan ederek yürüdüğünü söyledi. Komik kaçan ama aynı zamanda ciddi bir duruş bu, çünkü kamusal alan düşmanlık eder olduğunda, zihin daha düşünecek zaman bulamadan beden kendini korumaya girişiyor.

Elinizdeki kitapta kabalığın farklı biçimlerini ele alıyorum: alenen hor görme, aşağılama, kayıtsızlık, başkalarını küçümsemekten zevk alma, tanımazlıktan gelme. Kabalık sırf görgü kurallarıyla değil, insanların başkalarıyla ilişkilerinde öfke ve saldırganlık dürtüleriyle baş etme biçimiyle de ilgilidir.

Psikanaliz açısından bakınca, kabalık kaygının yönünün geçici olarak değiştirilmesini sağlayabilir. İnsana kısa süreli bir güç hissi verebilir. Nezaket ise tehlike arz eder: Zayıflığı, bağımlılığı, hatta utancı bile ortaya çıkarabilir. Nazik, müşfik davranmak ötekinin, başkasının tesirine girdiğinizi açığa vurmak demektir.

Öyleyse nezaket terbiyeden, özünde iyilikten ibaret değildir. İnsanın kendine biraz olsun hâkim olmasını, başkasını yaralama isteğine sınır çekmesini gerektirir. Sözlerin ve davranışların tesirsiz olmadığını, söylediklerimiz ile yaptıklarımızın başkalarının canını yakabileceğini kabullenmek manasına gelir. Bu anlamda nezaket zayıflık değil, insanın başkalarının da tıpkı kendisi gibi kırılgan, yaralanabilir olduğunu anlayacak ruhsal duruma erişmesi demektir.

Kabalıkla nezaket arasında karşıtlık kurarken, çoğumuzun hatırdan silmeyi tercih ettiği bir gerçeği teslim etmemiz gerekir: Kendi kendine yeten bireyler değiliz. Tanınıp anlaşılma, işbirliği kurma, ilgi/özen görme açısından başkalarına bağımlıyız. Başkalarına tepeden bakmak araya mesafe koymaktır. "Sana ihtiyacım yok, varlığın bana tesir etmiyor," demiş kadar olursunuz.

Öte yandan İstanbul'da kollarını kavuşturup kendine kalkan ederek yürümeyi öğrenen arkadaşım otobüse bindiği yoksul mahallelerden birinde umulmadık bir nezaketle de karşılaşmıştı. Tıklım tıkış bir otobüse bindiğinde delikanlının teki hemen kalkıp ona yer vermişti. Sonraki durakta otobüse koltuk değnekli bir adam binince arkadaşım yerini adama bırakıp kalkmıştı. Bu sefer hemen arkasında oturan bir kadın yerinden fırlayıp arkadaşıma yer vermişti.

Nezaket otobüste dalga dalga yayılmıştı. Her hareket başkasının varlığını tanıyıp kabullenmeye dayanıyordu. Bu dav-

ranış silsilesini kimse planlamış değildi, yine de herkesin paylaştığı bir şeye dönüşmüştü.

Modern kültür tam tersi yönde bir hareketi teşvik ediyor. İnsanlar birbirleriyle rekabet etmeye, kendilerine güvendiklerini göstermeye, bağımsızlıklarını kanıtlamaya zorlanıp duruyor. Böyle bir dünyada nezaket naiflik, hatta zayıflık gibi görünebilir. Ama belki de tam bu yüzden önemlidir. "Kimseye hiçbir şey borçlu değiliz" şeklindeki, hayal âleminden çıkma düşünceyi sekteye uğratır çünkü.

İlerleyen bölümlerde kabalığın yaşandığı farklı sahneler arasında dolanacağım: gündelik karşılaşmalar, işyerleri, siyaset, tüketim kültürü, dijital iletişim, hatta kendimizle ilişkimiz. Kabalığı neyin bu kadar makbul kıldığını, bunun kabalıkla yaşamayı öğrenen toplumlar hakkında hangi gerçekleri ortaya çıkardığını sorgulayacağım.

Neoliberal kapitalizm bu soruya verilecek tek yanıt değil ama bu ortamın normal görülmesinde payı var. Kendimizi geliştirilmesi gereken birer proje, reklamı yapılacak birer marka, sonsuz rekabet içindeki birer yarışmacı gibi görmeye itildik. Herkes başarısından da başarısızlığından da kendi sorumlu tutuluyor, başkalarının rakip, hatta engel gibi görülmesi işten bile değil. Neoliberalizm ikliminde nezaket ve sabır yetersizlik gibi görülmeye başladı, hatta bazen özür dilemek bile itibar kaybı olarak değerlendiriliyor.

Ama saygısızlık dirençle de karşılaşıyor. İnsanlar acımasızlığı öyle kolay kolay kabul etmiyor. Kendilerini aşağılayan işyerlerine, siyasal saldırganlıklara, kamu hayatının yıkımına başkaldırıyorlar. Ayrıca bazen hiç umulmadık yerlerde yeni dayanışma biçimleri arıyor; önemsiz görünen, ufak çaplı davranışları duygusallığa kapılmak değil, hoyrat dünyayı reddetmenin yolu gibi değerlendirmeyi baştan öğreniyorlar.

Kitaptaki amacım umutsuzluğa kapılıp her şeyin kötüye gittiğini söylemek değil. Kabalığı incelemek aslında nasıl toplumları savunmak istediğimizi sormaktır. Öfkenin bazen gerekli olduğunu unutmamalıyız, silkinip apatiden sıyrılmamızı sağlar neticede. Ama adalet, eşitlik ve özgürlük idealleri –insanları toplumsal değişim mücadelesinde birleştiren bu ideal-ler– olmaksızın öfke daha da şiddete kapı aralayabilir. Bu ideallerle beraber şunu da unutmamak gerek: Toplumu bir arada tutan şey, çoğu zaman fark edilmeyen ama birbirimizin varlığını fark edip tanımamızı sağlayan ufak çaplı hareketlerdir, yani hiçbir piyasada kendi başına üretilemeyecek nezaket davranışları.

Mayıs 2026

Neoliberalizmin Patolojisi

Mecburen Mutlu

Eskiden ücretli emek yaşamanın kaçınılmaz yanı, bir tür zorunluluk, işçinin hazzetmediği bir durum olarak görülürdü. İşçiler maaşları, hakları, serbest zamanları artsın, çalışma şartları ve kazancın paylaşılması üzerindeki söz hakları güçlensin diye mücadele ederdi. Bugün bir yandan emeğin değeri düşüyor, işçilerin gerek örgütlenme gerek başka haklar uğruna mücadele etme imkânları günden güne azalıyor ama bir yandan da üzerlerindeki baskı gitgide artıyor: emeklerini kendilerine keyif veren, kendilerini ifade etmelerini sağlayan, yaratıcı oldukları duygusunu yaşatan bir uğraş olarak görme baskısı.

Peter Fleming Avustralya'daki bir çağrı merkezi üzerine yürüttüğü çalışmada bugün pek çok şirketin ideolojisinde mutluluk düşüncesini temel aldığını gösteriyor. Söz konusu şirketteki çalışanlar kendilerine has yanlarını göstermeye, kendileri gibi davranmaya teşvik edilip duruyordu. İlla belli ideallere uymalarının gerekmediğine, farklılıkları yüzünden cezalandırılmaktan korkmalarını gerektirecek bir durumun bulunmadığına ikna olunca, çalışanlar rahat olduğu söylenen

bu ortamda özgürlüklerinin artacağını düşündü. Tam tersi yaşandı: Farklılığı teşvik eden ideoloji yeni kontrol biçimleri yaratmaya başladı. Fleming buna "neonormatif kontrol" diyor. Çalışanların işyerinde mümkün olduğunca rahatlamasını teşvik eden firmalar mesela Facebook ve Twitter'daki hareketlilikleri üzerinden hayatlarını daha da ortaya dökmelerini, şirketle bir bağı olmayan grup etkinliklerine katılmalarını talep ediyor, bu talep giderek artıyor. Bu şekilde şirket, çalışanlar hakkında bilgi topluyor, istediği zaman da bu bilgileri aleyhlerine kullanabiliyor.

İnternetten ayakkabı satışıyla öne çıkan ABD şirketi Zappos, çalışanlarını aileden biri sayıyor. İnternet sitesinde, Zappos ailesinin parçası olmanın ne eğlenceli olduğu, ailenin her ferdinin birbirinden farklı olmasına ne kadar saygı gösterildiği anlatılıyor. Ailelerde alışılmadık tiplerin her zaman bulunduğunu söyleyen bu şirket, çalışanlarını özgün yanlarını hiç çekinmeden göstermeleri konusunda cesaretlendiriyor. Eğlenceli, biraz da sıradışı olmak şart zaten. Çalışanın işine tutkun, pozitif ve maceracı olması da isteniyor. Çok rahat bir çalışma ortamı sunmanın dışında, Zappos'ta ziyaretçiler için düzenlenen turlar da gurur kaynağı. Şirketin nasıl işlediğini görmek isteyenler farklılık ideolojisiyle daha turun kendisinde karşılaşıyor: Her tur bir öncekinden farklı, illa bir sürpriz var. Başka hiçbir şeye şaşırmasalar, kahve ikram eden çalışanların robot kostümüne şaşırabilirler.

Geçmişte şirket çalışanları ortak normlara uymak zorundaydı. Ama şimdiki işverenler işyerinde insanın özgür, özerk olması, keza özgün olduğunu hissetmesinin çok anlam ifade ettiğini gösteren psikolojik araştırmaları ciddiye alıyor. Eğer buna çalışmaktan keyif almak gerektiği düşüncesini de eklersek, büyük bir kısmı çağdaş neoliberal kapitalizmin tellallığı-

nı yaptığı mutluluk sanrısına dayanan yeni ideolojiyi elde ederiz. Britanyalı teorisyen Mark Fisher bu ideolojiye dair analizinde çağdaş toplumun trajedisinin insanların özgün olamaması, hayattan keyif alamaması olmadığına dikkat çekiyor. Asıl trajedi bugün ne pahasına olursa olsun mutluluk peşinde koşup keyif alma baskısıyla yaşamaları. Pek çok durumda bu baskı, kaygıya, suçluluk duygusuna ve başarısızlık yüzünden kendini suçlamaya neden oluyor.

Bugün insanların giderek daha da narsisistleştiğinden çokça konuşuyoruz. Ama mesele birden narsisistleşmeleri değil, narsisist gibi görünme baskısıyla yaşamaları. İnsanlar özel, hırslı olduklarını, kendilerine büyük hedefler koyduklarını, günün birinde sıradışı işler başaracaklarını durmaksızın kanıtlamak zorunda kalıyor.

Birey bir yandan kendini geleceğin yıldızı gibi pazarlama baskısı altındayken, bir yandan da başarısızlığa uğrayabileceğine, bir baltaya sap olamayacağına, sonsuza dek işsiz kalacağına vb. dair sonu gelmeyen belirtiler görür. Bunları yaşamamak için, elbette hep daha da çok çalışması, kendini kanıtlaması, başkalarını geçmesi gerekir.

Spor yorumlarını dinlerken dehşete düşmediğim olmamıştır. Madalyasız başarılar hiç dikkat çekmez. Podyuma çıkamayanlar doğruca kaybedenler safında sayılır. Hiç unutmuyorum, bir keresinde Sloven kadın sporculardan biri büyük bir kayak şampiyonasını kazanırken bir başkası da yirmi üçüncü sırayı almıştı. O zaman bir spor yorumcusu, gazetede bu sporcunun çok arkada kaldığını, tam iki saniye geriden geldiğini yazmıştı. Oysa ne kadar farklı bir mesaj vermiş olurdu şöyle yazsaydı: "Biz Slovenler gurur duymalıyız: İlk otuzda şampiyonun yalnızca iki saniye gerisinden gelen bir kayakçımız daha var."

Peki ya yarışı geride bitiren kayakçı bugünkü iş geliştirme gurularından biri tarafından çalıştırılsaydı ne olurdu? O zaman bu guru ona büyük ihtimalle, basının bu performansı yeterince başarılı bulmamasını hiç önemsemeden, iki saniyelik farkı ve sıralamadaki yerini bir yana iterek, kendisini de başkalarını da aslında olağanüstü bir başarı elde ettiğine inandırmaya başlamasını tavsiye ederdi. Başarısızlığa uğrasak bile, dışarıdan tam tersi gibi görünsün diye her şeyi yapmamız lazım. Donald Trump'ın üzerinde de büyük etkisi olan motivasyon gurusu Norman Vincent Peale *Olumlu Düşüncenin Gücü* isimli kitabında, başarılı olmak istiyorsak, işler kötü gitse bile, her zaman başarılıymış gibi bir görüntü yaratmamız gerektiğini söylüyor. Kendimize başarılı biri görüntüsü vermek için biraz abartıya kaçmazsak olmaz. Trump onlarca yıl öncesinden beri bu motivasyon danışmanının tavsiyelerini epey ciddiye almışa benziyor, çünkü hep mübalağa ederek "en"lerle konuşuyor, servetinden bahsederken bayağı abartıya kaçıyor, yağmur yağarken hava güneşli diyor, başkanlık yemin törenindeki küçük bir grup izleyiciden büyük bir kalabalıkmış gibi bahsediyor, bunlar gibi pek çok şey yapıyor.

Carl Cederström ve André Spicer *Sağlık Hastalığı* isimli kitaplarında neoliberal toplumda görülen farklı ve yeni narsisizm biçimlerini inceliyor. Yeni ortaya çıkan, insanların sağlıklı hayat düşüncesi çevresinde kendilerine bir görüntü yaratması anlamına gelen "sağlık narsisizmi" olgusu ile işyerindeki en üretken, esasen işiyle özel hayatını artık birbirinden ayırmayan, fiziği iyi, sağlıklı bir çalışan figürü yaratmakla en çok uğraşan kişi olma baskısı arasında bağ kuruyorlar. Bu tür bir Narkissos, mesela, hazırladığı sağlıklı yemeklerin fotoğraflarını takipçileriyle paylaşıyor, spor salonunda fotoğraflarını çekiyor, sabahleyin işyerine spor malzemeleriyle geliyor,

glutensiz ürünler ve süper gıdalar diye adlandırılan şeyler alıyor, arada bir bedenini arındırmaya girişiyor, kalp atışını, attığı adımları, meditasyon süresini ölçsün diye türlü türlü uygulamalar kullanıyor... Kilolu iş arkadaşını miskin buluyor, sosyal yardımla yaşayan bunalımlı işsizleri görünce, öyle bir duruma düşse kendisinin çok daha başarılı olacağını düşünüyor; daha çok uğraşıp vücudumu geliştirir, ucuz mercimekten de olsa sağlıklı öğünler hazırlar, kendi yeşilliklerimi kendim yetiştirir, bu arada da iş hayatımda yeni ve fantastik bir yol tutturmak için bastırırdım diye hayallere dalıyor.

Geçen yüzyılın yetmişli yıllarında insan potansiyeli denen kavrama dair yazan psikologlar mutluluk ideolojisi üzerinde hayli nüfuzluydu; kısa süre sonra farklı motivasyon konuşmacıları konuyu yeniden ele aldı, sonrasında mesele iş dünyasına demir attı. Şimdilerdeyse ideoloji insanın mutsuzluğundan, işini kaybetmesinden yine kendisinin sorumlu olduğu düşüncesi kılığına büründü. Başarısızlığımızdan kendimiz sorumlu olduğumuza, insanın bir şeyi aklına koymasının başarı edinmeye yeteceğine dair düşünce çağdaş neoliberal ideolojide o kadar köklü ki ABD'li cumhuriyetçi siyasetçi Paul Ryan'ın bir süre önce yoksulların yoksulluktan kurtulmak için yaşam koçu tutması gerektiğini söylemesi kimseyi şaşırtmadı. Oprah Winfrey de televizyon programlarından birinde şöyle diyordu: "İşten mi kovuldun, şükret!" Anlaşılan, yeni başlangıçların sonsuz olanakları anca işini kaybedersen önüne seriliyordu.

İşsizlere kendilerini satmayı bilmeleri, potansiyellerini ortaya çıkarmaları gerektiği gibi fikirler verilir sürekli. İş bulamamak elbette yine onların suçudur. *Ben, Daniel Blake* filmi bu ideolojinin saçmalığını, bürokrasiyi nasıl beslediğini ve işsizlere ödettiği o insanlık bedelini sıradışı bir duyarlıkla orta-

ya koyar. İşsizler en iyi özgeçmiş nasıl yazılır, işe nasıl başvurulur, iyimserlik nasıl korunur dersi veren acımasız bir istihdam makinesinde kapana kısılmıştır. Bu esnada, yoksullara mutluluğun parayla ilgisi olmadığı, maliyetsiz zevkler edinmeleri, mutluluğu küçük şeylerde aramaları söylenir. Eleanor Roosevelt "Para kaybetmek büyük bir kayıptır," diyordu, "dost kaybetmek daha da büyük bir kayıp ama inancını kaybetmek her şeyini kaybetmek demektir." Bugün pek çok kişi tanrıya inancını yitirdi ama başarıya, mutluluğa, bu neoliberal ideallere inanmayı sürdürüyor. Upuzun mesailere azıcık maaş veren şirketler insanların büyük çoğunluğu bu yeni dine inansın diye ellerinden gelen her şeyi yapacaktır. Zappos firmasının kurucusu Tony Heish *Delivering Happiness* (Mutluluk Dağıtmak) isimli kitabında, bu yeni misyonerlik diliyle üstüne basa basa defalarca şunu söylüyor: Zappos bir şirket değil aslında, bir misyon.

Büyüklenmek

Yıllar önce, New York'ta Pussy Riot grubu onuruna düzenlenen bir konser sırasında Madonna ülkelerinde baskı gören, serbest bırakılmalarının ardından ABD'ye gelen Rus aktivistler Nadya Tolokonnikova ve Maria Alyohina'yla dayanışma göstermiş, kalabalığa bir konuşma yapmıştı. Konsere verdiği o uzun arada Pussy Riot'a dair ancak birkaç cümle kurmuş, sürenin büyük kısmını Moskova'da verdiği konsere ayırmış, polisin hayranlarından bazılarını gözaltına aldığını anlatmıştı. Rusya'daki otoriter gücün bu müdahalesi aslında Madonna'ya, yani bana yönelikti demeye getiriyordu. Şarkıcı konsere katılanlara düzenlenen saldırıyı kendi üzerine alıyor, hatta gözal-

tına alınanların serbest bırakılması için verdiği büyük mücadeleyle de biraz övünüyordu. Aretha Franklin öldüğünde, Madonna'nın benzer bir şey yaptığı medyanın gözünden kaçmamıştı: Hayatını kaybeden şarkıcının anısına düzenlenen konserde Madonna yine aslında kendisinden bahsetmişti.

2018 yılında, John McCain'in ölümünden sonra, ABD'li gazeteci Frank Bruni siyasetçinin arkasından söylenen sözlerin büyük çoğunluğunun ya McCain'le ya aile fertleriyle kurulan kişisel ilişkiler etrafında döndüğünü yazmıştı; övünecek böyle bir ilişkisi bulunmayanlar ise McCain'in ölüm haberini aldıklarında neler hissettiklerini anlatıyordu. Bruni narsisizm çağında ölmüşler üzerine kelam edenlerin aslında kendilerini övmek dışında tek bir güzel söz bile söylemesi mümkün mü acaba diye soruyordu.

Büyüklenmeci söylem Donald Trump'ın başkan seçilmesiyle ABD'de ayrı bir güç kazandı. Sloganı bile *Make America Great Again* (Amerika Muhteşem Günlerine Dönsün), açıklamalarında da kendisini iyilerin en iyisi, başarılıların en başarılısı diye övüyor, rakiplerini ise bir şey beceremeyen kabiliyetsizler sürüsü gibi resmediyor. Trump'ta vücut bulan büyüklenmeci söylem ABD kamusal alanında uzun zamandır görülen söylemin doruk noktası.

Mats Alvesson ile Yannis Gabriel şirket söylemlerindeki büyüklenmeyi incelemiş, bu halin şirket yöneticilerinden firmanın kendisini dışarıya gösterip sunma biçimine kadar her yere sirayet ettiğini gözlemlemiş. Şirketler her şeyin en iyisi, en büyüğü, en yenilikçisi, yöneticiler de liderlerin en başarılısı, en iyisi gibi resmediliyor. Ayrıca unvan unvan üstüne: Herkes başkan yardımcısı, herkes müdür, çalışanlara da *zirvedeki ekip* deniyor. Alvesson ile Gabriel uydurulan bu yeni sözcükleri, bu hüsnütabirleri yöneticilik okullarının, farklı farklı iş

danışmanları ve guruların ölçüsüz artışıyla ilişkilendiriyor. Bunlar olağan işlere direkt kahramanlık rolü biçen, basit sonuçları ışıltı saçan durumlara dönüştüren tümüyle yeni bir endüstriye biçim veriyordu.

Büyüklenme tüketimdeki ölçüsüzlükle eşzamanlı yaygınlaştı, bugün eğitimden kamusal ve özel hayata kadar uzanan farklı alanlara sirayet etti. Eğitimde not verme enflasyonu öğretmenlerin en iyisi, en hızlısı, en eğlencelisi seçilmek için yarışmalarına kadar vardı. (Örneğin çocukların ilkokulu bitirdiklerinde diploma aldıkları aklımıza gelsin.) Ağ pazarlamanın farklı biçimlerinde insanların *en çok satan* unvanını elde etmeye çabalaması sermayeye dönüştürülüyor. Tripadvisor gibi internet sitelerinde yorum yazdığımızda seviye atladığımız konusunda bilgilendiriliyoruz, bunun gibi internet sitelerinde birkaç kez otel rezervasyonu yaptığımızda "gezgin" gibi pohpohlayıcı unvanlar, rozetler ediniyoruz. Günümüz tüketimi gündelik, olağan şeyleri albeniyle sarmalıyor, müşterileri farklı puanlarla, yıldızlarla ödüllendiriyor, "süper müşteri" gibi kulağa hoş gelen unvanlar sunuyor. Şirketler de çalışanlarına fiyakalı unvanlar yaratıyor, yaptıkları işlere kulağa hoş gelen isimler buluyor. Bu yeni tabirlerle yönetici asistanı olan sekreterler, yakın gelecekte muhtemelen temizlik müdürü diye anılacak temizlik görevlileri, genellikle bu yeni isimleriyle beraber maaş zammı almıyor.

Büyüklenme çağdaş kapitalizmde epeydir hâkim olan "kazanan hepsini alır" ideolojisiyle yakından alakalı. Hiç unutmuyorum, çocukluğumda sendikaların kayak yarışlarında sonuncu gelen de evine teselli ödülü götürürdü: bir hevenk sosis. O zamanlar, madalya hedefleyen profesyonel sporcularla rekabet edemeyeceğimizi bilsek de mühim olanın yarışa katılmak olduğunu düşünürdük. Bu yüzdendir ki her sendika yarı-

şından önce pek çok köyde en az birkaç kişi yine kendi köylülerinden birinin sonuncu gelmesini ümit ederdi çünkü o zamanlar lüks sayılan bu sosisler fena halde lezzetliydi. Bugün sırf yarışa katıldınız diye ödül alabileceğinizi hiç sanmıyorum. Büyük spor şampiyonalarındaki yorumları pek dinlemiyorum ama gerek takımlarımız gerek bireysel yarışan sporcularımız ne zaman dördüncü, beşinci gelse istisnasız bütün medya hiç madalya kazanamadık diye yakınıyor.

Kazanan ideolojisinin iş dünyası terminolojisindeki değişikliklerde de etkisi var. Eskiden *startup* şirket manasından ibaretti. Ama bugün şirket kurduğumuzu söylersek *startup*'ımız var, yani şirketimiz marşa bastı demekteki büyüklenmeyle yüklü olmayacaktır bu. Peki nereye varacağız marşa basıp giden bu şirketle? Sermayenin üst tabakalarına elbette.

Yeni teknolojiler dünyasında "ya hep ya hiç" ideolojisi özellikle dikkat çekiyor: Şirket başarılıysa rakipsiz kalacak, küresel pazarı ele geçirecek, sıradışı bir güç edinecektir. Örnek olarak Google, Facebook, Amazon, Uber, Airbnb, vb. sayılabilir. *Startup* dendiğinde beklenti elbette "hep"tir: Beklenti mega şirkete dönüşmektir.

Bugünün dünyasına yön veren şirketlerin nüfuzunun artması yöneticilerinin kişiliklerini de etkiliyor. Kibir, sabırsızlık, ölçüsüz hırslar bugün bireylerin gururla taşıdığı şeyler, birer başarı işareti. Bu sistemi eleştirenler bu kibirli yöneticilerin çoğu zaman kendi kendilerine zarar vermeye eğilimli olmasıyla avunuyor. Örnek olarak da Uber'in kurucusunu verirler genelde; öngörülemez davranışları nedeniyle, hissedarların baskısı sonucu yerine başkasını geçirmek zorunda kalmışlardı.

Ama büyüklenme çok güçlülerin yanı sıra narsisist ideallerle hemencecik özdeşleşenlerde de görülür. Çin'de yolcu ile

şoförü tıpkı Uber gibi buluşturan Hitch ülkenin en popüler uygulamasıyken ekonomik büyüme hırsına kapılıp uygulamanın gönül ilişkileri kurmaya da yarayacağını ilan edince büyüklenmenin yeni teknolojilerle bağlantılı trajik sonuçlarıyla karşılaşıldı. Fikir Hitch'in kurucusunun aklına, şirket şoförlerinden birinin düğününe davet edildiğinde gelmişti; müstakbel gelinle şoförlük yaparken tanışmıştı damat adayı. Yolcular Hitch'in bir tür randevu taksisine döndüğünü hemen anlamamıştı ama şoförlerin kadın yolcuları kendi aralarında puanlama imkânı vardı. Kadın yolculara buluşma teklif eden şoförlerin sayısı giderek artmaya başladı, bazıları açıkça taciz ediyordu. 2018'de iki kadın yolcu tecavüze uğrayıp öldürüldü. Bu korkunç cinayetlerden sonra Hitch kapandı; kurucunun yanı sıra yeni teknolojilerin hızlı gelişimiyle zenginleşen başka bazı büyükbaşlar yeni uygulamalar dünyasına hâkim olan sınırsız kazanç hırsının sonu nereye varıyor diye sorgulamaya başladı.

Hitch hikâyesinde, bir yanda kazancını artırmak uğruna duyguları deney konusu eden bir şirket var. Diğer yanda bireyler, bu vakada cani şoförler var; yolcu taşımanın kadınlara erişme imkânı verdiği fikrine kapılıp büyüklük taslamışlar. Daha doğrusu, güçlerini kullanmışlar. Şoförlerin bu işin kadınlara erişme imkânı vermesi fikrini kendilerine hak gördüğünü, kadın yolcularca reddedilince de şiddetle karşılık verdiklerini düşünmek zor değil.

Büyüklenmenin öteki yüzü çoğu zaman şiddettir. Psikologlar kendilerini dev aynasında gören insanların eleştiri kaldıramamasına yol açan narsisizm yarasından bahsederler. Ters karşılık alınca birden öfkeyle, saldırganlaşarak yanıt verir bu insanlar. Elon Musk özellikle bu davranışıyla bilinir. Kamuoyu bu kodamanın eleştiri karşısındaki tepkisini birkaç

kez görme şansı buldu. 2022 yılında Twitter'ı satın aldığında çalışanları işten çıkardığı zamanki acımasızlığını da gördü elbette. Musk'ın kontrolden çıktığı en tuhaf anlardan biri 2018' de yaşandı, şiddetli yağmurlar yüzünden bir yeraltı mağarasında mahsur kalan Taylandlı gençleri kurtarmak için yürütülen tehlikeli çalışmaların parçası olmak istemişti. Kurtarma ekipleri çocukları oradan çıkarsınlar diye verdiği mini denizaltıyı kullanmak istemeyince Musk köpürdü. Kurtarma timinden biri Musk'ın önerilerini eleştirip mini denizaltı teklifinin halkla ilişkiler operasyonu olduğunu söyleyince büyük bir hiddetle saldırıya geçti. Musk'ın bu saldırıları, kurtarma çalışmalarıyla dayanışmasının aslında büyüklenme tavrı olduğunu, operasyonun parlayan yıldızı olmamayı hazmedemediğini gösterdi.

Manipülasyonun Âlâsı

İnsanları koyduğunuz hedeflerin peşinden koşmaya nasıl ikna edersiniz? Bir şeyleri nasıl pazarlayıp satarsınız? Desteklerini nasıl alır, fikirlerini nasıl değiştirirsiniz? Siyasal pazarlamada, hatta genel anlamıyla pazarlamada uzun zamandır bu meselelerle uğraşılıyor. Destekçi kazanabilmek büyük oranda kampanyayla uyandırılan duygulara bağlı ama çoğu zaman, olumsuz duyguların insanları harekete geçirme ihtimali haliyle daha yüksek. Slovenya'da, 2018'deki seçim öncesi dönemde, siyasi partilerin sığınmacı tehlikesine dikkat çektikleri afişler kullanıldı, bu afişlerde devletin sığınmacılar yüzünden harcamak zorunda kalacağı düşünülen tutarlar da belirtiliyordu. Bazı seçmenlerde korku, öfke ve haset uyandırdıkları açıktı. Ama sonra kampanyaya karşı çıkanlar arasında da öfke, yaşa-

dıkları yerden utanma ve seçim öncesi benzer kampanyaların yine yaşanacağından korkma gibi duygular belirdi.

Bu afişlerdeki duygu manipülasyonunun kilit unsuru ülkeye dolup taşacak göçmenlerin fotoğrafları değil, esasen her sığınmacıya ödenecek tutardı. Pek çok insan bu rakamlara bakıp kendileri ay sonunu güçlükle getirirken devletin yabancılara onca para verdiğini düşünerek öfkeleniyordu. Afişleri eleştirenler kamuoyunu bu tutarların saçma olduğu konusunda bilgilendirdiyse de istenen etki artık yaratılmıştı: Afişler tehdit altında olma ve öfke duygularını harekete geçirmişti. Benzer bir durum Brexit savunucuları hazırladıkları kampanya sırasında Büyük Britanya'nın AB'den çıkarak 350 milyon pound tasarruf edeceğini söyleyip yabancı korkusunu canlandırdığında da yaşandı. AB'den çıkınca, bu para zayıflayıp kötüleşmiş sağlık sektörüne aktarılacaktı. Tabii ki, kazandıktan sonra Brexit savunucuları her şeyi geride bırakıp beyaz bir sayfa açıvermiş, lafı hiç dolandırmadan, rakamların uydurma olduğunu, sağlık sektörüne ayrılan bütçede bir artış olmasının beklenmediğini söylemişti.

Günümüz siyasal propagandalarında görülen duygu manipülasyonu insanların sosyal medyada deneyimledikleriyle giderek daha bağlantılı hale geliyor. Jaron Lanier *Sosyal Medya Hesaplarınızı Hemen Şimdi Kapatmanız İçin 10 Argüman* isimli kitabında Facebook ve Google'a, pazarlama araçlarıyla toplumu kutuplaştıran, demokratik tartışmayı ortadan kaldıran, insanları "aptal"laştıran "davranış manipülasyonu imparatorlukları" diyor. Cambridge Analytica şirketi, kapanmak zorunda kalmadan önce, oluşturduğu algoritmalar sayesinde Facebook kullanıcılarının kişilik özelliklerini çözümleme yetkinliğiyle, kullanıcıların düşüncelerini manipüle ederek değiştirmekle övünüyordu. Bu işleyişin neden olduğu öfkeye

rağmen, bugün aynı işleri yapan başka şirketler var piyasada.

Az buçuk psikoloji bilmenin bile insanları manipülasyona uğratmaya yeteceğine dair öncül, uzun zamandır pazarlamanın bir parçası, iş eğitimlerinde de giderek daha çok uygulanan bir şey. Antropolog David S. Leitner katılımcılara başarılı olmalarında yardımcı olmayı vaat eden farklı atölyelerde neler öğretildiğini araştırmaya karar vermiş. Ticaret dünyasının farklı çevrelerinden insanları tanıştırmayı, böylelikle de katılımcıların daha başarılı kariyerler edinme şansını artırmayı vaat eden bir kursa yazılmış. Eğitimde ilk dersten başlayarak katılımcılara tanıdıkları insanları bilgi kaynağı gibi görmeleri, kendi hayatlarını da bilgi kaynağı ağı gibi düzenlemeleri öğretiliyordu. Her türlü sosyal duruma fırsat merceğinden bakılması gerekiyordu. Kurduğumuz ağın hedefi her zaman yeni fırsatlar kollamak olmalıydı, bu şemaya yerleştirdiğimiz insanları fırsatların ortaya çıkmasını sağlayan birer basamak gibi görmek lazımdı.

Eğitmen katılımcılardan hayatlarını tanıdıkları ve arkadaşlarından oluşan bir ilişki ağı olarak resmetmelerini, bu insanlarla bağlarını alışveriş ilişkisi gibi düşünmelerini istiyordu; birbirlerine bazı bilgi kaynaklarını kendi istekleriyle ama elbette kendi ilgilendikleri kaynakları da karşı taraftan alma hesabıyla vereceklerdi. Ağ edinme (*networking*) üzerine bu atölye ilişkilerin değerini belirleyen karmaşık bir ölçüm sistemiyle, yani hangi bağlantılar bize daha faydalıdır, bir ilişkiden istediğimizi elde etmek için karşılığında ne vermemiz gerekir sorularının belirlenmesiyle devam ediyordu. Daha evvel modern dönem öncesi toplumlardaki ilişkileri, takas etme ve hediye verme alışkanlıklarını araştıran antropoloğa modern ekonominin hediye düşüncesi üzerine kurulduğunu gözlemlemek ilginç gelmişti. Bugün armağan ille de maddi değildir: Bilgi

ekonomisinde haber, beceri, ilişki de armağandır. Bu "armağanlar"ın karşılığının hemen gelmesi gerekmez, çoğu zaman mevcut ağı genişletme, ileride yarar elde etme beklentisiyle hediye verilir. Bu nedenle ağ edinme eğitmenleri katılımcılara, birileriyle tanıştıktan sonra ilişki ağlarına katmak istediklerine armağan niyetine, ilgilerini çekecek bir makale ya da başka tür bir bilgi göndermeleri gerektiğini öğretiyordu. Sundukları bu hediye belki de önemli bir bilgiyle, bağlantıyla karşılık verilmesini sağlayacaktır. İlişki ağınızı kurmaya çalışırken, yeni tanışlarınızın "armağan" sayabileceği bir şey yoksa elinizde, ne olursa olsun, sizi tanımanın uzun vadede fayda sağlayacağı intibaını uyandırmanız gerekiyordu.

Ama manipülasyonda psikolojinin düzeneklerini kullanan pazarlama uzmanlarının bu yöntemleri son yıllarda siyasetin, iş dünyasının yanı sıra kişisel ilişkilerde de uygulama sıklığı giderek artıyor. Birkaç yıl önce, Rachel O'Neill kişisel ilişkilerde pazarlamadaki manipülasyon yöntemlerini kullanan "kadınları ayartıp tavlama" endüstrisindeki olağandışı büyümeyi araştırdı. Söz konusu endüstri, talim kampı denen farklı atölyelerde erkeklere psikoloji hileleri sayesinde kadınların gönlünü fethedip çarçabuk yatağa atmayı öğretmeye çalışıyordu. O'Neill çok pahalı bir dizi atölyeye dinleyici olarak gitmiş, atölyeye katılanlarla konuşmuş, kadınları ayartıp tavlama çalışmalarının pratikte nasıl işlediğini gözlemlemiş. Kitabı *Seduction: Men, Masculinity and Mediated Intimacy* (Ayartıp Tavlama: Erkekler, Erkeklik ve Aracılı İlişki) cinsiyetlerarası ilişkileri çokça etkileyen yeni manipülasyon yöntemlerinin gizli dünyasına göz atıyor.

Kadınları ayartıp tavlama endüstrisi doğru numaraları öğrenip bu numaraları hakkıyla çekmeye yeterince zaman ayıran her erkeğin kadınları yatağa atabileceği düşüncesine dayanı-

yor. Endüstrideki antrenörler kendilerini bir tür usta (kadın tavlama ustası) gibi tanıtıyor. Hazırladıkları çeşitli seminer ve atölyeleri manipülasyonun gizlerini tanıtmak, başkaları istediklerimizi yapsın diye belirli duyguları hedef almak üzerine kuruyorlar. Kadınlara erkeğin doğru bir fethetme tekniğiyle elde edebileceği, elbette hemen kenara atabileceği birer nesne olarak bakılıyor. Günümüz Don Juan'ları arasında en önemli kısmın skor olduğu görülüyor. Tavlayıp fethetme listelerindeki kadınların sayısıyla böbürleniyorlar ama en başarılıları, çoğu zaman, o listeye sürekli yenilerini ekleyip durmak zorunda olmaktan biraz yorgun düştüklerini söyleyerek şikâyet ediyor. Yine de, usta pratikle ustalaştığından, tekniklerini sürekli geliştirmek zorundalar ki numaralarının gücünü yitirmesinler, paslanmasınlar. Rachel O'Neill kadınları ayartıp tavlama oyunu düşüncesinin arkasında düpedüz kadın düşmanlığının yattığını belirtiyor; bu "ustalar"ın "antrenmanlar"ının hayli şiddet barındırdığını, bu şiddetin her zaman örtük de olmadığını, kadınların pek ihbar ve şikâyette bulunmadığını çünkü utandıklarını, erkeklerin tuzağına düştüler diye asıl suçlunun kendileri olduğu duygusuna kapıldıklarını söylüyor.

Doğru numaraları bilirsek başkalarını manipülasyona uğratabileceğimiz düşüncesi insanı *homo economicus* olarak gören, bireyin pazarlama becerisiyle bağlantılı başarıyı esas alan neoliberal düşünceye dayanır. Yeterince çabalarsa, başarıya giden tekniği öğrenirse herkesin aklına koyduğu her şeye ulaşabileceği düşüncesini de savunur. Kişisel ilişkiler yatırımlardaki kârlılığın göz önünde tutulduğu piyasadaki diğer ilişkilere benzer. Cinsiyetlerarası ilişkilere de aynı ekonomik mübadele merceğinden bakılır... Kadınları ayartıp tavlama endüstrisinde, erkekler tüketicidir, kadınlar ise bir tür arz, taahhüt, aşmasını bilmek gereken bir engeldir.

Slovenya'da da duygu manipülasyonu atölyelerinin düzenlendiğini öğrenmek beni şaşırtmadı. Kadınları ayartıp tavlama endüstrisi, gerçekten de, bugün çok kâr getiren uluslararası bir işkolu. Kadın tavlama ustalarının toplandığı uluslararası bir forumda, Avustralyalı gruplardan biri kendini şu reklamla tanıtıyordu: "Ellerin artık klavyenin tuşlarında değil kadınların üstünde dolaşsın istiyorsan bize katıl. Bize katıl da Sidney'deki kadınlara bekledikleri o hediyeyi ver, yani *kendini*. Yoksa porno izleyip mastürbasyon yapmaya devam edersin." Söz konusu hareketteki İtalyanlar *rock* yıldızı gibi yaşamak istediklerini çünkü buna layık olduklarını söylüyor. Kadınların çok sıkıcı kocaları olduğunu, kendileri gibi erkekleri beklediklerini iddia ediyorlar. Slovenya'da kadınları yatağa atma teknikleri kursu veren yabancılar, hazırladıkları bloglarda, yerli katılımcılara evrim biyolojisinin kadınları tavlamalarını sağlayacak temellerini, Sloven kadınlara uyarlanmış ayartma tekniklerini öğreteceklerini ilan ediyor. Slovenya'ya gelen kadın tavlama uzmanları bloglarında Sloven kadınlara "o biçim" diyor, bazıları 5 üzerinden 3,75 puan veriyor, Hırvatlardan iyi ama Sırplardan kötü olduklarını söylüyor. Nasıl ki Tripadvisor'da hangi şehirde neleri görmek gerektiği öneriliyorsa kadınları ayartıp tavlama endüstrisinin uluslararası forumlarında da farklı ülkelerden kadınlarla yaşananlar anlatılıyor, deneyimlere göre puanlar veriliyor.

Duygu manipülasyonunun pazarlamanın yeni dallarından esin alan değişik biçimlerinde esas sorun, kabalığa giderek daha da yaslanmaları. Nasıl ki siyasal alanda sığınmacılara karşı hoşgörüsüzlüğün arttığı, insanların sığınmacılara gösterdiği şiddetin giderek alenileştiği, işyerlerinde tacizin giderek arttığı, çalışanların son derece vahşi metotlarla kontrol altında tutulduğu gözlemleniyorsa, kadınları ayartıp tavlama

tekniklerinde de saldırganlığın etkili olduğu savunuluyor. Kadının bu tavlama metotlarına yanıt verme biçimlerinden biri muhtemelen reddetme stratejisi olacaktır: Avcı bilerek eleştirir kadını ki sohbet başlatabilsin. Sonra başka manipülasyon tekniklerinin de yardımıyla kadını zaferler listesine eklemeyi başaracaktır.

Başarı teknikleriyle ilgilenen psikoloji bugün hayatımızın iliklerine işlemiş durumda. Çoğu yanıyla sporda da mevcut. 2018 Futbol Dünya Kupası'nda medya, İngilizlerin başarısını futbolcuları hisleri ve travmaları hakkında konuşmaya özendiren bir kadın psikologla yürüttükleri yoğun çalışmaya bağlamıştı. Daha sonra, Hırvatistan yarı finalde İngiltere'yi yenince, Hırvatların başarısını da karşılaşmadan önce medyada aşağılanmalarının doğurduğu öfkeyle açıkladılar. Öfke zafere ulaşmalarını sağlayan gücü vermişti. 2022 Futbol Dünya Kupası'nda Arnavutların önemli rol oynadığı İsviçre takımıyla Sırbistan arasındaki karşılaşmada da aşağılama duygusu güçlüydü. İki takım da farklı farklı jestlerle kendini ifade ediyor, futbolculardan hiçbiri rakibin karşısına çıkma, böylelikle de Kosova'nın bağımsızlığı için yapılan kanlı savaşın anısını canlandırma arzusunu gizleyemiyordu.

Günümüz toplumunda tanıklık ettiğimiz tüm bu duygu manipülasyonları karşısında, bugün yalnızca sporun insanlarda heyecan ve aidiyet duyguları uyandırması çok üzücü.

Mükemmeliyetçilik Tiranlığı

Son yıllarda insanlardaki kaygı artıp duruyor. Ekonomik kaygıların artmasıyla birlikte anne babaların yeni kaygılarıyla, bunun yanı sıra sosyal medyayla bağlantılı kaygılarla, hatta

hayatta bir şeyi kaçırıyormuşuz, bir şeylerimiz eksikmiş korkusuyla karşılaştık, çünkü hep başkalarının bizden iyi durumda olduğu duygusuyla yaşıyoruz. Psikologlara göre bu tür sorunların artma nedenlerinden biri, mükemmeliyetçiliğin yükselişi. Pek çok insan gerçeklikten giderek uzaklaşan beklentilere giriyor, sürekli kendisini eleştiriyor. Kimisi hayatının ilerleyişiyle ilgili uç hedefler belirliyor kendisine, kimisi de dışarıdan, başka insanlardan, genel olarak toplumdan gelen bir mükemmellik talebi hissediyor üzerinde. Bir de son grup var, bunlar belki kendi hayatları konusunda öyle talepkâr değiller ama çevrelerindeki insanların, özellikle de çocuklarının mükemmel olması beklentisi içindeler.

Mükemmeliyetçiliğin yükselişi meritokrasiyi göklere çıkaran neoliberal ideolojinin yükselişiyle paralel ilerliyor. Çabalayan, sıkı çalışan, sürekli yeni fırsatlar arayanlar başarıyı hak eder. ABD'li yazar Thomas Frank'ın dediği gibi, bugün –zenginlik ve sosyal statü diye anlaşılan– mükemmel bir hayatın ve başarının yeterince çabalayan herkesin ulaşabileceği bir şey olduğu düşüncesi her geçen gün daha çok kabul görmeye başlıyor. Bu düşünceye göre, birey başarısından da başarısızlığından da her zaman kendi sorumludur. Neoliberal meritokrasi düşüncesine göre, iyi okullara giden, oralarda eğitim alan, iyi meslekleri, yenilikçi düşünceleri olanlar zenginliği, başarıyı hak eder. Yanlış giden bir şey vardır başarı yakalayamayanlarda. Gördükleri kıymet giderek azalır: O kadar zeki, o kadar çalışkan, o kadar becerikli değillerdir. Böyle böyle (özellikle ekonomik ve sosyal) başarının bireyin yaradılışından gelen özelliklerle bağlantılı, daha geniş çaptaki toplumsal nedenler bütününden bağımsız olduğu düşüncesi kabul görmeye başlar.

Başarı düşüncesi –ki neoliberalizmde ekonomik başarıyla

yakından ilişkilidir– eğitimi köklü biçimde değiştirdi. Okul gençlerin beceri ve bilgi edindiği yer anlamına gelmiyor artık; eğitim esasen ekonomik başarı elde etmeyi sağlar oldu. Büyük Britanya'nın başlıca üniversitelerinden birinde, mesela, sanat bölümlerini kapattılar, çünkü ekonomik analizler bu bölümlerde okuyan ortalama bir mezunun uzun vadede, hiç eğitim almamış biri kadar para kazanmadığını göstermişti. Britanyalı bir genel cerrahi profesörünün kaleme aldığı açık mektup ekonomik gerekçelerle alınan bu kararların topluma uzun vadede zarar verebileceğini düşündürüyor; profesör günümüz cerrahi uzmanlarının el becerisinden yoksun olduğunu söylüyor, bunun büyüme çağlarında sanatla pek ilişki kurmamalarından kaynaklandığını belirtiyor. Gençler resimle, seramikle uğraşmak, el becerisi gerektiren başka işlerle vakit geçirmek yerine tek bir hareketle akıllı telefonlarındaki sayfaları çeviriyorlar. Tüm bunların sonraları yara dikmek ya da benzer başka cerrahi konulardaki maharetsizliklerinde etkisi oluyor.

Mükemmeliyetçilik özellikle ebeveyn-çocuk ilişkilerini etkilemiş durumda. Gerçekten de, çocuklarımızı sırf büyüterek başarılarına doğrudan etki edebildiğimiz düşünülüyor. Ve eğer çocukların hayatında işler yolunda gitmezse, suç anne babanındır. Mükemmel çocuklar yetiştirme isteğinde mesele çocukların bu baskının ağırlığı altında ezilmesiyle kalmıyor, anne babaların kapıldığı kaygı da giderek artıyor. ABD'de son yirmi-otuz yılda anne babaların, özellikle de annelerin, evde yaptığı işlerin arttığı belirtiliyor. İleride başarı kapılarını aralayacağını düşündükleri konularda çocuklarla birlikte çalışmaya ayırdıkları vakit her geçen gün artıyor. Zaman dışında, hatırı sayılır bir para da harcanıyor bunun için. Zenginlerle yoksullar arasındaki fark da işte anne babaların çocuklara sunduğu okul dışı bu ücretli etkinlikler üzerinden açılıyor.

Anne babaların çocuklar üzerindeki bitmek bilmeyen kontrolüyle, evlatlarını eğitime sokup durmalarıyla, ha bire oradan oraya taşımalarıyla kendini gösteren bu pervane ebeveynlik 1990'larda başladı. O zamanlar özellikle üst sınıftakilerin yaptığı bir şeydi. Bugün yoksullar arasında da giderek yaygınlaşıyor; o ücretli etkinliklerin hepsini sunamasalar da, çocuklarıyla etraflarında pervane gibi dönerek ilgilenmenin ekonomik anlamda üst bir sınıfa yükselmelerini mümkün kılmasını ümit ediyorlar.

Pervane ebeveynlik ekonomik kaygılarla da hayli bağlantılı. ABD'de bugünkü çocukların anne babalarının ekonomik düzeyini kolay kolay aşamayacağı öngörülüyor, bu yüzden, çocuklar hayat mücadelesine avantajlı başlasın diye ellerinden gelen her şeyi yapmaya çalışıyor anne babalar. Ne yazık ki, bu kaygı sırf anne babalarda değil, çocuklarda da artıyor. Psikologlar çocuklarına fazla odaklanan, onları sürekli kontrol eden anne babaların çocuklarının daha kaygılı, daha bağımlı, hayatın zorluklarıyla baş etmede daha yetersiz olduğunu belirtiyor. Bu yüzden pervane ebeveynliğe yanıt olarak ABD'de "serbest yetiştirme" adıyla çocukluğu, çocukların serbest zamanının artmasını, özgür olmalarını savunan bir hareket ortaya çıktı.

Mükemmeliyetçilikle bağlantılı bu kaygılardaki artış yeni ortaya çıkan sosyal medyayla da ilgili. Twitter, Facebook ve Instagram kaygılarından bahsedenler var. İnsanın sosyal medyada kendi tanıtımını, reklamını yapmasının gerekmesi, kendini marka ürün gibi tasarlaması, bireyin kendisini en çekici haliyle göstermek zorunda hissetmesiyle ilişkilendiriliyor. Sosyal medyada hayatların en mükemmelini yaşarken görünmek, özellikle de sosyal statü ve maddiyat simgeleriyle çalım satmak lazım geliyor. Takipçi sayısını sürekli artırmak gerek-

tiğinden bireyin toplumdaki konumuyla bağlantılı kaygıları da sosyal medyadaki görüntülenme ve "beğeni" sayısıyla ilişkili olarak artıyor.

Facebook ve Instagram kullanımının bireyin benlik algısı üzerindeki etkileri psikologlarca araştırıldı. İnsanın kendinden daha çekici bulduğu, kendininkinden daha başarılı bir yaşam sürdüğünü düşündüğü kişilerin görüntülerine baktığında kendini beğenmemesi, memnuniyetsizliğinin artması şaşırtıcı değil. Başkalarının, üzerinde oynanmış fotoğraflar paylaştığını, kendilerini gerçekte olduklarından çok farklı sunduklarını bilmek, insanın kendi bedeni hakkındaki olumsuz duygularını azaltmıyor. Mesele şu ki o mükemmel görüntülerin nereden geldiğinin bir önemi yok. Araştırmaya göre, kadınlar ister alımlı ünlülerin ister şahsen tanıdıklarının fotoğraflarına baksın, kendileri hakkındaki düşünceleri değişmiyor. İki durumda da kendilerini başkalarının fotoğraflarıyla karşılaştırdıklarında kendilerini kötü hissediyorlar, söz konusu kişiler tanışları mı, medyadan tanıdıkları mı fark etmiyor. Fiziksel görünüşe dair hoşnutsuzluk, fotoğraflarını sosyal medyada paylaşanlar arasında daha yaygın. Bu grup, sosyal medyada kendi fotoğrafını paylaşmayıp başkalarının fotoğraflarına bakanlara göre kendi görünüşünden daha rahatsız.

Yeni yılın gelmesiyle, pek çok kişi hayatlarında iyileştirmek istedikleri konularda yeni hedefler belirledi. Bu dönemlerde spor salonu sahipleri ve diyet kitabı satanların yanı sıra bireyin değişim başarısını ölçmeyi sağladığını iddia eden uygulamaları satanlar da ellerini keyifle ovuşturuyor. Fakat normalde yeni yılda verdiğimiz sözlere pek uzun süre bağlı kalmayız. Büyük çoğunluk bu hedeflerden şubatın ilk haftasında vazgeçer. Neyse ki aramızda bu duruma espriyle yaklaşanlar da var. Bu yüzden yeni yıl zamanı internet alternatif hedefler-

le de doluyor: "Bu yıl haftada en az bir kere spor salonunun kapısını hürmeten çalacağım", "Yatak odasındaki kondisyon bisikletine bu sene çamaşır dışında şeyler de asacağım", "Duşları azaltıp sudan tasarruf edeceğim", "Yeni yıl hedeflerine artık son, yazıldıkları kâğıt kadar bile değerleri kalmadı"...

Dostluk Bankları

Pandemi akıl sağlığımızın kötüye gitmesine neden oldu. Bir başınalık, hastalık ve ölüm korkusu, yakınımızda kayıplar yaşamak depresyon ve kaygıyı artırdı. Öğretmenler bu tip psikolojik sorunların çocuklar arasında tam bir pandemiye dönüşebileceğine dikkat çekiyor.

Akıl sağlığıyla ilgili rahatsızlıkların artmasıyla bir paradoks da ortaya çıktı: Bu sorunlar hakkında daha rahat konuşulmaya başladı ama bunlardan mustarip kişiler yardıma ulaşsın diye neredeyse hiçbir düzenleme yapılmadı. İnsanlar artık sorun yaşadıklarını söylemekten çekinmiyor ama tedavide profesyonel yardım almakta çok zorlanıyor.

Kamuoyunun ölçüsüz beklentilerini ve yaşadıkları kaygı bozukluğu sorunlarını açıkça paylaşan Simone Biles, Naomi Osaka, Serena Williams gibi sporcular kamuoyunun akıl sağlığı konularında duyarlılığının artmasına katkıda bulundu. Büyük Britanya'da pek çok çalışanın artık işyerine gitmek istemediği belirtiliyor, sebebi de pandeminin gözlerini açmalarını, gelecekte nasıl yaşamak istediklerini düşünmelerini sağlaması.

Yirmi-otuz yıldır, neoliberal düşünce sıkı çalışır, hedefine odaklanırsa herkesin her istediğine ulaşabileceğine inandır-

mış durumda bizi. Bu düşüncede zayıflığa, özellikle de başkalarının gözü önünde kendinden şüphe etme zayıflığına yer yok. "-Mış gibi yapa yapa başarıya ulaş" insanların başarı yakalamasını sağladığı düşünülen sloganlardan biri haline geldi.

Başarıyı bu denli yücelten bir ideolojide, ruhsal bozukluk yaşayan insan sayısının neden bu kadar arttığını sorgulamaya pek önem verilmiyor. Dünya Sağlık Örgütü'ne göre, dünyada üç yüz milyondan fazla insan depresyonda. Bu hastalık yüzünden çalışamayan pek çok insan var, üstelik her yıl sekiz yüz binden fazlası intihar ediyor, özellikle gelişmiş ülkelerde. Akıl sağlığının yaşam kalitesi üzerinde çok büyük etkisi olduğu açıkça ortadayken, çoğu ülke akıl sağlığının iyiye gitmesini sağlayacak pek bir şey yapmıyor, ruhsal sorunlar yaşayan kişilere yardım eden kurumlara genellikle çok az bir bütçe ayrılıyor.

Londra Hijyen ve Tropikal Tıp Okulu bünyesinde dünyanın farklı bölgelerinde araştırmalar yürüten sağlık çalışanları, pek çok yerde insanların yaşadıkları akıl sağlığı rahatsızlıklarıyla baş etmelerine yardımcı olmak üzere bölgesel, ilginç girişimlerin başlatıldığını ama dünyanın geri kalanında bunlar hakkında pek bir şey bilinmediğini belirtmişti. Bunun üzerine, Britanya'daki sivil toplum örgütlerinden Ember, bir yandan bu ufak çaplı girişimleri çalışmalarını sürdürsünler diye destekleyen, bir yandan da bu başarılı uygulamaların dünyanın başka yerlerinde de tanınmasını, içlerinden bazılarının başka bağlamlarda da denenmesini sağlamayı amaçlayan bir sistem kurma kararı aldı. Ember ekonomik destek de sunuyor, yapılan işlerin daha etkili örgütlenmesi, kapsamın genişletilmesi gibi konularda danışmanlık hizmeti de veriyor ama asıl işi bu başarılı uygulamaların dünyada yaygınlaşmasına yardımcı olmak.

Bu başarılı uygulama örneklerinden biri Zimbabve'de psikiyatr Dixon Chibanda tarafından geliştirilen Dostluk Bankları. Chibanda eski ismiyle Çekoslovakya'da tıp eğitimi alırken psikiyatri uzmanı olmayı aklından geçirmiyormuş. Ama bir gün meslektaşlarından biri, fakülteden bir arkadaşı intihar etmiş, Chibanda meslektaşının depresyonundan hiç haberi olmadığını fark ederek dehşete kapılmış. O zaman psikiyatri eğitimi almaya, ülkesinde akıl sağlığı rahatsızlıklarını ortadan kaldırmak üzere çalışmaya karar vermiş.

Harare'de çalışmaya başladığında inanılmaz bir personel ve kaynak eksikliği olduğunu görmüş. Mesela, iki binli yılların başında koskoca ülkede alt tarafı iki psikiyatr varmış. Chibanda çalıştığı hastanede yatak, ilaç ve sağlık memuru yetersizliği sorunuyla karşılaşıp duruyormuş. Soruna çare aramaya yaşadıkları topluluklarda faal rol üstlenen, çevrelerindeki HIV pozitif insanlara sağlıklı alışkanlıklar üzerine bilgiler vererek yardımcı olan emekli on dört kadına birlikte çalışmayı önererek başlamış. Chibanda ilk iş olarak, çoğunluğu artık nine yaşındaki bu kadınlara akıl sağlığıyla ilgili bozuklukların teşhisinde gerekli temel bilgileri öğretmeye girişmiş. Başlangıçtaki düşüncesi bu ihtiyarların öğrenebildikleri kadar tıp terimi öğrenmesini sağlamakmış ama kadınların o terimlere yaşadıkları toplumlarda kendi dillerinde kullanabilecekleri karşılıklar bulmasının, böylelikle akıl sağlığına dair bilinenleri insanlara aktarmasının da bir o kadar önem taşıdığını çok geçmeden fark etmiş.

Mesela Zimbabve'de depresyonu tanımlarken "fazla düşünmek" anlamına gelen "kufungisisa" sözcüğü kullanılıyordu halk dilinde. Ülkenin kamusal alanlarına *kufungisisa* kavramı ile depresyon arasındaki ilişkiyi açıklayan afişler asarak başlamışlar işe, ihtiyar kadınlar ise yaşadıkları yerlerde "fazla

düşünenler"in alabileceği yardımlar hakkında bilgilendirmelere koyulmuştu. Aynı zamanda hastanelerin girişine insanların oturup bu ihtiyar kadınlarla akıl sağlıkları üzerine konuşabileceği dostluk bankları yerleştirilmiş. Chibanda akıl sağlığı çalışmalarından yola çıkarak sorunların çözümüne yönelik bir terapi programı hazırlamış, ihtiyar kadınları da daha karmaşık bir tedaviye ihtiyaç duyan kişileri belirleyip yönlendirebilecekleri şekilde eğitmiş.

Dostluk bankları girişiminden birkaç yıl sonra, Chibanda'nın ekibinde yaşadıkları yerlerdeki gerek depresyon gerek başka ruhsal bozukluklardan mustarip insanlara yardımcı olan kadınların sayısı üç yüzü geçmişti. Bu psikolojik yardım modeli gelişmiş ülkelere de uyarlandı. New York'un yoksul bölgelerinde dostluk banklarına gelip akıl sağlığı konusunda yardım isteyenlerin sayısı on bini aştı.

Ekvador'daki Huertomanías girişimi şizofreni hastalarına müşterek bostanlar kurarak yardım etmeye karar verdi. Esas fikir zihinsel hastalıklarla mücadele eden insanların ekonomik bağımsızlıklarını elde edip kendi başlarına yaşamasını mümkün kılmaktı. Bu proje insani yardım kuruluşu değil de iş imkânı sağlayan ticari bir girişim olarak düşünülmüştü. Huertomanías iş sahibi olmanın hayatın bir anlamı olduğu duygusunu, bağımsızlık ve özsaygıyı tatma imkânı sunan bir tür terapi niteliği taşıdığı düşüncesinden yola çıkıyordu.

Etiyopya'da ruhsal bozuklukları gerek psikoloji gerek psikiyatri alanında çalışan sağlık kurumlarından hizmet alanları temsil eden bir örgüt kurarak ele almaya başladılar. Buradaki ana fikir, hizmet alanların da ruhsal bozukluktan mustarip kişilere yardım sağlayacak biçimde söz sahibi olmaları gerektiğiydi. Etiyopya hükümeti bu girişimi kabul etti, ruhsal bozukluk çekenlere yönelik sağlık hizmetlerinin planlanmasına hü-

kümet ve sağlık çalışanlarının yanı sıra buradan hizmet alanların da katılmasının önünü açtı.

Britanya merkezli Ember projesi on yıl önce faaliyetlerine başladı. İlk projesi SHM Vakfı'yla beraber Meksika'daki HIV pozitif kadınlara yönelik bir yardım sistemi geliştirmekti. Ülkenin kırsal kesimlerinde insanların bulaşla baş etmelerini sağlayacak psikolojik desteği alamadığı yerlerde hastalar birbirleriyle iletişime geçip destek bulsunlar, birbirlerine tavsiye versinler diye, bölgedeki cep telefonu servis sağlayıcılarının da yardımıyla, kadınlara cep telefonu verdiler. Proje olağanüstü bir başarı elde etti, daha sonra Güney Afrika Cumhuriyeti'nin yanı sıra Afrika'daki başka ülkelerde de uygulandı. Projenin kurucuları uygulamayı dijital iletişimin yeni olanaklarından da faydalanarak geliştirdi, projeye erişebilen HIV bulaşlı Afrikalı gençlerin sayısı günden güne artıyor.

Ember pandemi döneminde ruhsal bozukluklardan mustarip insanlara yardımcı olma girişimlerine yönelik tanıtım ve destek çalışmalarını yaygınlaştırma fırsatı yakaladı. Pandemi dünyanın dört bir yanında pek çok kişiyi etkiledi, bu yüzden insanlar sorunlarından konuşmaya daha açıktı. Aynı zamanda, yardıma ihtiyacı olanlara ulaşmak için daha yenilikçi yollar deneyen başka girişimler ortaya çıktı. Verdikleri ekonomik destekten görünür sonuçlar alamadıklarından genellikle akıl sağlığı konusunda çalışan programları finanse etmekten kaçınan hayırseverlerin tavırlarında da küçük değişiklikler oldu. Ember projesinin yöneticisi Anna Kydd hayırseverlerin çocuklara psikolojik destek sağlamaya değil, okul yaptırmaya para vermeyi tercih ettiğini söylüyor. Okul dediğin elle tutulur, gözle görülür ama ruhsal bozuklukların düzelmesinde parmakla işaret edilebilecek bir şey yoktur.

1970'lerin sonlarında, sosyolog George W. Brown *Social*

Origins of Depression (Depresyonun Toplumsal Kökenleri) isimli bir kitap yayımladı. Toplumda depresyonun artmasında işsizliğin, ev içi şiddetin, aile fertlerinin kronik hastalıklarının ve uzun süreli stresin etkisini inceliyordu. Kitap bugün tamamen unutulmuş durumda ama kırk yılı aşkın mevcudiyeti esnasında durum daha da kötüleşti: Dünya büyük iklim değişiklikleriyle karşı karşıya, milyonlarca insan açlık çekiyor ama multimilyonerler sırf eğlencesine uzaya seyahat ediyor. Fakat yine de, gerçekten eğlencesine bile olsa, sakın bu multimilyonerler ruhsal bozukluklarına o uzay gemilerinde çare arıyor olmasın diye sormak da mümkün.

Zevklerin Evrenselleşmesi

Benim Ljubljana'da en sevdiğim sokak Trubarjeva. Belki yıllardır orayı adımladığım, belki de şehrin, daha doğrusu köyün delisine benzediği içindir. Bu sokakta yürürken hep acaba yaşayacak mı diye sorarım kendime. Şu baktığım mimari yaşayacak mı? Hani şu, hani bu işletme yaşayacak mı? Filanca falanca mekân yahut ötedeki berideki grafiti yaşayacak mı? Grafitilerin çoğu sanatın gücünden yoksun ne yazık ki, bu yüzden aslında neden bu süslemelerin de yaşamasını istediğimi pek bilmiyorum. O grafitiler yok olsa Trubarjeva da yok olur diye korkuyorum herhalde: Sanki o grafitiler olmasa ne o kaos ve kimliksizlik ne de o tablo misali manzara ve yaratıcılık olacak.

Kimliği hiçbir biçimde belli değildir Trubarjeva Sokağı'nın. Arnavut dondurması, falafel, Tayland'ın *pad thai*'si, Hindistan'ın *thali*'si, İspanyol şarabı ve Yunan zeytinyağı, sonra Sırp-Hırvat dilinde yazılmış eski kitaplar, organik besinler,

türlü türlü kozmetik ürün ve elbette baharat bulmak mümkündür orada. Sunulan ürünlerin keşmekeşi biri açılıp biri kapanan kafelere karışır bu sokakta. Geriye Arnavutlar kaldı ama mekânlarının ismini Viyana pastanesi filan yapmazlarsa müşteri çekemiyorlar.

Belki tüm bu karmaşanın ortasında Trubarjeva Sokağı'nın son dönemde konsept mağazası diye adlandırılan dükkânların ortaya çıktığı bir yere dönüşmesi tesadüf değildir. Son zamanlarda bu işletmeleri şehir merkezlerinin hepsinde görüyorum. San Sebastian'da gördüğüm, çok pahalı giysiler satıyordu ama aynı yerde krem de alabiliyor, saçımızı yaptırabiliyor, organik meyve suyu da içebiliyorduk. Paris'in eskiden yoksul mahallesi olan muhitlerinde şimdi mücevher, kıyafet bakarken atıştırmalık bir şeyler (mesela avokado sürülmüş kızarmış ekmek) de isteyebileceğimiz, güzel tasarlanmış kitaplar karıştırıp alabileceğimiz, bu sırada da köpeğimizi teslim alan, açlık susuzluk çekmesin diye onunla ilgilenen mağazalar açıldığını gözlemliyorum.

Ardı ardına açılan bu konsept mağazalarını görünce hangi konseptten bahsediliyor aslında diye kendi kendime soruyorum. Bu konseptin konsepti/tasarımın kavramı ne? On yılı aşkın zaman önce koreograf Mateja Bučar, Ljubljana'da Škuc galerisinde ismiyle dikkat çeken *Koncept koncepta* (*Konsept Konsepti*) diye bir dans hazırlamıştı. Sahneye konan eserin görsel tasarımından sorumlu sanatçı Vadim Fiškin, mekân içinde mekân tasarlamıştı, böylesi görülmemişti. Projektör hem sahne hem ışıktı, aynı zamanda mekânda değişiklikler yapmaya yarayan bir aletti. Kadın dansçı sahnedeki duvarları hareket ettirebiliyormuş gibi görünüyordu ama sahnenin kendisi de daralıp genişliyor, hareket ediyordu. Böylece mekân dansçının partnerine dönüşüyordu.

Elbette performans konsept konseptinin aslında anlamsız olduğu düşüncesini de ortaya koyuyordu. Keza konsept mağazası da anlamsız. Konsept ne, ne satılıyor burada diye kendi kendimize soruyorsak ne tür bir mağazadır karşımızdaki? Konsept mağazasında bize konseptin kendisini satıyorlar. Orada gerçekten ihtiyaç duyduğumuz bir şey almamız söz konusu değil pek, belli bir hayat tarzını alıyor, belli bir sınıfa aidiyet kazanıyoruz daha ziyade ama aynı zamanda belli tasarımları beğenen başkalarıyla birörnek hale geliyor, tektipleşiyoruz.

İşte konsept mağazalarından türeyen paradoksal ürün tam da bu tektipleşme. Bu mağazaların güzel tasarımlı nesnelerin iç içe olduğu farklı bir tür dükkân teşkil etmesi amaçlansa da, sonunda büyük çoğunluğu benzer ürünler satmaya başlıyor; farklı ülkelerin başkentlerinde dolanırken hemen fark ediyoruz ki falanca şehirde gördüğümüz konsept mağazasıyla filancadaki arasında neredeyse hiç fark yok.

Birey olmanın bu denli vurgulandığı neoliberal zamanlarda hepimiz tektipleşme paradoksuna düştük; mimaride de, modada da, şehircilikte de, tasarımda da birörneğiz. Bu yüzden her büyük şehirde benzer dükkânlar var, keza benzer alışveriş merkezleri, benzer tasarımlı kent mekânları var. Seyahate çıktığımızda birbirine benzeyen otellerde kalıyoruz, bu benzeşlikten Airbnb'den kalacak yer aradığımızda bile kaçamıyoruz. Bu sanal platformdaki dairelerin çoğu IKEA kataloğundan çıkmışa benziyor, hangi ülkede olduklarının önemi yok.

ABD'li yazar Kyle Chayka büyük şehirlerdeki kafelerin tarzlarının tektipleşmeye başladığını gözlemlemiş. Her şehrin *hipster* mahallelerinde, kafelerde hep eski masalar, her masada başka başka sandalyeler vardı; Edison ampul ya da endüstriyel tasarıma özgü başka bir unsurun bulunması ise mecbu-

riydi. Aynı şirkete ait, aynı mimarlarca tasarlanmış mekânlar söz konusu değildi burada, farklı farklı mekân sahipleri tarihle kurulan yapay bir ilişkiyi endüstriyel estetikten kalanlarla harmanlayan aynı ideolojinin izinden gidiyordu yalnızca. Aslında pek çok yerde kafeler eski fabrikalarda açılıyor, diğer yerlerde ise fabrika tasarımı kopyalanıyordu. Chayka bu tarza "havası ortak mekân"* diyor.

Dünyanın dört bir yanındaki havaalanları nasıl ki tıpkı birbirine benziyorsa moda kafelerde de yine aynı simgelerin bir araya getirildiğini gözlemliyoruz: geri kullanılmış eski ahşap, onarılıp yenilenmiş endüstriyel ışıklandırma gereçleri, metro istasyonlarına özgü seramik kaplamalar ve benzerleri. Bu simgelerin seyahat ederken kendini "otantik", özgün hissetmek isteyen gezginlere, zengin elitlere hoş bir ortam yarattığı düşünülüyor. İş ve hayat tarzları bu insanları şehirden şehre savursa da aslında bir mekândan öncekinin benzeri başka bir mekâna gitmiş oluyorlar. Bu gezgin elitler bir şehirden başkasına gittiğinde, paradoks gibi ama, yine aynı yerde kalıyor. Bugün artık Instagram, Facebook ve benzer platformların yardımıyla *cool*, fiyakalı sayılan şeyler giderek yayılıyor, "beğeni"lerle ise tasarımın daha da tektipleştirdiği bir kültürel mutabakat tesis ediliyor.

Küreselleşen dünyamızda zevkler de küreselleşiyor ama bir yandan da tektipleşiyor. Sosyal medyada tasarım fotoğrafı paylaştığımızda biz de bu küreselleşmeyi besliyoruz. Bu platformlarda bize gösterilen içeriklerin sıralamasını belirleyen algoritmaların da zevklerin tektipleşmesinde payı var elbette.

* *İng.* "AirSpace", coğrafyadan bağımsız mekân. Teknoloji uygulamalarında öne çıkarılan belirli özelliklerin kopyalanmasıyla kafe, restoran, bar, ofis vb. alanların birbirinin tıpkısı gibi görünmesi, hangi şehirde olursanız olun hep aynı yerdeymişsiniz hissi yaratması. *–y.n.*

Eminim hepimiz *cool* diye benzer fotoğraflar paylaşan farklı mimarlık bloglarına tesadüf etmişizdir.

O zaman bir yandan güzel, *cool* olabilecek şeyleri tektipleştiriyor, diğer yandan da çirkini evrenselleştiriyoruz. Ben, ülkem Slovenya'nın şehirlerinin "in cin top oynuyor" diye tarif edebileceğimiz hayatsız şehirlere dönüştüğünü, her birinin çirkinlikte, tabiata kasteden kentsel şiddette ve mimari tarzın canına okumada birbiriyle yarışan alışveriş merkezleriyle kuşatıldığını görüp dehşete düşüyorum. Gördükçe de bu alışveriş merkezi bloklarının inşasına hâlâ kim izin veriyor, Sloven şehirlerinin çoğunu çevreleyen o kırların bu korkunç tasarımlı alışveriş merkezleriyle doldurulmasını protesto edecek şehir plancıları, mimarlar ama özellikle de halk nerede diye sorguluyorum. Ne yazık ki, bu tür mimari facialar önündeki protestolara sığınmacıları geçici olarak Šenčur'daki Baumax yapı marketine yerleştirmek istediklerinde şahit olduk yalnızca.

Fransızlar bu tip mağaza ve yeme içme mekânlarının ortaya çıkmasını pek çok gencin gelecekte daire alma beklentisinin kalmamasıyla, bu yüzden de kendilerini bazı zevklerden mahrum bırakarak para biriktirmeyi düşünmemesiyle açıklıyor. Büyük şehirlerde, ev fiyatları o kadar yüksek ki gençlere ellerindekini âna, önündekilere, özellikle de giyim kuşama ve kafelerde, restoranlarda harcamak dışında bir şey kalmıyor.

Avustralya'da gayrimenkul sektörü kodamanlarından Tim Gurner insanların son moda, *trendy* kafelerde üzerine avokado sürülmüş bir dilim ekmeğe yirmi iki Avustralya doları ödemeye razı gelmesine duyduğu öfkeyi açıkça dile getirince, ülkede gerçekten bu zevklere o kadar para harcamak yerine daire taksiti ödemeye değer mi diye büyük bir tartışma başladı. Gurner'e göre gençler kendilerini bu tür pahalı zevklere kaptırıp para harcamak yerine ileride ev almak için azar azar para

biriktirmeliydi. Yorumların çoğu tüm zevklerinden vazgeçseler bile gençlerin mevcut fiyatlarla daire almasının asla mümkün olmayacağına dikkat çekiyordu. Hatta ateş pahasına evler satarak köşeyi dönmüş birinin tasarrufu teşvik etmesindeki sinikliği dile getirenler de oldu.

İnsanların mütemadiyen farklı tüketim biçimlerinin bombardımanına tutulduğu böylesi zamanlarda, yoksulluğun yeni bir tüketim nesnesine dönüşmesi şaşırtıcı değil. Yıllar önce, Hollandalı sanatçı Renzo Martens Kongo'da *Enjoy Poverty* (Yoksulluğun Tadını Çıkarın) diye, adı dikkat çekici bir film çekti, filmde yoksul Afrikalıları satabilecekleri tek şeyin yoksullukları olduğuna inandırmaya çalışıyordu. Bölgedeki fotoğrafçıları birkaç sent karşılığında insanların fotoğraflarını çekmeye ikna etti, yoksulluğun fotoğrafını çekip bunları Batı'daki medya kuruluşlarına satmayı deneyeceklerdi. Fakat bu işe girişenler kısa sürede hüsrana uğradı, çünkü Batılıların çektiği yoksulluk fotoğraflarını almayı âdet edinen medya kuruluşları yoksul insanlardan fotoğraf almakla ilgilenmiyordu.

Yoksulluk anca "konsept"e dönüştüğü zaman kârlı oluyordu; yani *trendy* tasarımla sunulup konsept mağazalarında satıldığında. Ukraynalı moda tasarımcısı Anton Belinskiy Parası Yok Cakası Var (*Poor but Cool*) koleksiyonuyla meşhur oldu, LVMH şirketinin verdiği prestijli ödülü bu koleksiyonla aldı. Üzerinde yoksulluğun reklamını yapan bir slogan yazılı bir tişörtün fiyatı Slovenya'daki asgari ücretten daha yüksek. Yoksulların bu tişörtü alamayacağı muhakkak. Belki de zenginlere *cool* geliyordur aslında olmadıkları bir şeymiş gibi davranmak.

Vahşi Kapitalizm

Acımasızlık ve Tükenmişlik

Slovenya'nın kuzeyinde Koroška şehrinde büyüdüm ben, o zamanlar *burnout*'tan, yani tükenmişlikten bahsedildiğini duymazdık hiç. Ravne na Koroškem'deki metalurji işçileri yaptıkları ağır işlerden bitap düşerdi, Mežica madencileri kurşuna maruz kalıp hasta olurdu, Slovenj Gradec'deki hastanenin doktorları uzun nöbet saatleriyle bilinirdi. Fabrikaların çoğunda yine böyle çok çalışılırdı, üstelik bu insanlar akşamları tarlalarını sürer, evlerinin inşaatında çalışır, bazıları tatillerde bile gönüllü çalışma etkinliklerine katılırdı. İnsanlar o zaman bitip tükendiklerini söylemezdi. Belki de şikâyet etmek düpedüz anlamsız olduğu içindi; işlerinde talihe boyun eğerlerdi (çoğunluk kendine başka bir hayat seçemezdi), belki yaptıkları işe bir aidiyet, hatta bugün artık karşılaşmadığımız bir heves de duyarlardı. Ravne'de metalurjiyle, Mežica'da madencilikle, Slovenj Gradec'de hastaneyle, okulla, bankayla özdeşleşmemiş birini bulmak zordu. Hatta bu ana işkollarının dışındakiler bile çalıştıkları kurumlara karşı bir aidiyet hissederdi genellikle.

Bugün insanların geçmişteki gibi güçlü bir aidiyet hissettiği çalışma ortamı pek yok. "Beğenmeyen gider" ideolojisi, güvencesiz işler ve işyerlerinde kabalığın giderek artması pek çok insanın çalıştığı kuruma bilinçli, özel bir sevgi duymaması sonucunu doğurdu. Ama paradoksa bakın ki, bilincinde olmasak da, işimizle kurduğumuz o bağ suçluluk duygusu, değer görme isteği ve kaygıya bürünerek varlığını sürdürüyor. İnsanlar bu duyguları sürekli hissettiğinden bugün tükenmişlik diye adlandırdığımız takatsizliğin bu belirli biçiminin görülme sıklığı her seferinde artıyor. Bu illaki insanların kuvvetsiz kalması anlamına gelmiyor, kronik yorgunluk yapılan işin fazlalığından ziyade farklı farklı biçimlerde aşağılanmaktan, çalışanlara yerlerinin doldurulabilir olduğu, her an işlerine son verilebileceği mesajının verilmesinin getirdiği aşağılamadan, özellikle de üstlenilen işler karşılığında beklenen takdiri görmemekten kaynaklanıyor.

Ama acımasızlık bugün çalışanların işyerinde maruz kaldığı bir tavırdan ibaret değil, yaşadığımız kültür ortamının kabul gören bir parçasına dönüştü artık. Acımasızlık unsuru barındırmayan neredeyse hiç televizyon programı yok. Televizyondaki bütün programlar muhataplarını saygısız tavırlarla sorgulayan en az bir sunucu bulmak zorunda sanki. Muhatabınızın sözünü kesip durur, kaba bir tavır takınırsanız seyirciniz artıyor. Acımasızlıktan alınan haz *reality show*'larda da görülüyor. Bu programlarda yorumlarında kabalığı huy edinmiş en az bir jüri üyesi mutlaka vardır. Yemek pişirme, dans gibi konularda bir yarışma söz konusuysa oyunun kendisi acımasızlığa dayanır. Bireyi başkalarıyla sürekli mücadele etme konumuna sokan, kazanan hepsini alır prensibine dayanan kapitalizm mantığı, bu programlarda alabildiğine geliştirildi. Yarışmanın kazananı değilseniz başarısız, beceriksiz eziğin

tekisinizdir. Kilo verme yarışmaları ya da insanın *loser* olmasından, yani ezikliğinden yola çıkarak yeni bir marka yaratmak zorunda olduğu yarışmalar gibi, ezikliğin merkeze konduğu programlar hariç.

Bir yanda, bu tip programlarda ortaya çıkan, diğer yarışmacılara gülme, katılımcıları herkesin önünde aşağılama gibi acımasızlıklar toplumdaki acımasızlığı da olduğu gibi ortaya döküyor; diğer yanda bu programların etkisiyle toplumdaki acımasızlık pekişiyor. İnsanlar arasındaki farklı iletişim düzeylerinde nezaketsiz davranış meşrulaşıyor. Aidiyet duygusundaki değişiklikler sırf çalışanla kurum arasında değil, özellikle insanların kendi arasında da yaşanıyor. Eskiden dostluktan bahsedilirdi, bugün bireysellik vurgulanıyor. Sosyal bağlar düzeyindeki bu değişiklik, toplumdaki kaygıyı artıran unsurlardan biri. Gerçekten de, aidiyet duygusunun farklı biçimleri bu kaygıyı azaltıyor.

İngilizcede "tükenmişlik" tabirini ilk kez 1974'te Herbert J. Freudenberger kullanmıştı; ABD'li psikolog tükenmişliğe en yatkın kişilerin işine en çok emek verenler olduğunu söylüyordu. Bu işine adanmışlık, beklenen takdirle ödüllendirilmediğinde bitkinlik ve hüsran ortaya çıkıyordu. Tükenmişliği araştıranlar, bu olgunun sırf aşırı iş yükünden gelen bir mecalsizlikten değil, yaptığımız işe duyduğumuz inancı kaybetmekten de kaynaklandığını ekledi. Arnold Cooper ise 1980' lerde, tükenmişlik sendromunun esasen duygu yükü ağır ortamlarda çalışıp işleri gereği belirsizlikler karşısında üst düzey etkililik, kontrol, empati ve hoşgörü göstermesi gerekenler arasında ortaya çıkabildiğini söyledi. Hayli empati gerektiren mesleklerde, mesela sağlık ya da sosyal hizmet çalışanlarında, yorgunluk empatinin kendisinden gelebiliyor, hatta travmanın bir biçimde çalışana "bulaşması"yla da gelişebili-

yor. Geçmişte yaşadığımız, belki şimdi baştan yaşadığımız yahut başkalarında gözlemlediğimiz travmalar da tükenmişlik duygusu uyandırmakta etkili. Ağır travmalı bireylerle çalışanlarda, tekrar tekrar zor durumlarla karşılaşmak güvende olma duygusunun kaybolmasına, elden bir şey gelmemesi hissine kapılmaya neden olabiliyor. Başkalarına yardım etmeye çalışan insanlarda tükenmişliğin tedavisi alanında çalışan ABD'li psikanalist Doris Brothers, emek verip bir ilerleme görmemenin de tükenmişliğe yol açabildiğini belirtiyor. Bu yüzden özellikle vurguluyor: "Hayatını travma yaralarını iyileştirmeye adayanların, hiç iyileşme olmadığını görmesinden beteri olduğunu sanmıyorum."

Öte yandan sorun çoğu kez insanların değişmek istediklerini ya da acılarından kurtulmayı umduklarını söyledikleri halde, sonrasında tam tersi olsun diye ellerinden geleni yapmasında da yatıyor. Bu mesele Brian Friel'in yazdığı *Faith Healer* (İmanla Şifa Dağıtan) isimli oyunda çok iyi ortaya konmuştur. Oyunun baş karakteri şifacı Frank Hardy, iyileşmek için son çare kendisini görmeye geldiğini söyleyenlerin çoğunun aradığının kesinlikle iyileşmek olmadığını fark eder. Hastalar iyileşmek değil, onulmaz olduklarını teyit etmek için geldiklerini içten içe biliyordur. Umut bulmaya değil umudu söndürmeye, bu son ve imkânsız ihtimali de söküp atmaya geliyorlardır. Kaygılarındaki haklılıkları bir kez daha doğrulansın, bir tür sona erişsinler diye geliyorlardır. Öngörülemez bir dünyada, pek çok insanın hayatında kendi acıları dışında kesinlik yoktur. İyileştiklerine dair, iyileşmenin mümkün olduğuna dair her işaret hemen reddetmeleri gereken bir şeye dönüşür, çünkü aksi halde şüpheler girdabında bulurlar kendilerini. Bu yüzden eserde sahiden bir mucize yaşanmasıyla birden paniğe kapılır herkes. Kimsenin kaçamadığı dehşetengiz

bir umut seli basar her yanı.

Bu nihilizm entrikalarını tek tek bireylerin yanı sıra pek çok durumda, kurumların ve şirketlerin işleyişinde de görürüz. Mesela kurumlar daha etkili, daha örgütlü çalışmak gerek diye dayatınca, iş sinsiliklerle yeniden yapılandırılırken çalışanlar durmadan korkutulur, yöneticilerle astları arasındaki iletişimde acımasızlık vardır; sonunda, paradoksa bakın ki, kurum bir türlü o "sağlıklı hal"e erişemez. Cebri düzen, varılması mümkün olmayan verimlilik hedefleri ve gördükleri farklı farklı baskılar çalışanlarda tükenmişlik yaratır, işlerine duydukları aidiyet hissini azaltır; verimliliği, etkililiği artırmak adına kurumsal düzeyde hiçbir değişiklik yapılmaz.

Paradoks şu ki, verimliliği artırma çabası, güvencesiz istihdam biçimleri ve çalışanlar üzerindeki psikolojik baskılar hem bireylerde hem de toplumda farklı farklı özyıkım biçimlerine yol açıyor; tüm bunlar da kapitalizm ideolojisiyle çok iyi örtüşen o ilerleme fikrini çürütüyor. Tükenmişlik vakalarındaki bu hızlı artışa artık göz yumamayız. Evin temeli alev almış durumda; ekonomik yarar uğruna kariyerin yüceltilmesi ve yanı sıra getirdiği toplumsal eşitsizlik öyle bir raddeye vardı ki insanlar sağlıklarıyla isyan etmeye başladı. Gerçekten de tükenmişlik çoğu zaman bedenin başkaldırısıdır. Her seferinde daha da işe yarama, her seferinde kendisini biraz daha kullandırtma oyununa atılmaya bilinç düzeyinde devam ediyor olabilir insan ama bilinçdışında isyan eder.

Atmosfer ısınır, finans piyasaları kızışırken insan da alev alıyor. Hemingway bugün yaşasaydı muhtemelen "Ateş kimin için yanıyor?" diye sorardı. Hepimiz için.

Acımak Yok: Ne Kendimize Ne Başkalarına

İşyerlerinde yaşanıp insanlarda hastalık ve tükenmişliğe neden olan acımasızlıkların çok çeşitli biçimleri var. Beklenen hızda çalışamıyorlar, işe yaramaz hale geldiler, hatta başkalarının işini çalıyorlar gerekçesiyle yaşlılar işten çıkarılmakla tehdit ediliyor. (Ama bir yandan da çalışma süresi uzatılıyor, resmi söylem daha uzun yıllar çalışmak gerektiğini dayatıp duruyor.) Gençler gece gündüz çalışmazlarsa kalıcı iş edinemeyecekleri söylenerek korkutuluyor. Ara kuşak ise işlerini ebeveynlikle bir arada götürmek için oyunlar çevirmekle suçlanıyor; işyerinde çok az çalıştıkları, çocuklarına daha çok zaman ayırdıkları iddia ediliyor. Ama ideal ebeveynliğin yüksek çıtası da insanları çocuklarına çok az, işlerine çok fazla zaman harcıyorlar diye suçluluk duymaya sevk ediyor.

Acımasızlık bazı şirketlerde adeta ideal tavra dönüştü. Çalışanların yerine başkalarının koyulabileceğini ilan eden şartlar ve yıldırma neredeyse yerleşik bir hal aldı üstlerle astlar arasındaki ilişkilerde. Yakın çevremdekilerle sohbet ederken ara ara, Slovenya'da çalışanlar üzerindeki psikolojik şiddetin giderek artmasının nasıl açıklanacağını sorduğumda iki yönde yanıtlar aldım. Kimisi sosyalizmden kapitalizme geçiş dönemini yaşayan ülkelerdeki özel durumun altını çiziyordu. Kimisi de küresel kapitalist sistemde küçücük yer kaplayan Sloven toprağının özel durumuna işaret ediyordu.

Acımasızlığı sosyalizmden kapitalizme geçişe bağlayanlar aşağı yukarı şöyle akıl yürütüyordu: Önceki sistemde dayanışma değerleri, toplumun ortak hedefleri öne çıkarılırken kapitalizmle radikal bir bireyselleşme, özellikle paranın yü-

celtilmesi gelmişti. Ekonomik başarı arayışı insanları değiştirdi, artık birbirimizi rakip olarak görüyoruz, hesabımızdaki paramız artsın diye uğraşıyoruz, ortak hedefleri o kadar düşünmüyoruz. Bu kazanç yarışı yüzünden de işyerindeki diğer çalışanlara uyguladığımız psikolojik şiddet artıyor.

Acımasızlığı Sloven topraklarının özel durumuna bağlayanlar ise bunu ülkenin küçüklüğüyle açıklıyor, biz Slovenlerin kraldan çok kralcı olduğunu söylüyorlar. Geçiş sürecinin başlangıcında, özelleştirmeyle yabancıların eline geçen pek çok şirket ve medya kuruluşu yabancıların (elbette Batılıları kastediyorlar) verimlilik ve becerilerini öve öve bitiremedi. Daha verimli olduklarını göstermek için, bu şirketlerdeki maaşlı çalışanlar birbirleriyle yarışmaya başladı. Entrika, tenkit, yıldırma insan ilişkilerinde yerleşik bir tutuma dönüştü; bunlar, elbette, hep daha verimli olmak adına, hep Batı sınırının ötesinde bir yerlerde bulunduğuna inanılan, muntazam işleyen bir kapitalizm ideali dolayısıyla meydana geldi.

İki teori de acımasızlığın Slovenya'ya özgü biçimini ortaya koyuyor, ikisi de belli ölçüde geçerli açıklamalar. İnsan ilişkileri geçiş döneminde değişti, Slovenya'nın Batı nezdinde nispeten küçük ve geri planda olmasıyla ilintili sorunlar da ülkenin hem kendisine hem de başkalarına dair algısını etkiledi. Yine de, Slovenya'nın özel durumunu çözümlemek birer şirket söylemiyken medya dilinde hâkim hale gelen, bu nedenle de insan ilişkileri üzerinde büyük etkisi olan başarı, gelişim ve fayda odaklı neoliberal düşüncelerin canevinde duran acımasızlığı görmekten alıkoymamalı bizi. Sorun rekabet ve fayda sağlama düşüncesinden etkilenen insanların birbirlerine karşı giderek acımasızlaşması değil, neoliberal idealin de giderek acımasızlaşması.

İnternet "insan kendisinden maksimum verimi nasıl alır?"

sorusu üzerine tezler, tavsiyelerle dolu: Gününüzü en ufak ayrıntısına kadar nasıl planlayabileceğinizden, işinizde nasıl daha verimli çalışabileceğinize, en yenilikçi düşünceleri nasıl edineceğinizden işiniz, maaşınız konusundaki tavrınız nasıl olmalıya, nasıl form tutulurdan, harika anne babalar, harika bir çift nasıl olunura kadar... ne ararsanız var.

Kişisel gelişim endüstrisi ABD'de 1930'larda, ekonomik krizden sonra patladı, o günden bugüne dünyanın dört bir yanında milyarlarca kâr sağladı. O zamanlar, dönemin kişisel gelişim gurularının ilklerinden Napoleon Hill *Düşün ve Zengin Ol* isimli kitabında ekonomik krize insanların korkusunun ve yanlış fikirlerinin yol açtığını yazıyordu. Yetmişli yıllar bu endüstrinin özellikle geliştiği bir dönemdi; o yıllarda ekonomik büyüme, bazılarının hızla zenginleşmesini mümkün kılsa da genel toplum üzerinde aynı etkiyi yaratmadı, zenginlik mevcut toplum iyiye gitsin diye kullanılmadı. Tom Wolfe'un o zamanki ifadesiyle "ben dönemi" o süreçte başladı, kişisel gelişim bugüne dek süren bir mantraya dönüştü. Hâkim ideoloji bireyi her şeyden önce kendisini düşünmesi gereken, talihinden sorumlu, yaşayacağı hayatı kendisi belirleyen biri olarak ele almayı, toplumun kurbanı değil de kendisiyle ilgilenmeyi, kendini pazarlayıp satmayı bilmeyen biri olarak görmeyi hiç bırakmadı.

İşletme fakültelerinde öğretim üyesi olan Carl Cederström ile André Spicer kişisel gelişim düşüncesini kendi hayatlarında denemeye karar vermiş. Bir yıl boyunca her ay hayatlarının bir yönünü seçip geliştirmeyi denemişler. *Desperately Seeking Self-Improvement: A Year Inside the Optimization Movement* (Yana Yakıla Kişisel Gelişim Arayışı: En İyi Haline Varma Hareketinde Bir Yıl) adlı kitaplarında verimlilik, dikkat, yaratıcılık, formda olma, maneviyat, ilişkiler, cinsellik ve el-

bette para yönetimi konusunda kendilerini geliştirip iyileştirme işine farklı uygulamaların yardımıyla, kişisel gelişim endüstrisinin tavsiyeleriyle nasıl atıldıklarını anlatıyorlar. Bir yıl boyunca fiziksel faaliyetlerini, kalorilerini, harcadıkları zamanı ölçüp duran, yeni alışkanlıklar edinmek için farklı uygulamalar kullanan yazarlar sonunda verimliliklerinin hakikaten de arttığını görüyor. Ama bu konularda gerçekten de ideal seviyeyi yakalayıp yakalamadıklarını kendilerine sorduklarındaysa aslında ortada idealin olmadığını, varabildikleri noktanın makineleşmek olduğunu fark ediyorlar. Giderek makineleşmişler, hayatları da bedenleri de –projeler üzerine değilse de, bedenin kendisiyle– tıkır tıkır çalışan bir makineye benzemeye başlamıştı.

Ayrı ayrı tutulmuş günlükler şeklinde yazılmış kitabın sonlarına doğru yazarlar bu kişisel gelişim isteğinin ne anlamı olduğunu kendilerine sorar ilginç bir pasajda. İkisi de yanıtlayamıyor soruyu. Belki kendini dönüştürme hayali söz konusu diye düşünüyorlar; belki ölüm korkusu, yaşlılık krizi, hatta piyasa değerini yükseltme denemesinden ibaretti hepsi. Net bir yanıt bulamıyorlar ama her halükârda kişisel gelişim ideolojisinde giderek tutuculaştıklarını, başkalarının hata ve zaaflarına karşı hoşgörüsüz hale geldiklerini kabul ediyorlar. Bunca yıllık dostluktan sonra neden birbirlerine sinir olduklarını düşününce, ikisi de kişisel gelişim kültüründe başarısız olduklarını fark ediyor. Bu kültürün esası, hepimiz her şeyi başarabiliriz yeter ki bir hedefimiz olsun, bu uğurda sıkı çalışalım anlayışıydı. Carl Cederström bunu şöyle ifade ediyor: "Kişisel gelişimin temelinde, yeterince çabalarsak her şeyin mümkün olduğu düşüncesi yatar. Belki de bu düşünce biçimini tamamen benimsedim, bu yüzden de böyle düşünmeyenlerle empati kuramaz oldum."

Kişisel gelişim deneyini yürüten yazarlar bir yıl boyunca kendilerine hayli yüklenmiş: Bu dönemde her gün sabahın beşinde kalkmış, saatlerce egzersiz yapmış, tümüyle kendilerini vererek çalışmış, üstüne bir de meditasyona zaman bulmuşlardı. Sonunda neden bu kadar çabaladıklarını anlayamaz olmuşlardı, hayat düzenlerini geliştirip iyileştirerek elde ettikleri başarılara bakarak başkalarına ama özellikle de birbirlerine karşı hoşgörüleri gittikçe azalmaya başlamıştı.

Başarı ideali ve bireyciliğin yüceltilmesiyle neoliberalizm acımasızlığın iki biçimine kapı araladı: kendimize karşı ve başkalarına karşı acımasızlık. İnsanların düzeni kusursuz, verimliliği sınırsız bir hayatın ideallerini içselleştirmesinin, işyerinde birbirlerinin celladına dönüşmesinin, neoliberalizmin ekonomik krizlerin hepsinde varlığını sürdürmesinde payı var.

Çöp Kutusu

Ortak kullanılan açık ofislerde çalışan tanıdıklarımın çoğu, işyerinde masaların hemen yanında duran çöp kutularının kaldırıldığını söylüyor. Artık tüm ofiste tek bir çöp kutusunun bulunması normal. Şimdi çöpe kabuk falan atmanız lazımsa epeyce yol katetmeniz gerek. Elbette, ekoloji konusunda nispeten duyarlı ofislerde kabuk, plastik, kâğıt ve diğer atıklara ayrılmış kutular var. Tek bir çöp kutusu bulundurma düşüncesi esasen giderlerin düşürülmesiyle alakalı: Temizlik görevlisinin işi, bu nedenle de gerekli görevli sayısı azalıyor. Ortak kullanılan çöp kutusu düşüncesini çalışanların sosyalleşmesi ve sağlık açısından da haklı gösterebiliriz. Çalışan o kabuğu çöp kutusuna atmak üzere koltuğundan kalkar, yolda bazı iş arkadaşlarıyla karşılaşır; çalıştıkları projeler üzerine laflarlar.

Yeni fikirler belirir zihninde. Tüm bunlar alt tarafı bir kabuk sayesinde olur. En iyi düşüncelerin kahve (bugün su oldu) makinelerinin başında insanın aklına geldiğine dair o eski inanış yeniden canlandırılmış durumda çöp sepetlerinin azaltılmasıyla. Sorun şu ki, tanıdıklarım çöp kutularının kaldırılmasının bu fikir alışverişi ve kaynaşmaya yol açmadığını söylüyor; artık gün içinde masalarının üzerinde çöp yığını oluşuyor, birikenleri de günün sonuna doğru götürüp çöpe atıyorlar.

Birkaç yıl önce ofislerde "paylaşımlı masa" diye bir şey moda oldu. Mademki çalışanların hepsi aynı anda işte olmuyor, öyleyse çalışan sayısı kadar masa bulundurmayalım diye karar verdi işverenler, bu nedenle ofislerde herkesin kendine ait bir yeri kalmadı. Her çalışanın içinde kâğıtlarını, dizüstü bilgisayarını (tabii ki iş saatleri dışında da çalışması gerek diye eve götürmüyorsa) kilit altında tuttuğu, kendisine ayrılmış bir dolabı var. Çalışan sabahleyin işyerine geldiğinde boş masa arıyor, müsait olanında çalışıyor. Tabii bazı masaların konumu daha güzel olduğundan her sabah yer kapma mücadelesi yaşanıyor. Yöneticiler paylaşımlı masaları esnek çalışma sağlayan bir uygulama olarak sunuyor, hatta çalışmaya yeni bir soluk getirdiğinden bahsedenler bile var. Çalışanlar ertesi sabah yine aynı yerde çalışabilmek için masalarına aile fotoğrafı koyarak, sandalyelerinin üzerine hırkalarını bırakarak bir masayı sahiplenmeyi deneyince sanki iş "paylaşım"dan uzaklaşıp bencilleşiyor, sararıp soluyor ve çalışanı işgalci gibi gösteriyor. İş verimliliği araştırmacıları ise, paylaşımlı masaların aslında verimliliği desteklemediğini, çünkü çalışanların işyerlerinde, çalıştıkları masa yahut oturdukları sandalye bile söz konusu olsa, sabit bir şeyleri bulunmadığı zaman hayli huzursuzluğa kapıldığını söylüyor, buna işaret eden çalışmalar gittikçe artıyor. Hatta bir araştırmada, çalışanların her sabah boş

masa aramak zorunda kaldığında yılda iki haftalık bir emek kaybı yaşadığı tahmin ediliyor.

Bugün işyerindeki ilişkilerin kötülüğü ve bundan duyulan rahatsızlık çalışanların yaşadığı psikolojik sorunların temel nedenlerinden. Psikanalistler insanların profesyonel yardım almak üzere başvurmasına yol açan sorunların içeriğinin büyük ölçüde değiştiğini belirtiyor. Geçmişte anne babayla aralarındaki ilişkilere, aşk hayatıyla ilgili meselelere yoğunlaşırken bugün özellikle işyerinde yaşanan sorunlardan bahsediyorlar. İşle ilgili pek çok sorun insanların kendilerine zarar vermesine bile yol açıyor.

İşyerindeki acımasızlık 2019 yılında Fransız medyasını meşgul eden ana konulardan biriydi. France Télécom'un eski yöneticileri, duygusal taciz nitelikli tavırlarıyla on yıl önceki 35 çalışanın gerek intihar gerek intihar girişimi üzerinde etkileri bulunduğu suçlamasıyla mahkemeye çıkarıldı. Şirket özelleştirildikten sonra 2008 ve 2009 yıllarında yeniden yapılandırılmış, çalışanlar işten çıkarılmaya başlamıştı. İşçi hakları Fransa'nın o zamanki yasalarında çok iyi korunduğu için yöneticiler çalışanları öyle hemen işten çıkaramıyordu. Çalışanları istifa etmeye zorlamak için farklı aşağılama ve yıldırma yöntemleriyle duygusal tacize koyuldular. Şirketteki hava korkunç bir hal almaya başladı, tüm bunlar bazı çalışanları intiharı tek çıkış yolu gibi görme noktasına getirdi. O zamanki çalışanlardan biri yöneticilerin dehşet saçma kararını, bile isteye aldığını söyledi. Sonrasında 36 kişi hissettikleri farklı baskılar nedeniyle intihar etti, intihar girişimlerinin sayısı çok daha fazla, farklı psikolojik sorunlar yaşayanların sayısıysa bundan çok çok daha yüksek.

France Télécom'un eski yöneticilerinden yedisi çalışanlara psikolojik şiddet uygulama suçlamasıyla mahkemeye çıka-

rıldı. Eski genel müdür Didier Lombard, şirkette farklı psikolojik işkence stratejilerini hayata geçirmekle suçlanıyordu. Çalışanlardan sürekli o bölümde değil bu bölümde, o ofiste değil bu ofiste çalışmalarını istemişti. İstenmeyen çalışanları aşağılama yöntemlerinden bir başkası, alt düzey görevlere atanmalarını sağlamaktı; büro personelini kol emeği veren personelin, mesela sürekli sokakta hat döşeyen ekiplerin arasına ya da tam ne iş yapacaklarını bilemedikleri satış departmanına göndermişti. İnsanlar psikolojik anlamda katlanılmaz olan çalışma koşulları nedeniyle kendi istekleriyle istifa ederler beklentisiyle durmadan baskı görüyorlardı. Lombard üst düzey yöneticilere çalışanları "ister kapıdan ister bacadan" her halükârda işten çıkarmaları gerektiğini söylemişti.

Mahkemede yöneticiler alt düzeylerde yaşananları bilemeyeceklerini, çalışanların çoğunu şahsen tanımadıklarını, bu yüzden intiharlarının doğrudan sorumlusu olamayacaklarını iddia etti. Onların bu sözlerine karşı, davacılar Fransa yasalarında psikolojik ve manevi şiddetin çalışma şartlarını kötüleştirme amaçlı eylemlerin sistematik tekrarı olarak tanımlandığını söyledi. İntihar edenlerin tanıklar arasında yer alan birçok yakını, şirketteki psikolojik tacizin pek çok çalışanın tahammül sınırlarını zorladığına şahitlik etti.

France Télécom'da teknisyenlik yapan Jean-Michel Laurent 2008 yazında şirketten bir meslektaşıyla konuştuktan kısa süre sonra kendisini bir trenin altına attı. Bundan bir yıl sonra bir başka teknisyen, Michel Depais, çalıştığı koşullar yüzünden kendisini öldürdüğünü yazdığı bir not bırakarak intihar etti. Bu olaylardan sonra çalışanlara işyerinde intihardan bahsetmek yasaklandı. Şirkette duygusal taciz devam etti. Eylül 2009'da bir çalışan konferans salonunun ortasında karnına bir bıçak sapladı, neyse ki ölmedi ama kısa süre sonra ofis

penceresinden ve iş çıkışında köprüden atlayan iki meslektaşı o kadar şanslı değildi. İntiharlar sonraki yıllarda da devam etti, 2011'de Rémy Louvradoux şirketin genel müdürlük binalarından biri önünde kendini ateşe verdi. İçlerinden en genci kendini internet kablosuyla astığında üstünde France Télécom gömleği vardı. Hayatına son veren talihsizlerden biri ölmeden önce şöyle yazmıştı: "Artık bu işe dayanamıyorum. France Télécom'da hiçbir şey önemsenmiyor. Önemsedikleri tek şey para."

Özelleştirmeden sonra, France Télécom başka rakiplerin ortaya çıkması ve teknolojik değişikliklerin hızıyla ilgili zorluklarla karşılaştı. Şirket devlet kurumuyken, telekomünikasyon alanında tek yetkiliyken çalışmaya başlayanlar ne çağrı merkezlerindeki yeni çalışma koşullarına ayak uydurabildi ne de bütçelerdeki kesintilerin artmasına. Şirketin yeniden yapılandırılması pek çok çalışana trajik bir son getirdi ama kurum bu zorlu süreçten çok kârlı çıktı. France Télécom cep telefonu operatörü Orange şirketinin satın alınmasıyla artık Orange A.Ş. diye anılmaya başladı; yeniden yapılanma olumlu sonuç verdi, bugün büyük kazanç getiren bir şirket oldu. Paris mahkemelerinde avukatlar 130 bin çalışanın 22 bininin işten çıkartılmasına gerek var mıydı diye tartıştı. Davacılar gerek olmadığını söylerken davalıları savunanlar işten çıkarma olmasaydı şirketin ayakta kalamayacağını iddia etti. Sonunda France Télécom'un eski yöneticileri suçlu bulundu; ancak verilen hapis cezaları tecil edildi. Yine de, ne olursa olsun, bir şirket psikolojik şiddetten ilk defa mahkûm edilmiş oldu.

Facebook, Google, General Motors ve J. P. Morgan Chase gibi büyük şirketleri temsil eden bir hukuk bürosunda uzun yıllar çalışan ABD'li avukat Jamie Gamble emekli olduktan sonra, bu şirketlerin yöneticilerinin sosyopat gibi davranma-

sının düsturdan kaynaklı bir zorunluluk olduğunu düşünmeye başlamış. "Korkunç insanlar" dediği yöneticilerden oluşan bir ağla yaşadığı deneyimleri anlatmaya karar vermiş. Şirketler kâr kaygısı gütmek dışında bir şeyle mükellef olmadığından, yöneticilerin antisosyal davranışlar edinmesi teşvik ediliyordu. Gamble yöneticiler arasında bu tür davranışların artmasından şirketlerin kâr dışında bir şey düşünmemesini sağlayan düsturu sorumlu tutuyor. Buna karşı koymak için, şirketleri çalışanlarının ve hizmet verdikleri toplumun iyiliğini de düşünmesini gerektiren, hukuken bağlayıcı bir dizi etik norm öneriyor. Bu durumda şirketler tüketicilere, çevre ve gelecek kuşaklara zarar verecek operasyonlar yürütmekten de menedilecekti. Söz konusu normlar kabul edilirse, hissedarlar norm ihlali durumunda şirketi dava edebilirdi. Yine de yasal mevzuatta şirketler özel şahıs muamelesi gördüğü için, bu etik normlar da şirketlerin empatisinin artmasını, sosyopat niteliğinin azalmasını sağlayacaktı.

Gamble'ın fikirlerini eleştirenler, şirketlerin etiğe sığmayan davranışları konusunda açılan davalardan en çok avukatların kârlı çıkacağına işaret ediyor. Kısa vadede, büyük şirketlerin etiğe sığmayan işleyişleri yüzünden mahkemeye düşmesi çok düşük ihtimal.

Fransız yöneticilerin mahkûmiyeti sayesinde, artık başka şirket yöneticileri de kendilerini yargı huzurunda bulabilir. O zaman yöneticiler de aslında bizi astlarımıza saldırgan davranmaya zorlayan bu yapıdır diyerek şirketleri dava eder.

Orijinal İmitasyon

İstanbul'da bir mağazada "outlet" yazılı bir afiş dikkatimi çekti. Vitrinde sergilenen spor ayakkabılar inanılmaz ucuzdu. Kapının hemen önünde dikilen satıcıya "Ayakkabılar orijinal mi?" diye sorduğumda gülümseyip "Orijinal imitasyon," dedi. Yanındaki arkadaşı ekledi: "Kusursuz bir imitasyondur, başka imitasyonlar bu kadar iyi değil." Sonra ikisi de ayağımdaki spor ayakkabılara bakıp sordu: "Orijinal mi?" Yanıtı bir gülümsemeyle geçiştirdim, çünkü öyle komik bir haldeyken ayakkabıyı isminde *original* ibaresi bulunan bir mağazadan aldığımı anlatmak saçma geldi. Kuvvetle muhtemeldi ki orijinal orijinal ile orijinal imitasyon aynı fabrikada, aynı sefil ücretler ödenerek, çevreye aynı zararları vererek üretilmişti.

Biz tüketiciler çoğu zaman, aldığımız ürünlerin hangi şartlarda üretildiğinin farkına varmayız. Yıllar önce Norveçli bir televizyon ekibi şipşak modayı yakından takip eden bir grup genci Norveç mağazalarından düşük fiyata almaya bayıldıkları o marka giysilerin üretildiği fabrikalarda bir süre çalışmaya Kamboçya'ya davet etmişti. Ana fikir bu gençlerin bir süre tekstil fabrikalarındaki Kamboçyalı işçiler gibi çalışıp kazandıkları parayla geçinmesiydi. *Reality show* ile belgesel karışımı bu yapımda önce Norveçli gençleri Zara, H&M ve benzeri mağazalarda neşeyle alışveriş ederken görüyoruz, sonra o giysilerin üretildiği fabrikalara vardıklarında ise hikâye başkalaşıyor. Alt tarafı birkaç saatlik monoton dikişten sonra bile epey yoruluyor, hatalar yapıyor, yavaşlıklarıyla üretim sürecini aksatıyor, çalışma süresinin günde on iki saat olduğunu öğrendiklerinde ilk umutsuzluk gözyaşlarını döküyorlar.

Zorlu iş gününü tamamladıktan sonra kazandıkları azıcık parayla birkaç kişilik yiyecek almaya gittiklerinde işler sarpa sarıyor. Katılımcılar Kamboçyalı tekstil fabrikası işçileri gibi yaşayacaklarına söz vermişti, yevmiyeleriyle hem o günün kirasını ödemek hem de farazi aileleri için mutfak alışverişine çıkmak zorundalardı. Süpermarketten alışveriş edemeyecekleri kısa sürede ortaya çıktı, çünkü kazandıkları oradan bir paket hazır köfte almalarına anca yetiyordu. Burada gerçek tekstil işçileri gençlerin yardımına koştu, nereden alışveriş edileceğini gösterip bir aileyi doyuracak basit yemek tarifleri öğrettiler.

Derme çatma evlerde, küçücük odalarda, yerde yatmak, erkenden kalkıp bindikleri otobüste ayakta yolculuk ederek işe gitmek, üstüne saatler süren ağır çalışma, işyerinde çıkan kötü yemekler Norveçli gençlerin birkaç günde umutsuzluğun dibine vurmasına yol açıyor. Hatta sonrasında, artık evlerine döndüklerinde bile, emeklerinin sömürüldüğü o atölyelerdeki çalışmalarını hatırlayıp ağlıyorlar. Tabii şipşak modayla ilişkileri de değişiyor. Eskiden zararsız bir eğlence sayıyorlardı modayı, sonra bu ürünlerin hangi şartlarda üretildiğinin farkına vardılar.

Giysi ve ayakkabı üretiminin atmosferin ısınması üzerindeki etkisi büyük. Bazı araştırmalara göre sera etkisinin yüzde sekseninden bu endüstri sorumlu. McKinsey şirketinin tahmini hesabına göre, 2000 ile 2014 yılları arasında ortalama vatandaşın konfeksiyon tüketimi yüzde 60 artmış. Üstelik görünüşe göre dönemin şipşak moda ürünlerini alanlar bu giysileri pek uzun süre kullanmıyor. Bu ürünler ortalama on kez giyiliyor. Britanyalıların gardıroplarında kullanılmamış 30 milyar sterlinlik konfeksiyon ürünü bulunuyor, her sene yeni kıyafetlere bir bu kadar daha harcıyorlar.

Tüm bu tüketim tekstil atıklarında görülmedik bir artışa yol açıyor. ABD'de ortalama yurttaştan yılda 34 kiloya kadar tekstil atığı çıkıyor. Dünyada 1960'tan bu yana tekstil atığı miktarı yüzde 750 arttı. Üretimde kullanılan sentetik boya ve diğer kimyasal maddeler nedeniyle bu atıklar yüksek oranda toksin içeriyor. Çin'de boyanın kötülüğü nedeniyle her yıl milyonlarca ton tekstil ürününün daha kullanılmadan çöpe gittiği tahmin ediliyor. Üstelik boyanan tekstil ürünlerinin her bir tonuna iki yüz ton su harcanıyor. Tekstil fabrikalarının yakınındaki Çin nehirleri sezonun moda renklerinde akıyor genellikle. Pamuk üretimi de çevreye inanılmaz zararlı, çünkü büyük miktarlarda su harcanıyor. Pamuklu bir tişört üretirken 2300 litre, yani bir insanın iki buçuk yılda içeceği kadar su kullanılıyor.

Şipşak modanın topluma zararları konusunda çalışan bazı araştırmacılar utancı tüketimin zararlı sonuçlarına karşı strateji haline getirme imkânını değerlendiriyor. İnsanların içkiyle, tütünle ilişkisinin değişmesinde utanç önemli bir rol oynamıştı. İçkinin, sigaranın sağlığa zararlı olduğuna dair bir inanış halihazırda mevcutken, bu maddelerin zararlarına karşı yürütülen medya propagandalarıyla toplumda ikisinin de *cool* olmadığına dair bir düşünce oluşturuldu. Sorun bu utanç mekanizmalarının şipşak moda ürünler konusunda nasıl işletilebileceği. Aslında tüketim ile bireyin sağlığına doğrudan tehdit arasında paralellik kuramıyoruz. İçkinin, sigaranın bedenimizi tehlikeye attığını düşünebiliyoruz ama iş şipşak modaya gelince, bizi tehdit altında bırakan bu şeye karşı korku "üretmek" o kadar kolay olmuyor. Bu modanın üçüncü dünya ülkelerinde yoksulların hayatını gerçekten de tehdit altında bırakması çok sayıda insanı tüketimi azaltmaya sevk etmeyecektir. Sınırsız tüketimin çevreye zarar vermesi de genelde cı-

lız kalan bir gerekçe. Belki de bireyin daha geniş çaplı bir toplulukta, özellikle de sosyal medyada nasıl göründüğüyle ilişkilendirilirse değişim mümkün olur.

2019'da tek kullanımlık plastik bardak kullanırken görünmeyi kamunun utanç verici bulduğunu gösteren iki olay yaşandı uluslararası siyaset çevrelerinde. Kanada Yeşiller Partisi'nin başkanı Elizabeth May'in elinde tek kullanımlık bardakla göründüğü bir fotoğrafın sonradan üzerinde oynandığı ortaya çıktı. Partinin sosyal medyada paylaştığı fotoğrafta May elinde çok kullanımlık bir bardakla belirivermişti; pipeti de metaldi, plastik değil. Aynı yıl, o dönem Britanya Başbakanı olan Boris Johnson da yanlış bardak tutmakla ilgili sorunlar yaşadı. Çalışma arkadaşlarından biri plastik bardakta kahve uzatınca yardımcılarından biri başbakan medyaya çevreyle ilişkili kötü bir görüntü vermiş olmasın diye bardağı elinden kapıverdi. Ama, tesadüfen, medya kuruluşları bardağın başbakanın elinden alındığı o ânı kaydetti.

Biraz komik kaçan bu tip olaylar, bugün çoğu kişinin çevre konusunda bilinçli gibi görünmek istediğini kanıtlıyor. Fakat siyasetçilerin siyasetçi sıfatıyla ne yaptığı, çevreye gerçekten etki edecek siyasi ve ekonomik değişiklikler uğruna mücadele etme biçimi çok kullanımlık bir bardak tutarken fotoğrafının çekilmesinden daha önemlidir.

Bireysel planda zararlı tüketimle ilişkili değişiklikler yavaş yavaş meydana geliyor. Fransız psikanalist Brigitte Balbure danışanlarının tüketimle ilişkisinde bir değişiklik fark ediyor. Eskiden, analize gelenlerin çoğu, başkalarının sahip olduğu lüks nesnelere hasetle bakardı, bugünse çoğu insan suçluluk duyuyor müsriflikleri yüzünden. Şipşak moda kıyafetler almak ihtiyacım olmayan bir şeye boş yere para harcadım duygusuna dönüşüveriyor.

Moda endüstrisi, petrolden sonra, dünyadaki en büyük endüstri. Bu yüzden, iklim değişikliğinden bahsettiğimizde insanların bu endüstrinin yol açtığı zararların bilincine varması lazım. Üstelik sırf çevreye değil, uzun saatler boyunca çalışan, üç kuruş maaş alan, onurlu bir yaşam süremeyen işçilere verilen zararlar da söz konusu. 2019 yılında, Bangladeş hükümeti aylık asgari ücreti 86 avroya yükseltti, tekstil sektöründe çalışan pek çok kadın işçi günde on iki saate kadar çalışmasına rağmen bugün o kadarını bile kazanmıyor.

Zara piyasaya yılda 20 bin farklı ürün sürüyor; bunların çoğu *haute couture*, yani lüks moda tasarımcılarının podyumlarda sergilenen giysilerinin şipşak üretilmiş birer kopyası. Zara mağazalarına haftada iki kez yeni ürünler geliyor, ürün fikrinin ortaya atılmasıyla hayata geçirilmesi arasında geçen süre çoğu zaman iki haftayı bulmuyor. Tüm bu devasa üretim giysi biriktirip biriktirip nadiren kullanan bir tüketici tipi gerektiriyor. *The True Cost* (Asıl Bedel) belgeselinde yönetmen Andrew Morgan, düşük fiyatlı giysilerimizin asıl bedelinin ne olduğuna işaret ediyor. Film giysilerin hangi şartlarda üretildiğini, pamuk üretimi ve tekstildeki boyaların doğayı nasıl yıkıma uğrattığını, bu ürünlerin üretildiği yerlerde yaşadıkları için kansere ve başka hastalıklara yakalanan insanların hayatlarını gösteriyor. Belgeselde ayrıca kullanılmış giysilerimizi üçüncü dünya ülkelerine hediye etmenin hiçbir işe yaramadığı, çünkü tekstil atıklarının orada biriktiği, bu nedenle de bölgedeki terzilerin işlerini kaybettiğine dikkat çekiliyor. Yönetmen şipşak modanın yenilik teşkil etmediğini, sorumsuz ve sömürücü üretimden tutun da cin fikirli reklamlara, tüketimin teşvik edilmesine kadar zaten var olan iş modellerini büyük ölçeklerde kopya ettiğini de söylüyor.

Şipşak moda üreticilerinin bu filme verdikleri tepki ilginç-

ti. H&M temsilcileri filmde önemli sorunların dile getirildiğini, organik pamuk kullanma çabalarının gittikçe arttığını, geri dönüştürülmüş malzeme kullanımını artırmak için de daha çok çalışacaklarını açıkladı. Zara da giysilerinin üretim biçimini daha sıkı denetleme sözü verdi. Ama kimse işçilere daha düzgün maaş vermekle ilgili tek kelime etmedi. Fakat asıl soru şu: Acaba böyle bir şey duymak tüketicilerin hoşuna gider miydi, çünkü bu yüzden bir tişörte iki avro fazla vermeleri gerekecekti.

Sömürüye Duyarsızlık

2022 yılında tüm Slovenya, Kozina kasabasında faaliyet gösteren Marinblu ve Selea adlı iki firmadaki –büyük çoğunluğu yabancı– işçilerin sömürülmesi skandalıyla çalkalandı. Gece gündüz çalışan, yerlerde uyuyan, sürekli gözetlenip horlanan işçilerin fotoğrafları ve anlattıkları Sloven kamuoyunu sarstı. Ama bu skandallardan sonra o eski atalet hemen geri dönüyor, bakışlar başka yönlere çevriliyor, hatta gurme mutfaklarında ya da yöresel lezzetlerin üretiminde gördüklerimiz gibi bazı sömürü biçimleri yüceltiliyor.

Son yıllarda aralarında Slovenya'nın da olduğu bazı ülkeler mutfak turizmi adıyla bir turizm imajı oluşturmaya başladı. Medyada, aylar öncesinden rezervasyon yaptırmak gereken mükemmel restoranlar, falancayı yahut filancayı dünyanın en iyi şefleri arasına katan Michelin yıldızı ve elbette dönemin en meşhur restoranlarındaki aşırı pahalılık üzerine yazılar okuyup duruyoruz. Bundan neredeyse yirmi yıl önce, Danimarkalı Arnavut şef René Redzepi'nin Kopenhag'daki restoranı Noma dünyanın en meşhur lezzet duraklarından biri

olmuştu. Başarısı, gastronominin akla gelebilecek her biçimiyle hizmet veren benzer restoranların mantar gibi yerden bitmesine neden oldu.

Fakat bu pahalı restoranlarda birbirine paralel ilerleyen iki hikâye vardır. Birisi dekorun şıklığıyla, gösterilen alakayla ve kusursuz biçimde süslenmiş bir tabakta az sonra tadacağımız yemeğin içindekilerin detaylı açıklamasıyla bizi cezbeden etkileyici ışıltı ve başarının hikâyesidir. Diğeri ise mutfakta yaşananlarınkidir; mekân sahibinin çalışanlara, baş aşçınınsa astlarına nasıl davrandığının ve çalışanların emekleri karşılığında ne ücret aldıklarının hikâyesidir. Danimarka'nın en iyi restoranlarında on beş yıl çalışan Lisa Lind Dunbar, son dönemde bize restoranların bu saklı dünyasına göz atma imkânı sağladı. Instagram'da bu üst düzey mutfak piyasasının öteki yüzü üzerine hikâyeler yayınlamaya başladı.

Financial Times gazetesinde yayımlanan bir araştırma haberde çizilen çerçeve tüyler ürpertici. Onlarca işçi ünlü aşçıların yanında ücret almadan çalışıyordu. Bunlar geçici işçilerdi –*stajyer* deniyor– ve teoride bu meşhur aşçılardan mesleği öğreniyorlardı ama pratikte çoğu mutfaktaki en pis işleri yapıp bu arada neredeyse hiçbir şey öğrenemeyen ucuz işgücüydü. Noma'da bu işi yapanlardan biri açık havada saatlerce ördek tüyü yolmuştu. Meşhur restoranlarda kadrolu çalışanlar bile öyle düşük ücretler alıyordu ki yaşamlarını zar zor sürdürebiliyorlardı. Mesai sabahtan gecenin geç saatlerine kadar uzuyordu. İşyerlerinde çalışanlar sürekli azarlanıyor, aşağılanıyor; daha hızlı çalışsınlar diye gördükleri baskı giderek artıyordu. Tüm bunların ışığında, gastronomi çalışanları arasında madde bağımlılığının yüksek olması ve çoğunun zamanla meslek değiştirmesi şaşırtıcı gelmiyor.

Lüks restoranlarda çoğu kez *slow food*, yani yavaş ye-

me düşüncesi öne çıkarılır ama çalışanlar şüphesiz sürekli üretken ve hızlı olma baskısı altındadır. İsviçreli araştırmacı Gwynne Mapes yavaş yeme yaklaşımı üzerine çalışmaya başladığında bu beslenme biçiminin daha ziyade gıdanın seri imalatına ve anonimliğe dayanan şirket kültürüne karşı çıkan ama aynı zamanda bu tavrıyla kültürel sermayesinin bulunduğunu ve zevk sahibi olduğunu vurgulayan üst orta sınıf insanlar arasında yaygın olduğunu fark etmiş. Mapes otantik ve yöresel ürün reklamı yapan İsviçreli firmaların nüfusun en zengin kesimine aslında yöresel lezzetlerin dezenfekte edilmiş hallerini sunduğunu da gösterdi. Lüks tüketim otantiklik, yöresel üretim ve yavaş yeme kültürüne destek verme halesiyle kaplanıp paketleniyordu. Bu tüketim biçimi ahlaken makbul görülüyor ve zevk sahibi eğitimli eliti avam, eğitimsiz tüketici kitlesinden ayırmaya yarıyordu. Ama romantikleştirilmiş tüm bu otantiklik çoğu zaman temelinde yatan cesedi gizler. Yani canı çıkmış işçileri ve ucuza kapatılmış köylüleri.

Çalışanlarını sömürdüğü kötü koşullarla, hem de uzun zamandan beri adı çıkmış durumdaki ileri teknoloji şirketlerinde de son dönemde bazı isyanlar yaşandı. Çin'de bile. Bu isyanlar pandemi zamanında, Pinduoduo şirketinde bir kadın çalışan uzun bir iş gününün ardından tükenmişlikten öldüğünde ivme kazandı. O zaman teknoloji sektöründe çalışanların çoğu haftanın altı günü sabah dokuz akşam dokuz saatleri arasında çalışmalarını gerektiren 996 sistemine karşı sessiz bir isyan başlattı. "Balığa çıkmak" diye ifade edilen bir fikir çalışanlar arasında yayıldı. Fikir "bulanık suda balık tutmak" deyimine karşılık gelen bir Çin atasözünden türemişti. Pandemiyle beraber, işyerlerindeki atmosfer bulanık bir suya benzemeye başlamıştı, çünkü yöneticiler sarsılmış, çalışanları eskisi gibi kontrol edemez olmuşlardı. Çalışanlar da işyerlerin-

de öyle çok çalışmamanın yollarını aramaya başlamıştı. Verilen düşük ücretlerden hoşnut olmadığı için böyle davranan da çoktu. Kendi kendilerine bu kadar kıt maaş uğruna neden kendimi heder edeyim diye soruyorlardı.

Bu Çin usulü çalışmaya karşı ikinci bir isyan da Temmuz 2022'de TikTok şirketinin Londra merkezinde çalışanlar şirketin katı politikalarını kabul etmeyip toplu halde istifa etmeye başlayınca yaşandı. Bardağı taşıran damla yöneticilerden birinin, sermayedar sıfatıyla baktığında, kadın çalışanlara annelik izni verilmemesi gerektiğini düşündüğünü açıklaması oldu. Şirketin Londra merkezindekiler, tıpkı Çin'deki meslektaşları gibi, genelde günde on iki saat çalışıyordu. Çalışanların sabahın körüne kadar bilgisayar başında kalıp çekilmiş fotoğrafları şirket içi yazışmalarda bir tür "aidiyet" göstergesi olarak değerlendiriliyordu. Tatillerinden feragat edenler özellikle övülüyordu.

İşyerinde işlerin çığırından çıkması TikTok'un Çin modelindeki gibi, *influencer*'ların yaptıkları tanıtımları hemen paraya çevirme stratejisini, yani TikTok Mağazası'nı Büyük Britanya'da da test etmeye koyulmasıyla oldu. Artık bu sosyal medyada, *influencer*'lar bir şey tanıttığında izleyenler ekrandaki turuncu sepete tıklayarak ürünü hemen alabileceklerdi. TikTok Britanya ofisinin pek çok çalışanı severek kullanılan bir platformun bu şekilde paraya dönüştürülmesi karşısında afallayıp kalmıştı. Gençlerin, ki TikTok tutkunlarının büyük çoğunluğu onlardı, eğlenceli videolar seyrederken reklamı yapılan ürünleri alsınlar diye akıllarının çelinmesini korkunç bulmuşlardı.

İşgücü sömürüsünün çağdaş biçimlerine yanıt olarak, sendikal örgütlenme talep eden insanların sayısı dünya çapında arttı. 2022 yılında ABD'de Apple çalışanları sendikal örgüt kur-

mak isteyen ilk çalışanlardı. Örgütlenme Baltimore'da başladı, hemen sonra ABD'nin başka şehirlerine yayıldı. Starbucks kafe çalışanlarının yüzlercesi de haklarını daha iyi savunmak için sendikalaştı.

Ama şehir merkezlerinde onca insanın karnını doyuranlar haklarını savunmaktan çok uzaktalar. Pandemi sırasında, pek çok büyük şehirde sanal ya da hayalet mutfak da denen karanlık mutfaklar fenomeni ortaya çıktı. Tanınmış restoranların kiraladığı büyük endüstriyel imalathanelerdi hepsi; o mutfaklarda sigortasız işçiler sanki montaj hattında çalışıyor gibi yemek hazırlıyor, motosikletli ya da bisikletli dağıtıcılarsa siparişleri teslim ediyordu. Bu çalışanlar görünmezdi, kapalı konteynerlerde ya aşırı sıcak ya aşırı soğukta çalışıyorlardı. Siparişi verenler yemeğin kutusunda tanınmış bir restoranın etiketini buluyordu ama yemeği hazırlayan çalışanların çoğu daha o restorana adım bile atmamışlardı. İnsanları bu karanlık mutfaklarda çalışmaya çağıran reklamlarda cazip bir çalışma ortamının sunulduğu, çalışanların istedikleri gibi giyinebilecekleri, işyerindeki yemekleri indirimli yiyebilecekleri söyleniyor.

Nezaketin Maskesi Düşünce

Kabalık Çağı

Brexit'ten sonra, Kopenhag'dan Londra'ya giderken, uçağa biniş kuyruğunda önümdeki yolculardan biri İngilizce konuşamayan onca insanın Büyük Britanya'ya gitmek istemesinin korkunç bir şey olduğunu söyleyerek yüksek sesle yakınmaya başladı. Havayolu şirketi on beş dakika gecikmeyle kalkacağımızı anons edince daha da sinirlendi. Uçak Londra'ya gitmeseydi böyle olmazdı diye söylendi. Başka bir ülkeye gitseydi, gecikme olmayacaktı. Devamında Brexit'ten sonra Büyük Britanya'nın artık böyle aşağılanmaya göz yummayacağı kanaatine vardı. Bu yaygaracı yakınmanın sonraki aşamasında beni de sohbete katmayı denedi. Söylenmeye devam ettiğinden acaba Danca biliyor mu diye sordum; biraz düşündü, sonra Danimarka'da sadece birkaç gün geçirdiğini, turist olduğundan dili bilmesinin gerekmediğini söyledi. Onun ülkesine akın eden insanlarsa aslında kalıp orada yaşamak istiyor ama turist numarası yapıyorlardı.

Brexit'ten sonra Britanyalı pek çok gazeteci insanlar arasında kaba tavırların artması üzerine yazmaya başladı. Trump'

ın seçilmesinden kısa süre sonra ABD'li gazeteciler de insanlar arasında saldırgan tavırların arttığını belirtti. Özellikle bu iki ülkede havaalanlarının dış hatlar bölümünde çalışanların kaba tavırları fark ediliyordu. Bu tip davranışların başka bölümlerdeki güvenlik personeli arasında da yayıldığı biliniyor. Nitekim Trump 2016 seçimlerini kazandıktan hemen sonra ABD medyasında, koltuk sayısından fazla bilet satan United Airlines şirketindeki güvenlik personelinin uçağı terk etmek istemeyen bir doktoru zorla dışarı çıkarmasını gösteren bir video yayınlanmıştı.

Kabalığın yayıldığı bir dönemde yaşıyoruz. Sanki belli bir sınır ortadan kalkmış, sanki nezaketin maskesi düşmüş de birdenbire birbirimize saygısızca davranmamıza izin verilmiş gibi bir hal bu. Nezaket maskesinin maskeden ibaret olması, dışarıdan görülen o nezaketin ardında birbirimiz hakkında en kötü şeyleri düşünmemiz mümkün ama yine de maske dediğin, toplumsal biraradalık için gerekli bir şarttır. Ne şekilde olursa olsun, medeni davranış biçimleri edinip sürdürmek, toplumun kaosa ve genel bir şiddet ortamına düşmemesinde esastır.

Bir restoranda, kulak misafiri olduğum bir sohbet aklıma geliyor; iki adam çalıştıkları şirketteki durum üzerine konuşuyordu. Giyimlerinden ve davranışlarından hiyerarşik düzenin alt basamaklarında olmadıklarını tahmin edebiliyordum. Birden biri şöyle dedi: "Biliyor musun işimde en çok neyin eksikliğini duyuyorum?" Soruyu duyunca yanıtın ne olacağını sezdim: "Saygı". Sonra işyerlerinde kendilerine saygı duyulduğunu hissetmediklerinden yakınarak konuşmaya başladılar, kimse kimsenin yaptığı işi beğenip övmüyordu, yöneticiler koridorlarda karşılaştıkları astlarına selam bile vermiyordu.

Son yıllarda arkadaş ve tanıdıklarımdan da hep bu tür hikâyeler duydum. Asansörde şirketin yönetim kadrosundan bi-

riyle rastlaştıklarında yönetici onlara bakmıyordu bile; selam vermesi, iki kelam etmesi zaten söz konusu değildi. Yılbaşı kutlamasında (hâlâ kutlama varsa) yöneticiler başka bir odada oturuyor, çalışanlara yaptıkları işle ilgili takdir ya da övgü içeren tek bir söz bile etmiyorlardı. Nezaket ve saygı yerine, bugün pek çok işyerine korku ve kabalık hükmediyordu. İster açık ister örtük olsun, her zaman her yerde görülen mesaj şuydu: Herkesin yeri doldurulabilir, çalışan kapı önüne konulabilir ve hemen yarın işten atılıp unutulabilir, her koyun kendi bacağından asılır, başarılı olmak için kendinize bir hedef belirleyip ona ulaşmaya çalışmanız gerekir.

Bu ideoloji çerçevesinde, iktidar koltuklarında etkileyici ama aşırı derecede kaba bunca insanla karşılaşmamız şaşırtıcı değil. Tam da bu iki vasfa sahip olmakla geliyor başarı da çoğu zaman. Psikanalistler uzun zamandan beri acaba "normal" görünen ama aslında hezeyan belirtileri göstermediği için dışarıdan her zaman anlaşılmayan psikotik yapıdaki insanların sayısı arttı mı diye sorguluyor. Psikiyatrlar bu tür insanlarda psikopati olduğunu söylerlerdi muhtemelen. Farklı farklı tanımlar önerseler de hepsi bu insanların temel özelliklerinden birinin başkalarına kabalık ettiklerinde suçluluk duymamaları olduğu konusunda birleşiyor.

Bu karakterde insanların zirveye bu kadar kolay çıkması nasıl mümkün oluyor sorusu giderek daha da çok akla takılıyor. Avustralyalı adli tıp psikoloğu Nathan Brooks bir araştırmasında her beş şirket yöneticisinden birinin psikopatik kişilik yapısında olduğunu, bu oranın cezaevlerindekiyle aynı olduğunu, orada da psikopati oranının toplam nüfusun beşte birini oluşturduğunu gösteriyor. Brooks ABD'li 261 şirketin yöneticisini detaylı inceliyor; bunların çoğunda psikiyatride psikopatiyle ilişkilendirilen benmerkezcilik, empati yoksunluğu,

başkalarını suçluluk duymadan manipüle etme, paranoya ve benzeri karakteristik belirtiler görülüyor. Toplam nüfusun yalnızca yüzde birinde rastlanan bu özellikler araştırmada incelenen şirket yöneticilerinin yüzde 21'inde görülüyor.

Brooks'un açıklamasına göre üst mevkilere personel arayan şirketler kişilik özelliklerinden ziyade yetenekleri değerlendiriyor, bu da şirketin etikdışı, yasadışı eylemlerine sorunsuz katılıp çoğu zaman iş arkadaşları üzerinde toksik bir etki yaratan, "başarılı psikopat" diye adlandırdığı kişilerin yolunu açıyor. Psikopatlar birbirlerinin kuyusunu kazma konusunda pek mahirdir, şirket örgütlenmesinde gelir gelmez yarattıkları kaostan zevk alırlar. Brooks psikopatların şirkette başarılı olmayı oyun gibi gördüğüne ve bu oyunda ahlak kurallarını ihlal etmenin umurlarında bile olmadığına işaret ediyor. Başkaları üzerinde güç sahibi olmaktan özellikle zevk alıyorlardı.

Brooks araştırmasının sonuçlarını uluslararası psikoloji kongrelerinden birinde ve başka toplantılarda paylaştığı zaman, iş dünyasındaki psikopati üzerine haberler dünya gazetelerinde çokça yer buldu. Araştırma sonuçlarına dair en çok yazı iş dünyası üzerine uzmanlaşmış medya kuruluşlarında yayımlandı. Analistlerin pek çoğu, psikopatların güce erişmesini engellemek gerektiğini vurgulamak dışında, şirketlerde ve siyasetteki üst düzey sorumlulara Robert Hare'in yıllar önce geliştirdiği psikopati testinin uygulanmasını tavsiye etti. Hare mahkûmların psikopatolojisi konusunda pek çok araştırma yürüttükten sonra, Paul Babiak'la birlikte yazdığı *Snakes in Suits* (Takım Elbiseli Yılanlar) isimli kitapta çağdaş kapitalizmde psikopatların en üst pozisyonlara manipülasyon becerileri sayesinde erişebildiğini öne sürmüştü. Daha sonra, Hare insanlara kendilerinin ya da çevrelerindeki kişilerin psikopat olup olmadığını belirlemelerinde yardımcı olsun diye

hazırladığı bir testle meşhur oldu. Fakat şöyle bir sorun yaşandı: Bir sürü insan kendilerini ya da başkalarını anlamalarını sağlayacak bir şeymiş gibi testin üzerine üşüştü. Psikanalistlerin kapısını "Ben galiba psikopatım" diyen hastalar çalmaya başladı. Evlenecek çiftler birbirlerini bu test yardımıyla değerlendiriyordu. Zamanla, test yeni kabalık biçimleri getiren bir araca dönüştü.

Neoliberal kapitalizm ideolojisinin başarı düşüncesi üzerine kurulduğu, başarının da belli bir hedefe yönelik bilinçli eğilim, başkalarının yok sayılması ve yıldırma modelleriyle bağlantılı olduğu inkâr edilemez. Böyle bir ideolojide, manipülasyon ve kabalığa yabancı olmayan insanların başa geçmesi kolay. Şu "sıradan insanlar" denilenlerin yarışmalara seçilmek için çırpındığı televizyon programlarında kabalığın ne kadar takdir edildiğini unutmayalım. ABD Başkanı Trump büyük bir zevkle "Kovuldun!" diye bağırdığı *The Apprentice* programıyla meşhur olmuştu. En iyi aşçı, en iyi moda tasarımcısı yarışmaları da aşağılama ve kaba tavırlarla dolu. Bu sözleri öylece ediverenlerin de bunları ekran karşısında izleyenlerin de çoğunun psikopatiden mustarip olduğunu söyleyemeyiz. Ama başarı ideolojisinin hedefleri uğruna psikopati davranışlarını normal görüp kabalığı çoğu zaman meziyet sayan bir ortam yaratılmış durumda.

Liseyi bitiren öğrenciler iyi bir üniversiteye yerleşmek için ilkbahar aylarında genellikle büyük bir mücadele verir. ABD'de öğrencilerin, notlarını yüksek tutmak dışında, iyi bir tavsiye mektubu temin etmeye de çalıştığı bir gelenek var. Öğretmenler dışında, bu tavsiye mektuplarını sık sık tanınmış kişiler, gençlerin pratik yaptıkları şirketlerin yöneticileri gibi başka alanlardan insanlar da yazıyor. Küçük bir şehirden bir lise öğrencisi başvuru dosyasına okulun hizmetlisinin bir mektu-

bunu da eklemiş. Mektuplar genellikle standarttır, satırlara şöyle bir göz gezdirmekle mektubu yazanın aslında öğrenciyi tanımadığını anlamak mümkündür. Hizmetlinin mektubu çok farklıydı. Öğrencinin okulu temizleyen çalışanların ismini tek tek bildiğini, onlarla sohbet etmeyi sevdiğini, çıkarken sınıfların ışığını kapattığını, arkadaşlarının bıraktığı atıkları kimse böyle bir şey istemeden kendisinin topladığını ve konumları ne olursa olsun okulda çalışan herkese karşı çok nazik davrandığını söylüyordu. Bu mektup, yüksek notlarıyla birlikte, öğrenciye ABD'nin en prestijli üniversitelerinden birinin kapılarını açtı. Onca kabalıkla dolu böyle bir çağda düz ve yalın iyilik diğer başka adayların sayısız başarıları arasından sıyrılıp öne çıkmıştı. Mark Twain'in o meşhur sözünün bugün bile hükmü geçiyor arada: Nezaket sağırların duyduğu, körlerin gördüğü dildir.

Doğal Görülendeki Şiddet

İlkokul birinci sınıftan başlayarak cetvel cezası uygulandığını hatırlıyorum. Sınıfta dersi dinlemediğimizde biz çocuklar iki elimizi sıranın üstüne koyardık, öğretmenimiz de parmaklarımıza cetvelle vururdu. O cezanın benim payıma da düştüğü gün ne yanlış yaptığımı şimdi tam hatırlamıyorum. Ama kadın öğretmenin parmaklarıma vurduğu o anların görüntüsü bugün bile aklımdadır. Okulda bazen oğlanların saçlarından ya da kulaklarından, kızların da saç örgülerinden çekilirdi ama en kötüsü cetvel cezasıydı. Kimse dayaklardan şikâyetçi olmazdı. Bu ceza verilince, normalde biz kızlar hemen ağlamaya başlardık, bazı oğlanlarsa o acıya gözyaşı dökmeden katlanmaya çalışırdı. Çoğu öğrenci okulda dayak yediğini anne ba-

basına söylemeye yeltenmezdi çünkü evde de dayak yiyebilirlerdi. O dönemde çocuklara fiziksel ceza verilmesi normal karşılanırdı. Belki ebeveyn ve öğretmenler kendi çektikleri acıları düpedüz tekrar ediyordu; belki de çocukların suçlu olduğunu, dayağı hak ettiklerini düşünüyorlardı yahut çocuklara fiziksel cezayı münasip gören döneme özgü bir eğitim sistemini uygulayıp geçiyorlardı.

Peki o dönem çocuklara yönelik bu fiziksel şiddete tanık olanlar nasıl tepki veriyorlardı? Otuz yıl önce birinin sokak ortasında çocuğuna tokat attığını hayal edelim. Gelip geçenler çocuğun bunu hak ettiğini düşünürdü muhtemelen. Birinin durup o anne babaya yapmayın etmeyin demesi çok düşük ihtimaldi, hele dayağı durdurmaya çalışma ihtimali çok daha düşüktü. Kimse polisi çağırmazdı. Çocukları herkesin ortasında cezalandırmak o zaman doğal görülen bir şeydi.

Bunu doğal görmeyi bırakmamız çok uzun sürdü. 1970 yılında, Glasgow'da, Grace Campbell okula gönderdiği iki çocuğuna fiziksel ceza verilmeyeceğine dair öğretmenlerden garanti istedi. Bu garantiyi alamayınca okullarda çocuklara dayak atılmasına karşı bir mücadeleye girişti. Britanya mahkemeleri de ona hak vermeyince davayı 1976 yılında Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne taşıyıp altı yıl sonra da kazandı. Grace bir yandan okullarda fiziksel ceza uygulanmasına karşı mücadele ederken, bir yandan da Britanya kamuoyunun itirazlarına aralıksız karşı koymak zorunda kaldı. Ailesi alenen aşağılandı, çok az kişi destekledi iki çocuk annesi Grace'in mücadelesini. Fiziksel ceza Britanya devlet okullarında 1986 yılında yasaklandı ama özel okullarda on yılı aşkın bir süre daha uygulandı. Kuzey İrlanda'da ise yakın zamanda, 2003'te yasaklandı.

1980'lerin sonunda Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları

Sözleşmesi kabul edildiğinde çocuklara fiziksel cezanın yasaklanması da dünyada yaygınlaşmaya başladı. Ama toplumda değişim olmazsa yasaların etkisi pek görülmez. Bundan yaklaşık iki yüzyıl önce Alman filozof Georg Wilhelm Friedrich Hegel törellik (*Sittlichkeit*) olarak andığı, hukukun zorunlu temeli üzerine yazdı. Hukukun üstünlüğü, mevcut toplumun belirli yasaların anlaşıldığı bir *momentum*'a, uğrağa ve belirli bir yasal düzenleme talebi noktasına varması temeline dayanır. Toplumun kendine dair algısında bir şeylerin değişmesi gerekir ki yasaları ciddiye alalım. Bu törellik temeli yasalardan epeyce farklı bir yolla gelişip biçim alır çünkü topluluğun alışkanlıklarına ve geleneklerine bağlıdır, ama yasaların toplumda geçerlilik kazanması için de elzemdir.

Çocuklara yönelik fiziksel şiddet sorunsalını incelersek gelişmiş ülkelerde son yirmi-otuz yılda bu şiddet biçiminin nasıl kavrandığına dair bir şeylerin değiştiğini görürüz. Burada sırf bu tür şiddeti yasaklayan yasalar değil, yasalara uymamız ve belli davranışları yasaklayan yasalar koymamız açısından şart olan her şey, ayrıca alışkanlıklar ve ahlak da söz konusu.

Cinsiyet temelli şiddet meselesinde de bu tür şiddeti yasaklayan yasaların hükümsüz birer belge gibi kaldığını görüyoruz, sonunda toplumdaki şiddet algısında değişiklik oluncaya, yani bir davranışı şiddet diye kavramaya başlayıncaya dek. Sloven *jaztudi.si* internet sitesinde (Slovenya'nın #MeToo hareketi) bırakılan anonim yorumlar arasında kadınların otorite konumundaki erkekler –baba, öğretmen, din adamı, amir– eliyle yaşadıkları cinsiyet temelli şiddeti anlatan çokça yorum gördüm, direksiyon eğitimi veren kişilerin tacizini anlatan birkaç hikâye de vardı, bir tanesi de bir otobüs şoförünün tacizini anlatıyordu. Gayet açık olduğunu sanıyorum: Otobü-

se bindiyseniz A noktasından B noktasına gitmek istiyorsunuzdur; size otomobil sürmeyi öğretsin diye eğitmene saatlik ücret ödüyorsanız bir şey öğrenmeyi bekliyorsunuzdur, eğitmenin ellerini bacak aranızdan uzaklaştırmak zorunda kalmayı değil. Toplumda cinsel tacizin kötü bir şey olduğuna dair bir bilinç yoksa, başkaları karşısında geçici olarak iktidar konumunda bulunan biri bu tacizi doğal sayabilir. Yine aynı biçimde, olayın şahitleri de bunu doğal görmeye alışmış olabilir.

Kamuoyu uluslararası insani yardım örgütleri ve Birleşmiş Milletler'de cinsel taciz yaşandığı ortaya çıktığında şaşırıp kaldı. Tüm dünyada 44 bin çalışanı olan bu örgütte on yıllık bir zaman zarfında bir tür "sessiz müsamaha kültürü" gelişti. Öncesinde sunulan cinsiyet temelli şiddet kanıtları reddedildi, şikâyetçi olan mağdurlar duymazdan gelindi, failler iktidar konumlarını korudu.

Doğal görmeye alışılanı algılama konusundaki değişiklikler salt kamuoyunda yaşanan tartışmaların sonucu değildir. Bazı kurumların işleyişindeki görece küçük değişiklikler de önemli rol oynar. İsveç'te ücretli pornografi kanallarını kaldıran otellerde odaları temizleyen kadınlara yönelik cinsel tacizin azaldığı gözlendi. Avustralya'da kamusal alanlardaki, mesela otobüs duraklarındaki, reklamların içeriğinin insanların davranışını etkilediği fark edildi. Cinsiyetçi reklamların bulunduğu duraklarda bu tür reklamların olmadığı duraklara göre daha fazla taciz görüldü.

Yirmi yıl önce, ABD'li sosyolog Dean MacCannell üniversitedeki öğrencileriyle fuhuş üzerine bir tartışma başlatmıştı. Meseleyi daha yakından tanımak için sınıfa bu mesleği icra eden iki kadın davet etti. Öğrenciler çok hoşgörülü bir tavır sergilediler tartışmalarda, içlerinden biri kadınlara vergi ödeyip ödemediklerini soruncaya dek. İkisi de soruyu hayır

diye yanıtlayınca öğrencilerin çoğu durumu hoş görmeyi bıraktı. Kadınların yaptıkları işin vergisini vermemesini kabul edilmez buldular, bu iki kadının yaptığı işin doğası, fuhşa başladıkları dönemde içinde bulundukları şartlar artık ilgilerini çekmez oldu.

Soru ABD'li öğrencilerin her türlü kazancın vergisinin ödenmesini bugün üzerine konuşmak bile gerekmeyen bir şey olarak görmeye devam edip etmedikleridir. Günümüzde ABD'deki eğitim kurumları cinsellikle ilişkili başka doğallaştırma sorunlarıyla meşgul. Araştırmalar cinsellik üzerine bilgileri internette pornografik videolar seyrederek edinen gençlerin sayısının gittikçe arttığını gösterdi. Çoğu, gerçek hayatta da videolarda gördükleri gibi sahneler yaşaması gerektiğini sanıyor. Bu yüzden ABD'deki bazı ortaokullar öğrencilerini pornografinin kurgusal doğası, ürettiği stereotipler, filmlerin çekildiği şartlar, oyuncuların sömürülmesi konusunda bilgilendirmeyi amaçlayan dersler kattı programlarına.

Fransız filozof Louis Althusser ideolojiyi aşikâr olanı gizleyen bir örtü olarak tanımlıyordu. Tam da bir şey hakkında "bu işler böyle" dediğimizde, bu anlayıp kabullenivermenin doğası hakkında kendimize sorular sormayı bıraktığımızda, işte o zaman, gerçekten de, ideoloji bizi ele geçirir. Mademki ideolojinin gücü iktidarın toplumsal şartlar ve ilişkilerle sürekli yeniden üretilmesinden geliyor, o halde ideoloji eleştirisi de her zaman verili kabul edilenin sorgulanmasından başlamak zorunda.

Sahtekârın İdeali

Neoliberal ideoloji "hepimiz başarabiliriz" ve "-mış gibi yapa yapa başarıya ulaş" benzeri pozitif psikoloji sloganlarıyla bireyi çağırıp durur. Başarı hedefine yaklaşmak bireyin sanki çoktan başarmış gibi davranmasını gerektirir, azmin gücü ve pozitif düşünceyle gerçek başarı da gelecektir sonra. Dış görünüş de bu amaca katkıda bulunur. Bu nedenle pek çok danışman bireylerin başarılı olduklarını giyimlerinde bile göstermeleri gerektiğinin altını çizer. Tabii hitabeti, beden dilini ve davranış tarzını da unutmamaları gerekir. Bu yönlendirmelerle başarı ideali sahtekâr figürünü yüceltir.

İnsanın başkasıymış gibi davranması yeni bir olgu değil. Tarih boyunca pek çok örnek çıkmıştır başkasıymış gibi davranan, başkalarının başarı, madalya ve unvanlarını kendilerininmiş gibi taşıyan. Sahtekârların başarısı elbette onlara inananlara bağlıdır büyük oranda. En meşhur sahtekârlık örneklerinden biri 19. yüzyıl sonlarında Avustralya'da Baron Roger Tichborne açık denizde fırtınaya yakalanıp kaybolduğunda yaşandı. Büyük Britanya'da yaşayan annesi oğlunun öldüğünü bir türlü kabullenemedi, bu yüzden kayıp oğlu hakkında küçük de olsa bir ipucu bulmak için Avustralya gazetelerine ilanlar verdi. Arthur Orton ilanı görüp o kaybolmuş oğul olduğunu iddia etti. Leydi Tichborne Avrupa'ya gelsin diye Orton'a bilet aldı. Karşılaştıklarında kadın oğlunun epeyce şişmanlamış olmasına bir an şaşırdı ama Orton kayıp Roger'ın hayatı hakkında çok şey öğrenmişti, bu yüzden durumu kabullenemeyen anneyi sonunda oğlunu bulduğuna ikna etmekte çok zorlanmadı. Ama Tichborne'ların mirasının tek vârisi olmaya

kalkıştığında sahtekârlığı ortaya çıktı. Suçlu bulunup cezaevine gönderildi ama Leydi Tichborne Orton'un oğlu olduğuna inanmaktan vazgeçmemişti. Orton da ömrünün son günlerine kadar kendi hikâyesine inandı, bu yüzden de mezar taşına Roger Tichborne yazılmasını vasiyet etti.

Tarihteki en meşhur sahtekârlardan biri de Ferdinand Waldo Demara'ydı; cerrah, psikolog, avukat, rahip hatta cezaevinde gardiyan rolü bile yapmıştı. Zekâsı ve görsel belleği farklı mesleklere bürünmek için gerekli bilgiyi hızlıca kapıyordu. Çok inandırıcı olduğu için gerçek yüzünün ortaya çıkması çoğunlukla zaman alıyordu. Cerrahmış gibi yaptığı zaman birkaç kişiyi ameliyat bile etti. Neyse ki hastalardan hiçbiri ölmedi.

Yirminci yüzyılın ortalarında Polonya asıllı ABD'li psikanalist Helene Deutsch uzun süre sahtekârlık olgusu üzerine çalıştı. Ona göre insanların başkası gibi yapmasının kökeninde çocukların kısa süreliğine yetişkinlerin rolüne büründükleri, mesela evcilik veya doktorculuğa benzer çocuk oyunları vardı. Sahtekârlık olgusunu araştırdıkça, etrafında ne çok sahtekâr bulunduğunu fark ediyordu. Araştırmaları neticesinde, Helene Deutsch tanıdıkları, dostları arasında, hatta kendisine bakınca bile sahtekârlarla karşılaştığı sonucuna vardı. Bu durum ben ile ben ideali arasındaki kaçınılmaz farkla ilişkili değil mi acaba diye düşünüyordu. O ideale tam olarak asla ulaşamayacağımız için, olmak istediğimiz kişiymişiz gibi yapmaya başlıyorduk belki de.

1970'lerde nörolog MacDonald Critchley de kendimizi başkası gibi görme arzumuz üzerine kafa yorup bazı ressamların otoportrelerinin aslında birer sahtekârlık denemesi olduğu sonucuna varmıştı. Sanatçıların kendilerine benzemediği otoportrelere bakarken aklına gelmişti bu; kendilerini daha

genç, daha çekici, gerçek hayattaki bazı fiziksel kusurları olmadan resmediyorlardı. Ressam Henri de Toulouse-Lautrec buna örnektir, *Ayna Karşısında Otoportre*'sinde engelli olduğunu göstermez.

Sosyal medyada paylaşılan, üzerinde epeyce oynanmış *selfie*'ler ve fotoğraflarla dolu bu zamanda, görsel sahtekârlık her an her yerde mevcut. İnsanlara kendini nasıl göstermek gerek meselesi giderek büyüdü. Facebook ve Instagram kullanıcılarındaki psikolojik rahatsızlıklar üzerine araştırmalar, görünüşünden hoşnut olmama halinin özellikle kadınlar arasında dikkat çekici boyutlarda arttığını gösterdi. Sosyal medyadaki güzel kadın fotoğraflarına bakan çoğu kadın kendini nasıl gördüğüyle ilgili sorun yaşıyor. Kullanıcılar ünlü kadınların da tanıdıklarının da ideal bedenlerine baksalar benzer dertler çekiyor. Kendilerini bu kadınların paylaştığı fotoğraflarla karşılaştırınca, yeterince çekici, tarz, genç olmadıkları duygusuna kapılıyorlar. İnsanların kendi görünüşleriyle ilgili rahatsızlıklarını araştıran psikologlar, kadınların kendi fotoğraflarını internette paylaştıklarında kendilerini daha çok eleştirmeye başladıklarını fark etmiş. İnternette gerek tanıdıkları gerek tanımadıkları kadınların biçimli bedenlerine bakarak vakit geçiren kadınlar bedenleri konusunda kendilerini kötü hissediyor; sosyal medyada fotoğraflarını paylaşan kadınlarda bu his daha da beter.

Bazıları kendilerini nasıl daha güzel ve başarılı gösterecekleri meselesiyle meşgulken, yine bazıları düzenbazlıktan medet umarak fotoğrafları üzerinde oynar, edinmedikleri unvanları sahiplenirken, bugün pek çok insan da hiçbir sahtekârlık yapmadığı halde kendisini sahtekârmış gibi hissediyor. Psikolog Pauline R. Clance ve psikolog Suzanne A. Imes 1978 yılında, hayatlarında başarı yakalamış ama başkalarının sor-

gulayan bakışları karşısında başarılarının hilekârlık gibi yorumlanacağını düşünen, bu yüzden de kesinlikle göründükleri kadar başarılı olmadıkları sonucuna varan kadınlarda gözlemledikleri sahtekârlık sendromu üzerine yazmıştı. Bazı kadınlarsa büyük emekler verdiklerinden değil de şansları yaver gittiğinden ya da tesadüf eseri başarılı olduklarına, bu yüzden de insanların takdirini hak etmediklerine kani olduklarından acı çekiyordu.

Son yıllarda bu sendrom erkekler arasında da yayılmış görünüyor. ABD'de bir tıp öğrencisi, fakültenin ilk yılında yaşadığı, kendisini sahtekâr gibi hissetme halini anlatmıştı bir blog yazısında. Çevresinde bölüme yeni kaydolan 150 parlak öğrenciyi görünce bu ortama uymadığı, ait olmadığı düşüncesi yüzünden içi içini yemeye başlamıştı. Bölüme yanlışlıkla kabul edilmiş olmaktan korkuyordu. O saygın üniversiteye girmek için gerekli tüm niteliklere sahip olmasına rağmen belki de öğrenci alma komisyonunun hata yaptığını, onu aslında reddetmesi gerekirken kabul edilen öğrenciler listesine yanlışlıkla aldığını düşünüyordu. Bu öğrenci, bir süre sonra, okula yeni gelen diğer öğrencilerin de kendileri hakkında aynı şüpheyi duyduklarını öğreniyor, buradan yola çıkarak birbirlerine karşı daha açık davranırlarsa fakültede kendilerini daha iyi hissedecekleri fikrine varıyordu. Çünkü öğrencilerin çoğu şüphelerini saklıyor, eziğin teki gibi görünmemek için kendinden emin tavırlar takınıyordu. Kaygılı öğrenciler arkadaşlarını böyle kendinden emin görünce doğal olarak tedirginliklerinin belli olmaması için ellerinden geleni yapıyorlardı. Kendilerinden emin olduklarını göstermek çoğu için bir tür savunmaydı.

Epey zaman önce, ismini vermek istemeyen bir okur *The Guardian* gazetesine yazıp sahtekârlık sendromuyla nasıl baş

edebileceğine dair tavsiye istedi. Kadın çok başarılıydı. İşinde istediği mevkideydi ama bu mevkiyi hak edip etmediğini kendisine sorup duruyordu. Yetersiz görüleceği, işini bitiremeyeceği korkusuyla yaşıyordu hep. Gazete bu okurun bu tür sorunlarla nasıl başa çıkabileceği konusundaki sorusuna yanıt versin diye genç girişimci Sharmadean Reid'i görevlendirdi. Reid okura negatif düşünceleri birer sinekmiş gibi değerlendirmesini önerdi, hepsini aklından tek tek kovalaması gerektiğini belirtti. Bir de oturup kendisine aşk mektubu yazmasını salık verdi, mektupta ne kadar özel, ne kadar yetenekli, ne kadar başarılı olduğunu söyleyip kendini methedecekti. Her gün işe giderken bu mektubu okuyacaktı, işte o zaman yüzünde ancak âşıklarda görülen o gülümseme belirecekti, başkasına değil kendisine âşık olması mühim değildi. Buradaki temel çelişki, bu tavsiyelerin iç çatışmanız yokmuş gibi davranmanızı, dışarıdan başarılı gibi görünmenizi gerektirmesi. Üstüne bir de mutlu âşık edası takınmanız lazım.

Kendimize âşık olmamız, hep olumlu taraflarımıza güvenmemiz, başarılarımıza odaklanmamız ve başkalarının düşüncelerine kulak asmamamız gerektiği düşüncesi bireyciliği ve başarıyı yücelten neoliberal söylemin bir parçası. Tam da bu idealler insanlarda yetersizlik duygusuna neden oluyor. Bu yüzden sahtekârlık sendromunu yeni bir patoloji gibi görmeyi bırakıp tüm neoliberal söylemi ve bu söylemin yücelttiği başarılı birey algısını sorgulatan bir şey olarak görmeye başlamanın zamanı geldi. Çoğu zaman, toplumun en üst mevkilerine yeterliklerinden bir an bile şüphe etmeyen insanlar geliyor. Asıl sahtekârlar sahtekârlık sendromundan mustarip görünmeyenlerden çıkar çoğu zaman.

Üniformalar ve Maskeler

2020 yılında Slovenya'nın Bağımsızlık Günü'nün arifesinde, yani 24 Haziran gecesi resmi kutlamaların düzenleneceği Ljubljana Kongre Meydanı'na çıkan sokakları kordon altına alan üniformalı görevlilerden birine, üzerindekilere bakarak, terlemiyor musun diye sordum. Genç, başını evet anlamında salladı. Bu kadar teçhizatı üzerinde taşımak zor olmuyor mu diye tekrar ısrarla sorunca, bu sefer evet, dedi, o gün özellikle zordu. Tam da insanların kutlama yapacağı düşünülen o gün savaş teçhizatını kuşanıp insanların yetkililere yaklaşmasını engellemek zorunda olmak o gencin hoşuna gitmiyor olabilirdi. Eminim genç polisler arasında o Robocop kostümünü giymekten hoşlanmayan birçokları vardır. Ama üzerlerinde taşıdıkları bu koruyucu ekipmandaki cihazlarla kendilerini daha güçlü hissedip hoşnut olanlar da vardır.

Kıyafeti insanı anlatır denir, bu durum üniformalarda özellikle geçerlidir. 1999'da Seattle'da Dünya Ticaret Örgütü zirvesine karşı gösteriler yapıldı. O zamanlar şehrin emniyet amiri Norman Stamper sokaklara gaz maskesi dahil türlü savaş ekipmanıyla donatılmış polisleri gönderdi. Yıllar sonra Stamper, polisleri ninja gibi giydirdiğine pişman oldu. Provokasyona dayalı bu hamlenin kariyerinin en büyük hatası olduğunu sonradan idrak ettiğini söyledi. Protestolar sırasında polislere görevlerini her zamanki üniformalarıyla yaptırsaydı göstericilerle polis arasındaki gerilimi azaltmaya yönelik bir adım atmış olacaktı.

ABD'de polisi silahsızlandırmak gerektiği tartışılırken görünüşe göre Slovenya polisi silahlandırmak istiyor. ABD'de

polisin koruyucu, ağır kıyafetler giymemesinin daha doğru olacağı belirtiliyor; Slovenya'da ise polisleri bu kıyafetlerle giderek daha çok donatıyoruz. Öyle ki Siyah nüfusa yönelik saldırgan polis tavırlarına tepki olarak düzenlenen kitlesel protesto gösterileri sonrasında ABD artık üzerinden çıkarıp atmak istediği bu Robocop giysilerini bize indirimli mi veriyor yoksa diye sorabiliriz biraz espriyle.

Polis üniformaları tarihi üzerinden, bazı ülkeler polisin işleyiş tarzındaki değişimleri, özellikle de hizmet etmesi gereken halka karşı kendisini nasıl konumlandırdığını daha açık görebilirler.

ABD'de polis üniforması 1960'larda, hükümet "suçla mücadele" başlattığını açıkladığında değişmeye başladı. Aynı dönemde, Siyah nüfusun yurttaş hakları uğruna başlattığı protesto gösterileri ve Kent State Üniversitesi'ndeki katliam sonrasında polis teşkilatı uygulanan taktikler ve giyilen üniformalar üzerine daha detaylı düşünmeye koyuldu. Polisin geniş kapsamda askerileşmesi o zaman başladı. Bu süreçte uygulanan yeni taktikler ve kullanılan yeni ekipmanlar karşısında suç azalmadı elbette ama evet, polis ile hizmet etmesi gereken halk arasındaki ilişki daha da kötüleşti.

ABD'de 2020 yılında George Floyd'un öldürülmesinden sonra polisin Siyahlara uyguladığı şiddete karşı protestolar yükseldiğinde insanlar karşılarında savaşa giden askerler gibi kamuflaja bürünmüş, tepeden tırnağa silahlı polisler buldu, hatta polis bazı şehirlerin sokaklarında tank bile kullandı. ABD polisi bu yeni görüntüsüne son on yılda büründü; ABD ordusu elindeki fazla üniformaları polise teklif edince, komiserler seve seve kabul etti bu hediyeyi. Bu ekipmanlar polisi olabildiğince askerileştirmeye çalışan zihniyetle yakından bağlantılıydı.

Elli yıl kadar önce, 1970'lerde ABD polisi üniformalarının askerileşmesine son vermek istedi. Wisconsin eyaletindeki Burnsville şehrinin emniyet amiri David Couper idaresi altındaki polis memurlarının üzerinde isimleri yazılı koyu mavi ceket, beyaz gömlek ve açık mavi pantolon giymesine karar verdi. Kabin memurlarına bir hayli benziyorlardı. Couper bu meslek sahibi insan imajının polis teşkilatına üniversite mezunu daha çok insanın katılmasını sağlayacağını düşünüyordu. Couper astlarına, gösteri yürüyüşlerinde görev yaparken yüzlerini kapatmamaları ve insanlarla iletişime geçtiklerinde aynalı güneş gözlüklerini çıkarmaları emrini verdi, çünkü bu sayede halk, polislerin gözlerine bakabilecek, asıl önemlisiyse polisin de insan olduğunu, uzak ve tehditkâr bir otorite olmadığını anlayabilecekti. Daha sonra Couper eyaletin başkenti Madison'a atandı, orada da emrindeki polislerden şiddetli protestolara karşı koymaları gerektiğinde polis keplerini takmamalarını, gruplar halinde dolaşmamalarını ve göstericilerle konuşurken olabildiğince nazik davranmalarını istedi. Bu strateji öyle etkili oldu ki, ertesi yıl boyunca şehirdeki protestolarda hiç çatışma yaşanmadı.

Suçbilimci Richard Johnson üniformaların halk ile polis arasındaki ilişkilere etkisini araştırmıştı. Sorduğu soru şuydu: polisin baştan ayağa siyah üniformalarla daha da kuşanması, yani bizim de Ljubljana polisinde görebildiğimiz bu hal, söz konusu ilişkiyi nasıl etkiliyordu? Johnson insanların siyah üniforma giymiş polisi nasıl algıladığını, daha açık renkte üniforma giyse nasıl algılayacağını bulmaya çalışıyordu. Siyah giyinmiş yetkililerin normalde tehditkâr ve şiddet uygulama potansiyeli taşıyan biri gibi algılandığı temel bilgisinden yola çıkan Johnson, ABD'de polis siyah üniforma giydiğinde daha açık renkli giyindiği zamana kıyasla polis şiddetinin, polisin

öldürdüğü insan sayısının ve aşırı güç kullanımının neden arttığını sorguluyordu. Üniforma rengi ile polisin halka, halkın polise karşı tavrı arasında doğrudan bir ilişki kurmak zor olsa da, Johnson her halükârda üniforma renginin insanların polisi algılama biçimini etkilediğine, polisin siyah üniforma giydiğinde, giymediği zamanlardan daha tehditkâr göründüğüne özellikle dikkat çekiyor.

Üzerimize giydiklerimiz sırf etrafın bizimle ilişkisini değil, bizim kendimizi algılama biçimimizi de etkiliyor. Umberto Eco giysinin (özellikle vücudun belli şekillerde durmasını gerektiren giysilerin) öznelliğimizi ve başkalarıyla ilişkilerimizi nasıl etkilediği meselesine kafa yormuştu. Soru aklına, epeyce kilo verip artık kot pantolon giyebildiğinde gelmişti. Üzerinde kot pantolon varken başka türlü davranmaya başladığını fark etmişti. Önceden üzerindeki pantolonun farkına bile varmıyordu ama bacaklarını saran kot pantolonun içinde başka türlü hareket etmeye, hatta daha dik oturmaya başlamıştı. Eco birden farklı yaşamaya başladığını, kot pantolon giyenlerin davranışlarını giderek benimsediğini söylüyor. Bu deneyimden yola çıkarak, insanların kendilerini çok kısıtlayan giysiler giydiklerinde, mesela kadınların yüksek topuklu ayakkabılarla yürüdüğünde ya da vücudu sıkan korseler giydiklerinde davranışlarının nasıl değiştiğini soruyordu. Şakayla karışık, Sigmund Freud üzerine bir sürü rahatsız giysi geçirmek zorunda kaldığı soğuk Viyana'da değil de Ekvador'un bir bölgesinde şort giyerek yazı yazmaya otursaydı psikanalizle ilgili çok daha başka fikirlere varırdı diye düşünüp eğleniyordu.

Moda teorisyeni Rebecca Arnold modanın çoğu zaman gelecekteki vaadi de tehdidi de yansıttığını, bireyin yeni bir kimlik edinmesinde özel bir payı olduğunu belirtiyor. Polis

üniformalarına dair araştırma yapanlar da üzerindeki ağır koruma ekipmanlarıyla üniformanın polisin davranışlarını nasıl etkilediğini, bu ekipmanların katkısıyla kurulan yeni kimliğin ne olduğunu merak ediyorlardı. Şehirde üzerinde koruyucu özellikli siyah üniformayla dolaşan biri, çevresindeki insanları potansiyel tehlike gibi algılayan biri sıfatıyla hareket eder. Gerçekten de ağır üniforma saldırı beklentisini de beraberinde getirir. Üniforma polis ile tehlikeli varsayılan çevre arasındaki emniyet halkasından ibaret değildir, üniformayı üzerinde taşıyanı da değiştirir. Bu durumda polis memurlarından biri kendisini bu ağır koruyucu ekipmanda kapana kısılmış gibi hissederken bir başkası büyük güç aldığını hisseder ondan, hatta zevk alır bu göz korkutucu, belki de saldırgan görünümden.

Pandemi zamanlarında koruyucu maskeler de yeni bir kimlik oluşturdu. ABD'de maske kullanımı etrafında tam bir savaş koptu. Bazı vatandaşlar kamusal alanlarda maske kullanma zorunluluğunu özgürlüklerine saldırı kabul etti. Mağazalarda maske takma mecburiyeti yüzünden mağazaya ancak maskeyle girilebileceğini ısrarla belirten bir güvenlik görevlisini öldürdüler. Öte yandan Japonya'da, çoğu ülkede pandeminin bittiği ilan edildikten sonra bile, insanlar başkalarıyla karşılaşabilecekleri her yerde maske kullanmaya devam etti. Bazıları artık maskesiz bir hayat düşünemediğini, maskesi yokken kendisini çıplak gibi hissettiğini söylüyordu.

Kuzey İrlanda'da ise polis, pandemi zamanı maskeyle ilgili başka bir sorun yaşadı. Polisler gözaltına aldıkları insanlar yüzlerine tükürdükleri, bu yolla COVID-19 bulaştırabilecekleri gerekçesiyle gözaltına alacakları kişilere tükürük önleyici özel maskeleri zorla takmaya başladı. Bu maskelerden bazıları ABD'li askerlerin Irak'taki korkunç eylemleriyle hatırlanan

Ebu Gureyb cezaevinde işkence ettikleri mahkûmların kafasına geçirdikleri torbalara çok benziyordu. Bu nedenle, Uluslararası Af Örgütü Kuzey İrlanda polisinin eylemlerini şiddetle kınadı.

Uyuşukluk

Siyasete Karşı Apatinin Sonu mu?

Seçim günlerinde tüm kalbimle güneş çıkmasın isterim. Hava kötü olursa yakınlardaki doğal güzellikleri gezme ya da alışveriş merkezlerine gitme imkânı kalmaz, çok daha fazla insan oy kullanmaya gelir. Özellikle de hükümete itirazı olanlar. İdeal bir toplumda insanların düşüncelerini açıkça ifade etme, sivil toplum kuruluşları ve siyasi partiler aracılığıyla mücadele ederek menfaatlerini gözetme ve elbette seçimlere katılma fırsatını kaçırmayacağını hayal edebiliriz.

İnsanların siyasetin işleyişine karşı ilgisizliği yeni çıkmış bir şey değil. Daha 1950'lerde ABD'li siyasetbilimci Morris Rosenberg insanların toplumsal meselelerde daha faal rol üstlenmemesi, çoğunun sandığa gitmemesi acaba demokrasinin işlemediğine mi delalet, yoksa tam aksine, aslında toplumdaki genel gidişattan memnun olduklarının, daha güçlü bir siyasi katılım gösterme ihtiyacı duymadıklarının kanıtı mı diye soruyordu. Rosenberg iki varsayımın da yanlış olduğu sonucuna varıyordu, çünkü siyasete karşı apati bireyin politik tutum sergilemesinin negatif sonuçlar doğuracağı korkusuyla,

sergilediğimiz bu tutumun çok da bir şey değiştiremeyeceği duygusuyla daha çok ilişkiliydi, belki de apati düpedüz, bireyin hiçbir biçimde politik bir bağlılığa girmekle ilgilenmemesi demekti. Artık demokratik toplumlarda, siyaset konuşmak insanlara pahalıya mal olabiliyor. Politik görüşleri yüzünden cezaevine girmeseler de işyerlerinde, dostları arasında ve aile içinde sorunlar yaşayabiliyorlar. Rosenberg biraz da espriyle, insanlar hükümeti övdükleri müddetçe demokratik toplumlarda da otoriter rejimlerde de fikirlerini açıkça ifade edebilirler, diyor; çünkü yalnızca hükümeti eleştirdiklerinde gündeme gelir ifade özgürlüğü meselesi.

Geçmişte, demirperde ülkelerinde yaygın ve yerleşik bir apati vardı. Ama sosyalizmin çöküşüyle çok da büyük bir değişiklik yaşanmadı bu ülkelerin çoğunda. On beş yılı aşkın bir zaman önce, Rus gazeteci Maria Lipman Rusya'da insanların çoğunun nasıl olup da Putin'in ağzından çıkanlarla biçimlenen otokrasi rejimine isyan etmeyecek kadar apatiye kapıldığını sorgulamıştı. Ortaya attığı teze göre Rusya'da çoğunluk, yetkililerin kendisinden başkasını düşünmediği, yolsuzluk yaptığı ve halkın dertleriyle neredeyse hiç ilgilenmediği görüşündeydi. Kimse sistemin değişeceği umudunu taşımadığı için insanlar sistemin açığını aramak, sistemi kandırmak, ona benzemek, aldatmak, çalmak, yalan söylemek zorundaydı. Lipman Rusya'daki postsosyalist sistemin, sosyalist dönemdeki gibi müthiş bir hızla işlemeye başladığına dikkat çekiyor. Liderler sürekli yalan söylüyor, insanların söylenenlere inanmasını bile beklemiyorlardı. Buna karşılık, halk da hem yetkililere hem akranlarına yalan söylüyordu. Stalinist terör kimseye güvenmemeyi ve itaat ediyormuş gibi görünmeyi halka öğreteli çok olmuştu.

Halkın siyasi liderlerle ilişkisi üzerine yaptığı çözümleme-

ler nedeniyle hem Sovyetler'de hem Sovyet sonrası dönemde sorunlar yaşayan, Rus kamuoyu araştırmacılığının kurucusu müteveffa Rus sosyolog Yuri Levada, ülkesinde gelişen zihniyetin ayırt edici niteliğinin kurnazlık olduğunu söylemişti. Sovyet zamanlarında, insanlar ya yasalardan sıyrılmak ya yasayı kendi çıkarlarına kullanmak için var güçleriyle çabalıyordu. *Homo sovieticus* ilk bakışta pasif ve teslim olmuş gibi görünüyordu ama bu görüntüde boyun eğmeyen bir yan da vardı. Apatiye kapılanlar körmüş, rejimin nasıl işlediğini görmüyormuş gibiydi ama aslında, sistemi atlatıp alt etmek söz konusu oldu mu cin fikirli ve zekiydiler.

Sovyet sistemi çöküp de eski yasaklar, halkın kendine kestirme yollar aramasına neden olan duvarlar artık ortadan kalktığında insanların riyakârlıklarını saklamasını sağlayan o maske de düştü. Bu nedenle, Levada postsosyalizmde kurnazlığın ortaya döküldüğünü söylüyor. Yeltsin rejimi sonlanınca, ülkenin demokrasiye evrileceğine dair hayallerin yıkılıvermesinin de bunda payı var. Bunun üzerine halk daha da sinikleşti, insanların birbirine güveni daha da azaldı, bu arada ekonomik açıdan başarı yakalayanlara hasetle bakılmaya başladı. Başarılılar toplumun kalanına kıyasla daha riyakâr gibi görüldü.

Başarının ancak yalanla, yolsuzlukla geldiğinin artık gizlenmediği bir ülkede, apati politik mücadeleye karşı ilgisizlik, iktidarda hep otoriter kimselerin bulunacağını kabullenmek gibi görünür ama özel alanda birey, sistemi de yurttaşlarını da alt etmenin yollarını arayıp bulurken hiç de pasif değildir. İnsanlar Allah'ın her günü mümkün mertebe kurnaz olmaya çabalarken, başkalarının başarılarına saygı duymaz: Başarı yakalayanları daha düzenbaz, daha ahlaksız, daha acımasız sayarlar. Onlara hasetle bakar, saygı duymazlar.

Siyasete karşı apatinin, riyakârlığın hâkim olduğu toplum-

larda halkın kendisinden, başkalarından, özellikle de otorite konumundakilerden pek beklentisi olmaz. İnsanlar toplumdan tuzaktan, düzenbazlıktan başka türlüsünü beklemiyorsa kurnazlık etmekten utanç duymaz, yeterince sinik değil de biraz olsun idealist davrandıklarında kendilerine öfkelenirler. Ortak değerleri bulunmayan toplumlar ortak hedefler uğruna mücadele edemez, bu yüzden böyle toplumlar çoğu zaman son derece parçalanmış haldedir, yakın akraba çevresi dışında (o da bir ihtimal) kimse için fedakârlıkta bulunmayan yalnız insanlarla doludur.

2000'lerin başlarında, ABD'li psikolog Geoffrey D. White toplumsal bilinç geliştirememe mahiyetindeki siyasete karşı apati rahatsızlığını psikiyatride kullanılan meşhur Tanı Ölçütleri Başvuru Elkitabı'na (DSM) eklemeyi önermişti. Bu rahatsızlık bireyin insanların acı çekmesini engelleme ve toplumdaki kısıtlı kaynakları aşırı kullanma konusundaki işlev bozukluğu örüntüleriyle ilişkilendirilecekti. Apatinin bir tür hastalık gibi görülmesini kabullenmek zor, çünkü toplumun genel ikliminde rastlanan bu durumu tek tek bireylere ruhsal bozukluk tanısı koyarak değiştirmemiz mümkün değil.

Ne yazık ki, edindiğimiz bilgilerin artması bile toplumda apatinin azalmasını sağlamıyor. Paradoksa bakın ki bilginin artması apatiye neden olabiliyor. Hollandalı medya araştırmacısı Jan Teurlings fazla bilgi edinmekle bağlantılı apatiyi "eleştiri apatisi" diye değerlendiriyor. Çalışmasında insanların medyadaki, özellikle *reality show* gibi eğlence programlarındaki işleyişe dair anlayışını açıklıyor, bu programlardaki montajlı kısımların ve medya manipülasyonunun farkına varan aklı başında seyircinin çağdaş kültür endüstrisinin siyasal iktisadına, bu bilgi sayesinde eleştirel bakışla yaklaşmak konusunda hiçbir istek duymadığını gözlemliyor. Belli bir açıdan

bakınca, televizyon programlarındaki işleyişin arka planını bilenler komplo teorileriyle meşgul kişilere benziyor. İkisi de dünyada hiçbir şeyin göründüğü gibi olmadığına inanır. Her şey manipüle edilmiştir, bu yüzden ülke yönetiminde söz sahibi olmayı reddetmek gayet yerindedir.

Medya endüstrisinin işleyişinin artık hiç de gizli saklı kalmadığını uzun zamandır gözlemliyoruz. Müzik endüstrisinde belirli temaların nasıl yaratıldığını gösteren *rock* belgeselleri epey popüler oldu. Sinema endüstrisi filmlerin nasıl çekildiğini, yayınlanan versiyondan çıkarılan sahneleri de içeren yönetmen versiyonunu (*director's cut*) gösteren filmlerle dolu.

Benzer biçimde, siyasette de uzun zamandır hiçbir şeyin gizlenmediğini görüyoruz. ABD'de Bill Clinton'ın ikinci başkanlık dönemi daha bitmemişken seçim kampanyası sürecinde yaşanan özel anlardan, seçmene nasıl sesleneceklerine dair, danışmanlarıyla yürüttüğü tartışmalara kadar seçim dönemindeki perde arkası görüntülerden oluşan bir film gösterilmişti. Sosyal medyanın ortaya çıkışıyla, siyasetin gerçek yüzünün meydana çıkarılması da iyice kolaylaştı. Bu sayede bugün siyasetçilerin attığı tivitlerle herhangi bir konudaki düşüncelerini aklına estiği gibi açıklaması tümüyle normal bir şeye dönüştü.

İşte tam da bu, yani bugün yönetici konumundakilerin sosyal medyada akıllarına eseni söylemesi, birçok ülkede artık yalanlarının, hilelerinin üstünü örtmeyi bile denememeleri halkın siyasete karşı apatisinin artmasına neden oluyor. Bu hal insanların oy kullanmaya gitmemesinin yanı sıra, kurdukları cümlelerde de gösteriyor kendini: "Al birini vur ötekine. Bundan önce gelenler de sonra gelecekler de, iktidarda kim varsa kendi cebini doldurmaktan başkasını düşünmeyecek, ama öyle ama böyle."

Ama artık şunun farkına varmamız lazım, Platon'un dediği gibi, "Kamu meselelerinde apatinin bedeli alçaklarca yönetilmektir".

Apatiye Kapılma Hakkımız Var mı?

Pandeminin bir türlü bitmeyen o upuzun ayları sonunda insanları bezme noktasına getirdi: Bulaşmaların, ölümlerin sayısının artmasına rağmen, sanki o rakamların ardında insanlar yokmuş gibi omuz silken çok insan oldu. Medyadan COVID-19'dan kimler öldü, nasıl bir hayatları vardı, neden aşı olmamışlardı, aşı oldularsa o zaman nasıl ölmüşlerdi, ölüm nedenleri tam olarak neydi gibi sorulara yanıt sunabilecek hiçbir bilgilendirmenin gelmediğini görmek insanlardaki apatiyi artırmaktan başka işe yaramıyordu. Stalin'in zamanında şöyle dediği rivayet edilir: Bir insanın ölümü trajedi, milyonlarcasınınkiyse istatistiktir. Pandeminin zirve yaptığı dönemde medyada gün gün açıklanan sayılara pek çok kişi benzer bir tepki verdi.

Fransız tarihçi Jean Delumeau veba ve kolera salgını vakalarına bakarak insanların pandemiyle ilişkisini gayet iyi çözümler; toplumun genellikle önce inkâr dönemi yaşadığını, sonra önlem alma aşamasına geçtiğini, ardından bir suçlu aradığını, sonunda da durumu görmezden gelmeye başladığını belirtir. Bu son aşama ister inkâr ister apati, isterse de ölçüsüz eğlence şeklinde ortaya çıkabiliyordur.

Ama apatinin artması sırf pandemiyle bağlantılı değil. Çoktan beri dünyanın farklı yerlerinde siyasete karşı apati dikkat çekiyordu; sandığa gidenlerin sayısı gitgide azalıyordu, insanların toplumda daha aktif bir rol almaya hiç niyeti yoktu.

1950'lerde Britanyalı siyasetbilimci Wyndraeth Morris-Jones siyasete karşı apatiyi negatif bir şey olarak görmemek gerektiği kanısına varmıştı. Demokrasinin otokrasiden farkı, insanların siyasal sürece dilediğince katılmasının kabulüydü. Bu yüzden liberal demokraside insanlar tavır takınmaya zorlanmaz, siyasal faaliyetlerin zaman ve yetenek kaybı olduğunu düşünen insanların bulunması dert edilmezdi. Morris-Jones liberal demokrasinin gücünün apatiyi hoş görüp çoğulculuğu benimseyebilmesinde, "insanların farklılıkları karşısında anlayış ve hoşgörü" göstermesinde yattığına dikkat çekiyordu.

Morris-Jones'u eleştirenler apatiyi idealist bir yaklaşımla ele almakla, apatinin toplumun her kesiminde hemen hemen eşit oranda görüldüğü gibi yanlış bir zanna kapılmakla itham ediyordu onu, diğer bir deyişle apatiye kapılanların sayısı toplumsal sınıfların hepsinde aynıydı ona göre. Sorun şu ki, aslında pek çok toplumda apatiye kapılanlar alt sınıflardandı; üst sınıflardakiler ekonomik çıkarlarını korumalarını sağlayan siyasetin işleyişinde gayet faal rol üstlenmeye devam ediyordu.

İnsanların apatiyi bıraktıkları anda toplumun değişip daha demokratik bir işleyişe kavuşacağını, yani insanların çoğulculuğu sağlamlaştırıp haksızlıklara, eşitsizliklere karşı mücadele etmek üzere siyasette rol almaya başlayacağını varsaymak da bir hata. Tam tersi de mümkün çünkü. İnsanlar "gözlerini açıp", apatilerinden sıyrılarak belirli bir otoriter rejimi de destekleyebilir. Sandığa gidenlerin artması toplumun illa demokrasi virajını alacağı anlamına da gelmez. 1933'te Almanya'da Naziler iktidara geldiğinde seçime katılma oranı yüzde 88'di.

Yirminci yüzyılın ortalarında ABD'li kamuoyu araştırmacısı Bernard Berelson da apatiyi savunmaya girişmişti. İddia-

sına göre fanatizm demokratik topluma tehlike arz ediyordu, bu yüzden de toplumun bir kısmının apatiye kapılması faydalıydı. Hatta haddinden fazla insanın politik meselelere kendini kaptırması toplum açısından tehlikeliydi, çünkü demokrasiye uymayan liderliklere kapı aralayıveriyordu.

Apatiyi savunanları eleştirenler bu insanların aslında demokrasiden korktuğunu söyler; halka pek güvenmemek gerektiğine, sıradan vatandaşın siyasetle fazla meşgul olmamasının ve eğitimli seçkinlerin liderliğinin topluma daha çok yarar sağlayacağına dair düşüncenin mahsulü olduklarına dikkat çekerler genelde.

Son yirmi-otuz yılda bu senaryo gerçek oldu. Neoliberalizm insanları her şeyin kendi ellerinde olduğuna, her şeyden önce kendilerini düşünüp sıkı çalışmaları gerektiğine, içinde yaşadıkları toplumu dert edinmelerinin çok da lazım gelmediğine inandırdı.

Her seferinde daha da, daha da çalışmamız gerektiğine dair baskı, sırf işyerinde değil, kendimize dair konularda da çalışmamızın gerekli görülmesi, pek çok insanda her şeyle tüm bağını kesme isteği yarattı. Britanyalı psikanalist Josh Cohen *Çalış(ma)mak* adlı kitabında danışanlarından söz ederken ya dünyanın ya kendilerinin bir şekilde artık durmasını arzulayan kişilerle gittikçe daha çok karşılaştığını söylüyor. Pandemiden hemen önce piyasaya çıkan kitabında, terapiye gelenlerin "kılını kıpırdatamayacak kadar yorulmanın, bomboş geçirilen hafta sonu sabahlarının, Budizmdeki *koan*'ların dört dörtlük boşluğuna erişinceye kadar gazetedeki tek bir satıra gözünü ayırmadan boş boş bakmanın verdiği mutluluk"tan bahsettiğini okuyoruz. Cohen insanların daha da, daha da fazla şey yapma baskısıyla hiçbir şey yapmama isteği arasında sıkışıp kaldığını gözlemliyor. Bu nedenle, ofis çalışanlarının ço-

ğunun mesaisi, buldukları yirmi üç beyaz tişört modelinden hangisini alacaklarına baktıkları, öylesine Youtube videoları izledikleri, sosyal medyadaki paylaşımları merakla takip ettikleri internet gezintileri ile ellerindeki iş arasında gide gele geçiyor.

Paradoksa bakın ki bir yanda pek çok insan bütün günü apatiyle, hülyalara dalarak, hatta kayıtsızlıkla, tembellikle geçirirken sözümona gereksiz, yani kâr getirmeyen mesleklere karşı bir hareket gelişmiş durumda. Dünyanın pek çok yerinde, sanat tembel mesleği olarak görülüyor, sanatçıların devletten ekonomik destek almak için hep yeni gerekçeler bulması gerekiyor. Ülkeler her türlü krizi kullanıp kültüre ayrılan ödeneklerden kesintiye gidiyor, bu durum geçenlerde Slovenya'daki bir ödenek teklifinde de yaşandı. Bilimin verimli bir şey olmadığı konusunda da yaygın bir kanaat var, bu yüzden hükümetler bilimsel araştırmalara ayrılan ödenekleri hiç kem küm etmeden hemen düşürüyor, bu araştırmalardan çıkan bilimsel sonuçların etkililiğini ölçmek için farklı mekanizmalar geliştiriyorlar. Hepsi de bilim insanları fazla aylaklık etmesin diye.

Bugün siyasi liderlerin skandallarını, yetersizliğini ve ilkelliğini takip edemeden katatoni halinde yaşayanların sayısı giderek artıyor, ama bir yandan da insanlar işyerlerindeki ve özel yaşamlarındaki baskıların bir biçimde üstesinden gelmeyi ümit ediyor. Bunlar yetmezmiş gibi, sosyal medya da türlü türlü kışkırtıcı bilgiyle duygu körüklüyor.

COVID-19 zamanlarında, insanların çeşitli duygulara kapılmasına yol açan asıl şeyin (tanıdıkları söz konusu değilse) hastalananlar ve ölenler hakkındaki bilgilendirmeler değil de, hükümetlere duyulan öfke ve hayatını kaybetme korkusu olduğu ortaya çıktı, aşı konusuna şüpheyle yaklaşanlarda ise bu

etkiyi aşı olmanın riskleri konusundaki bilgilendirmeler bırakıyordu.

Ne yapmak gerekir böyle bir durumda? Yönetici konumundakilerin döktükleri dillerin hiç faydası olmadı. Avrupa'nın Almanca konuşan bölgelerinde aşıya hayli direnç gösterildi; pandemi istatistiklerini görüp durmanın insanlarda aşı olma konusunda olumlu etki yaratmadığı fark edildi. İnsanlara bulaşmalara dair salt rakamları vermekle yetinmek, halkı duygusal olarak etkileyen kişilere kapı araladı: Başka başka *influencer*'ları ve komplo teorisi savunucularını kastediyorum. Medyanın ve hükümetlerin pandemi hakkındaki, insani tarafı eksik bilgilendirmelerinin bıraktığı boşluğu onlar doldurdu.

ABD'li araştırmacılar aşı karşıtlığı çözümlemesini bir adım öteye taşıdı. Aşı karşıtlarına, sağlıkları konusunda sorulan sorulara verdikleri yanıtlara göre beş farklı profil çıkardılar. Bir yanda sağlığına özel ilgi gösterip düzenli olarak doktora giden aktif grup vardı. Diğer uçta, kendilerini doktorlara bırakmayıp alternatif bilgi kaynağı arayan, kendileri için neyin iyi olduğuna tek başlarına yine kendileri karar veren aşı karşıtları vardı. Sonra kendi sağlıklarından çok aile fertlerinin sağlığıyla ilgilenen bir grup vardı, anca mecbur bırakılınca ilgileniyorlardı kendi sağlıklarıyla. Diğer bir grup doktorların talimatlarına ellerinden geldiğince uymaya çalışanlardan oluşuyordu. Bir de çok bağımsız olduğunu düşünen ama sağlığına pek dikkat etmeyen bir grup vardı. İşte ABD'nin pek çok eyaletinde aşı olmayanların çoğunluğunu tam da bu gruptaki insanlar oluşturuyordu.

ABD'li psikologlar bu sınıflandırmanın ardından, aşı olmayan, birbirlerinden bu denli farklı gruplara etkili biçimde nasıl hitap edebilecekleri meselesi üzerine düşündüler. Yetki-

lilerin insanlara ne yapmaları gerektiğini söylemesi üzerlerinde pozitif hiçbir etki yaratmıyordu. Çoğu, aile hekimine daha çok güveniyordu; özellikle de apolitikse ve sosyal medyada boy göstermiyorsa. Bununla beraber doktorun çok farklı bakış açılarını bir araya getirmesi lazımdı: Bazıları doktor aşının yan etkileri olduğunu kabul etsin istiyordu; diğer bir kısım, doktor pandemiyle ilgili son gelişmeleri samimiyetle paylaşırsa ikna oluyordu, üçüncü grup ise kendilerine emir verilsin istemiyor, fikirlerine danışılmasını yeğliyordu. Ayrıca insanların çoğunun doktordan beklentisi kendisiyle empati kurması, üstten bakarak ve kibirli değil de sabırlı davranmasıydı.

Bugün toplumun her kesiminde empati kıt. Siyasetçilerin kibri, pek çok işverenin yalnızca kâr odaklı hareket etmesi ve neoliberalizmin başarıyı yüceltmesi genel bir kayıtsızlık getirdi. Baskı üstüne baskı ve kötü haberle dolup taşan bu dünyada insanlar bir tür apatik kış uykusuna yatma arzusu duyuyordur belki ama genele yayılmış toplumsal kayıtsızlığımız bizi çok daha acımasız bir dünyaya taşıyor. Bu yüzden Martin Luther King'in meşhur sözlerini akılda tutmakta fayda var: King sırf kötü insanların şiddet eylemleri ve nefret dolu sözlerinin değil, kılını kıpırdatmadan durup vaktin daha gelmediğini söyleyen iyilerin korkunç sessizliği ve kayıtsızlığının da pişmanlığını ta içimizde duymamız gerektiğini söylüyordu.

Uyuşukluk ve Otoritarizm

Son yıllarda her türlü haberle tümüyle ilgisini kesen insanlar giderek artıyor. Kimi pandemi üzerine söylenenleri okumayı, dinlemeyi bıraktı, kimi iç politikadaki korkunç vaziyet karşısında gözlerini yumup kulaklarını tıkadı, kimi de ülke siya-

setlerindeki son dakika haberleriyle ve dünyadaki türlü gelişmelerle artık ilgilenmez oldu.

Bunların çoğu ise ne eğitim seviyesi düşük insanlar ne de etraflarındaki dünyayla hiçbir zaman ilgilenmemiş kişiler. Neredeyse hepsi geçmişte haberleri düzenli takip ederken sonra gösterdikleri ilgiyi tümüyle kesmeye karar vermiş. Birçoğuna depresyona girmiş de denemez, daha çok uyuşmuş gibiler, bazıları kendisini korumaya almış görünüyor, çünkü depresyona girip kaygı duymalarına yol açacak hiçbir şey görmek de duymak da istemiyorlar.

Bu tür bir kopma bireyin sağlığına iyi gelebilir, çünkü büyük endişe ve güvensizlik hissettiğimiz ya da travmatik deneyimler yaşadığımız anlarda en azından bir süreliğine gözlerimizi kapamak o durumu atlatmamıza yardım eder. O süreci atlatamazsak artık empati kuramaz hale de gelebiliriz. Sosyolog Stanley Cohen *States of Denial* (İnkâr Halleri) isimli kitabında bu tür vakaları anlatır ve bu durumdaki insanların bir tür psikolojik körelme yaşadığını, sinir uçlarının artık dehşet verici olaylara tepki vermediğini söyler.

Duyarsızlık ve ruhsal uyuşma sırf travmatik olayların mağdurlarında, şahitlerinde değil, faillerde de görülüyor. İnsan başkalarına itaat ettiği ya da belli bir ideolojiye bağlı olduğu için suç işlediğinde ve bu tür bir davranış artık rutine dönüştüğünde uyuşukluk ve inkâr da ortaya çıkıyor.

Hangi duyarlılıklarını yitirmiş bu insanlar diye sorguluyordu Cohen, yanıtı empatiydi. İşin paradoks kısmı ise ilk önce empati duymayı öğrenmemiz gerekiyor ki bu aslında bize kültürle, eğitimle aktarılıyor. Empatiyi ancak öğrendikten sonra bırakabiliyor, yani önemini inkâr edebiliyoruz.

Çok açık ki bugün, öğrendiklerimizi bırakma aşamasındayız, daha fazlasına katlanamadıklarından olanlara göz yuman

insanların sayısının giderek arttığı bir aşamadayız. Her şey fazla geliyor artık: pandemi, kayıplar, otoriter hükümetler, eşitsizlikler, iklim değişiklikleri...

Nasıl baş etmek gerekir tüm bunlarla? Mesela bir otokratın iktidara geldiği bir ülkede ortaya çıkan uyuşukluğu düşünelim. Donald Trump'ın 2016 seçimlerindeki zaferinden sonra, Polonyalı gazeteci Martin Mycielski Twitter'da, otoriter rejimlerde nasıl hayatta kalınır başlığı altında bir dizi tavsiyede bulundu, bitirirken de şöyle yazdı: "Sevgiyle, Doğu Avrupa' dan bir dost."

Mycielski, ilk olarak, otoriter hükümetlerden iktidarın birinci yılının sonunda neler bekleyebileceğimizi soruyordu. Çağdaş otoriter siyasetçiler iktidara demokratik seçimlerle geliyor, o seçimleri de gerçeği çarpıtıp farklı düşmanlar yaratan korku temelli kampanyaların desteğiyle kazanıyorlardı. Fakat seçimi demokratik sistem sayesinde kazanmış olmaları yasaları ayaklar altına alma, demokrasinin altını oyma hakkı vermezdi onlara.

Çağdaş otoriter siyasetçiler böl-yönet stratejisiyle hükümet ederdi. Güçleri birlik olmalarından, tek bir ideolojiyi benimsemelerinden ve ağız birliği etmelerinden gelirdi. Kendilerini vatansever ilan eder, karşılarındakileri "millet düşmanı" olarak anarlardı. Bu yüzden Mycielski muhalefetin de ağız birliği etmesi, elinden gelen her şeyi yapıp bölünmemesi gerektiğine dikkat çekiyordu. Herkesin iyiliği için mücadele ettiklerini unutmamalıydılar.

Otoriter siyasetçiler ne yapıp edip kamu iletişim araçlarına hâkim olmaya, bu araçları siyasi propagandalarına alet etmeye çalışırdı. Muhalif medyanın siyasetçilerin toplantılarına katılmasını engeller, basın özgürlüğünü kısıtlayan yasalar çıkarırlardı. Bu yüzden otoriter rejime muhalefet edenler ikti-

darla ters düşen her iletişim aracı, hainlikle suçlanan her gazeteci için mücadele etmeliydi. Basın özgürlüğü yoksa demokrasi de olmazdı.

Kaos, süreğen tehlike duygusu, otoriter hükümetin işine gelirdi. Tüm bunlar insanların refahı ve korunması söylemi kisvesi altında otoriter yasalar çıkarma imkânı sunardı. Ama insanların böyle tuzaklara düşmemesi, hükümetin yarattığı kaosun ötesine bakmaları hayati önemdeydi, çünkü aksi takdirde bir gün uyandıklarında kendilerini tümüyle totaliter ve faşist bir ülkede bulabilirlerdi.

Otoriter siyasetçiler olayları çarpıtma, yalan haber yayma konusunda uzmandı. İnsanların duygularıyla büyük bir ustalıkla oynar, kendi medyalarında önemsiz hikâyeler uydurur, rejim muhalifleriyle bağlantılı sözde skandal haberleri yayarlardı. Uydurulan bu hikâyelerin aslında sis perdesinden ibaret olduğunun, iktidarın daha otoriter yeni yasalar çıkarmasını sağladığının farkına varmak gerekirdi; bu yüzden halk kendi adına düşünmeyi, gerçekler ile uydurmacayı birbirinden ayırt etmeyi ve hükümetin attığı sis bombalarının ötesine bakmayı öğrenmek için elinden gelen her şeyi yapmak zorundaydı.

Hükümetin önerip kamuoyundaki eleştiriler yüzünden geri çektiği istisnai durum yasaları bile sis bombası işlevi görebilirdi. Sonra, tartışmaların perde arkasında, halkın farkına bile varmadığı, kamu yararına ters düşen başka yasalar çıkarılırdı. Bu yüzdendir ki Mycielski otoriter rejim karşıtlarına hangi mücadelelerin gerçekten önemli olduğunun ayırdına varmaları gerektiğini söylüyordu. Hükümet ülkede yaşayan yabancılara savaş açtığında, belli ahlaki değerler adına kadınların haklarını kısıtlamaya hazırlandığında iktidarın kurduğu strateji tuzaklarına düşmemeleri gerekiyordu.

Otoriter iktidar elinden geleni ardına koymaz, yargının

kontrolünü eline almaya çalışırdı. Bunu tüm mahkemelerde dener ama Anayasa Mahkemesi'nin kontrolünü ele geçirmeyi özellikle isterdi. Aynı şekilde, protesto hakkını da kısıtlamaya çalışırdı. Üstelik bunlar hep güvenlik adına yapılırdı! Bu yüzden insanların mahkemeleri hedef alan saldırıları engellemesi ve protesto hakkının çerçevesini daraltan yasalara karşı çıkması çok önemliydi.

Mycielski insanları otoriter iktidarın tarihi yeniden yazmasına, müfredatı değiştirmesine, ulusal sembolleri sahiplenmesine ve sözlüğü değiştirmesine izin verilmemesi gerektiği konusunda da uyarıyordu.

Yazar tüm bu tavsiyeleri pandemiden önce not düştü. Çağdaş otoriter hükümetlerin işleyişi üzerine bir tür kontrol listesi çıkarıp bunları özetledi. Otoriter siyasetçilerin medya ve yargıyı kontrol altına almaları dışında, ortada liyakat olsun olmasın, kendi adamlarını kamu kuruluşlarına hızla yerleştirdiklerine dikkat çekti. Popülist vaatlerini yerine getirmek için ekonomiyi çökertmekten çekinmezlerdi. "Ülke muhteşem günlerine dönsün diye" uluslararası ortaklar ve müttefiklerden uzaklaşmakta sorun görmezlerdi. İyileştirmeler yapma maskesiyle, seçim yasalarını değiştirmeye başlarlardı. Ve böyle devam ederlerdi, elde bir şey kalmayıncaya dek... Halkın giderek uyuşup kaderine boyun eğmesi otoriter liderlerin değirmenine su taşır. Bu yüzden, demokrasiyi yaşatmak için politik uyuşukluğu aşmak olmazsa-olmaz bir şarttır.

Dinginlik İsteği

Yabancı bir arkadaşım bana bundan böyle haftada yalnız bir buçuk gün çalışacağını söyledi. Geri kalan zamanını yeni tutkusu seramiğe ayıracaktı. Dünyanın en iyi okullarında okumuş, iş hayatında sorumluluk gerektiren pozisyonlarda görev almış bir kadın olduğu için nasıl olur da bir anda böyle değişir en başta anlayamadım. Yüz yüze görüştüğümüzde, değişimin nedenleri apaçık ortada gibi geldi. Elli yaşında yeniden doğmuşa benziyordu. Düşündüğünden daha az parayla geçinebileceğini hesap etmişti. Artık sürekli yeni giysiler alması gerekmiyordu, evinin taksitlerini ödemişti, birikmiş biraz parası vardı ve bundan sonra işkence gibi gelen raporlar yazmak yerine toprakla, çamurla uğraşacaktı.

Birkaç hafta sonra, New York'ta bir mağazanın vitrininde "Harıl harıl çalış, horul horul uyu" (*Work hard, nap harder*) yazısını gördüm; neoliberalizm sonunu mu ilan ediyor, yoksa çalışanların, ABD'de "fare yarışı" diye anılıp iş hayatında üst pozisyonlara yükselmeyi ifade eden sisteme karşı başlattığı isyandan neoliberal ideoloji bizzat faydalanmaya mı başladı diye kendi kendime sordum.

ABD'de insanlar pandeminin sona erdiği ilan edildikten epey zaman sonra bile ofislere dönmek istemiyordu. Pek çok kişi evinden çalışmaya devam etmek istiyordu, çünkü bu sayede kendilerine daha çok zaman ve para kalıyordu; işe gitme masrafından ve zahmetinden, ofise gidip yemeğe çıkmak için giyinmekten kurtuluyorlardı.

Manhattan'da çalışanların ofislere dönmemekte diretmesi yüzünden pek çok gökdelenin boş kalması ciddi sorun yarat-

tı. Ofisler boş kaldığı için, belediyenin vergi gelirleri düştü, bu da şehrin altyapısına ayrılan bütçenin azalmasına neden oldu. Boş gökdelenlerin kaderini değiştirmek için buraları hemen mesken olarak kullanıma sunmak da mümkün değildi, çünkü mevcut şehircilik yasası dairelerdeki her odada en az bir pencere bulunmasını şart koşuyordu.

ABD'deki üniversitelerde de sorunlar yaşandı, çünkü ne öğretim üyeleri ne de öğrenciler kampüse dönmek istiyordu. Pek çok üniversite zora başvurup uzaktan çalışmayı yasakladı ama ders verenlerden sınıfta olmayan öğrencilerin de takip edebilmesi için dersleri kaydetmesini istemeye devam etti.

Gelişmiş ülkelerin pek çoğunda görülmemiş bir hızla yayılan sessiz istifa salgını ortaya çıktı, çalışanların iş tanımları dışındaki hiçbir işi yapmama kuralına bağlı kaldıkları bir çalışma biçimiydi bu. Çalışanlar kovulmamalarına yetecek kadar iş yapıyor, hiçbir konuda inisiyatif almaya, ekstra bir işe koyulmaya, biraz daha fazla çalışmaya yanaşmıyorlardı. Sessiz istifa olgusuyla ilgili içerikler TikTok uygulamasında yüz milyondan fazla görüntüleme aldı.

Sessiz istifa olgusuna öncülük eden ülke Çin gibi görünüyor; 2020'lerde çalıştıkları işyerinde *tang ping* yapan, yani "sırtüstü yatan" işçilerin uyguladığı stratejiler üzerine internette uzun uzun konuşulduğu ortaya çıktı. Benzer biçimde "bırak çürüsün (bana ne)" manasına gelen *bai lan* sözünü de giderek daha çok kullanmaya başlamışlardı. Bu tür deyimler Çin'de iş ve özel hayatındaki gidişattan hoşnut olmayan gençlerin sayısının gittikçe arttığını da yansıtıyor. Ülkenin COVID-19 nedeniyle uzun zaman olağanüstü hal koşullarında kalması bu memnuniyetsizliği muhakkak daha da harlamıştı.

Gallup'un 2022'de yürüttüğü bir araştırma ABD'deki çalışanların yarısının sessiz istifa fikrini desteklediğini, mümkün

olduğunca az çalışma metodunu deneyenler arasında gençlerin çoğunluğu teşkil ettiğini gösterdi. Gençlerin çoğunun sessiz istifa stratejisini benimsemesinin nedeni işyerinde destek görmemelerinden, kendilerini geliştirme imkânlarından yoksun olmalarından ibaret değildi, günümüz şirketlerindeki, çalışanlara adil ücret verip rahat bir ortam sunmayı geri plana iterek yatırımcının kâr beklentisini karşılamaya öncelik veren işletme mantığından da rahatsızlardı.

Çalışmaya isyan olarak ortaya çıkan bu iki olguyu, yani çalışılan gün sayısını azaltma talebi ve sessiz istifa stratejisini birlikte nasıl yorumlamak gerekir? İkisi de büyük ölçüde benzer. Temel farkları şu ki, çalışma günlerinin belirgin biçimde azaltılması yalnızca cebi zaten dolu olanların, çalışmaları karşılığında görece yüksek ücret alanların gücünün yeteceği bir durum, çünkü çalışma saatleri azaltılsa bile insana yaraşır bir yaşam sürebilir bu insanlar. Sessiz istifa stratejisini uygulayanlar ise genelde gençlerden, mesaide daha çok çaba sarf etmenin konut almak gibi temel sorunları çözmeyi sağlamasının pek mümkün olmadığının farkına varan, imkânları daha kısıtlı çalışanlardan oluşuyor. Mantıkları çoğu zaman şu: "Bu kadar düşük ücrete o kadar çabalamaya değmez."

Tahmin edileceği üzere, iş dünyası sessiz istifa olgusuna olumsuz tepki verdi. Pek çok yönetici, personel sıkıntısı yaşanırken bir yandan da işçi çıkarmanın zor, ama işine devam edip de elinden geldiğince az çalışan birini tutmanın beter olduğunu söylüyor. Sessiz istifa stratejisi uygulayanlar başkalarını daha fazla çalışmak zorunda bırakıyor, iş yüklerini artırıyor.

İnsanlar üretken olma bombardımanı altında bir yaşam ile çalışmadan yaşama ümidi arasında sıkışıp kalmış durumda. Öyle ki hiçbir şey yapmadan durmanın, kimsenin kendisin-

den bir şey beklememesinin ve boş durduğu için suçluluk duymamanın hayalini kuran insan sayısı giderek artıyor. Boş durmak Kutsal Kitap'ta günah sayılsa da, çalışmanın o zamanki anlamı ile şimdiki arasında büyük fark var, çünkü eskiden insanlardan yaşamlarını sürdürmek için çalışmaları beklenirken bugün yaptığı iş bireyin kimliğinin adeta özüne dönüştü. Öyle ki artık işimiz yaptığımız bir şey değil, Josh Cohen'in vurguladığı gibi, sevmemiz gereken bir şey, bir tür "nimet" olarak görülüyor.

ABD'li psikanalist Jamieson Webster *The New York Times*'a yazdığı bir makalede, ergenler arasında görülme sıklığı artan bir psikolojik rahatsızlıktan bahsediyordu; pek çoğu bir biçimde ortadan kaybolmak istiyordu. Bazıları gün boyu çalışan anne babaları gibi olmak istemiyordu, ellerinde olsa kırlarda yaşamayı seçer, orada köpekleriyle uzun yürüyüşlere çıkarlardı. Kimileri gerçeklikten kopmalarını sağlayacak birtakım ilaçlar almayı aklından geçiriyor ya da bir anda meşhur olup içinde yaşadıkları dünyadan hızla uzaklaşmak istiyordu. İntiharı düşünen ergenlerin sayısı giderek artıyordu. Üstelik birçoğu bu düşüncesini hayata geçiriyordu. ABD'de 2007-20 yıllarında on ila yirmi dört yaşındaki gençler arasında intihar oranının yüzde 54 arttığını gösteren ürkütücü veriler var.

Webster kendisine terapiye gelen ABD'li ergenlerin çoğunun iş mefhumuyla çok çelişkili bir ilişkisi olduğunu söylüyor. Anne babaları çok çalışıp iyi okullara gitsinler diye başlarının etini yiyor ama bir yandan da kendi yaptıkları işten sürekli şikâyet ediyor genellikle. İlginç sayılabilecek meslekler icra edip daha yüksek meblağlar kazanan anne babalar bile çalışmanın her şeyden evvel bir işkence olduğunu çocuklarına alttan alta hissettiriyor.

Ama gençlerin yaşadığı bu sıkıntılar aslında içinde bulun-

dukları toplumda işle alakalı başka sorunları göz önüne seriyor. Nitekim önünde, kendisi için de toplum için de bir gelecek görmeyen gençlerin sayısı gittikçe artıyor. İklim değişiklikleri, toplumsal eşitsizliklerin artması, savaşlar, siyasi çatışmalar ve kendine yeni bir kimlik tanımlamakla ilgili sorunlar karşısında çoğu, çıkar yol bulamıyor. Anne babaları hiçbir şey yapmadan dingin bir gün geçirmekten başka hayal kurmayan pek çok genç bugün anne babalarının bu arzusunu gerçekleştirip günü dinginlikle geçiriyor.

Sık sık devrimin kendi çocuklarını yediğini söyleriz. Neoliberalizm aşırı bireycilik ve seçme hakkı kavramlarını dolaşıma sokup ekonomi politikasıyla toplumsal eşitsizliklerin önünü sonuna kadar açan sessiz bir devrim oldu. Bu devrimin sürekli faaliyet, Darwin'in anlayışındaki gibi hayatta kalma mücadelesi ve başarıdan şahsen sorumlu olma düşünceleri üzerinde yükselen güçlü temelleri var. Bu düşünceler tükenmişlik ve kaygı artışı gibi yan ürünler doğurmuştu, şimdi de dinginlik isteği çıktı. Ne yazık ki, bu istek bir biçimde neoliberal idealleri geçerli kılmaya devam ediyor. Pek yakında insanlara hiçbir şey yapmadan durmanın daha güzel yollarını, sessiz istifa düşüncesine daha etkili sarılma biçimlerini öğreten yeni atölyeler ortaya çıkacak.

Dünya Nereye Gidiyor?

Boş Yer Olarak İktidar

Daha gencecikken elime Fransız filozof Claude Lefort'un bir kitabı geçmişti, demokrasi düşüncesinin iktidarın boş bir yer olmasıyla alakalı olduğunu söylüyordu. İktidarı kimsenin sonsuza dek elinde tutamayacağı, idarenin belli bir süreliğine devredildiği ve iktidardaki herkesin sonraki seçimlerde koltuktan indirilebileceğinin farkına varması gerektiği anlamına geliyordu bu. Yıllar sonra ABD'de bir kongrede Lefort'la tanışma fırsatım oldu, bana pek sevimli biriymiş gibi gelmediğini içimde bir huzursuzlukla hatırlıyorum. Kongreyi düzenleyenlere karşı aşırı talepkâr davranıyordu, en çok ilgilendiği şey Niagara Şelalesi'ni nasıl ziyaret edebileceğiydi ve kongredekilerle tartışmalara katılma konusunda oldukça ilgisizdi.

Bu deneyim bana mühim bir ders verdi. Müthiş bir düşünür olmak insanı illaki hoş biri kılmaz. İyi fikirler geliştirmesi sohbetinin ilginç olacağı anlamına gelmez. Bu yüzden müthiş fikirleri olan biriyle şahsen tanışmak gerekmez. Değerli bulduğumuz o fikirler bizde yazarından bağımsız olarak yaşamaya devam eder ve biz onları geliştirerek, reddederek ya da

güncelleştirerek başka düşünceler üretme imkânı buluruz.

Lefort'un bahsettiği boşluk işte böyle bir düşünceydi. Fransız filozofun kişiliği hoşuma gitmemişti ama yıllar sonra da olsa kabul etmeliyim ki boş yer olarak iktidar konusunda haklıydı. Düşüncesinin özü neydi? Demokraside sürekli bir mücadele vardır. Kazanan parti, özellikle de partinin lideri bir an gelir iktidara yükselir ama oradaki varlığının geçici olduğunun farkına varması gerekir. Lefort çağdaş otoriter rejimlerin iktidarın merkezindeki bu boşluğu doldurmanın yolunu aradığına dikkat çekiyordu. Totaliter rejimler iktidarın mekânında açıklığı hoş görmez, ortada öyle bir boşluğun bulunmaması gerektiği düşüncesini meşrulaştırmaya çalışırlar. Örneğin liderler ulusal kimliği kendileriyle özdeşleştirmeye çalışabilir, partiler kendilerini "halk"ın somutlaşmış hali gibi sunabilir. Bugün pek çok otoriter liderde kendini yeri doldurulamaz biri kılmaya çalışmanın farklı farklı, sinsi yollarını görürüz. Seçim bölgeleri ya da seçim kanunlarındaki değişikliklerden seçim sonuçlarının tanınmamasına, iktidardakine sınırsız bir hükümet etme izni veren anayasal değişikliklere kadar... Putin, Trump, Şi, Bolsonaro ve Orbán bu eğilimin en görünür temsilcilerindendir.

Twitter, Instagram, Facebook ve TikTok gibi sosyal medya platformlarının da halkla liderler arasındaki ilişkilerin değişmesinde büyük etkisi oldu. Demokratik ülkelerde bile liderlerle halk arasında sosyal medyada gelişen doğrudan iletişim, iktidarın işleyişindeki mantıkta değişikliklere neden oldu, bir yapı olarak iktidarın yerinin boş kalmama riskini artırdı.

Sosyal medyanın insan zihninde nasıl işlediğini, otoriteyi temsil eden biri uygunsuz ifadeler kullandığında, komplo teorileri ürettiğinde ya da toplumu ayrıştırmaya çalıştığında insanların davranışlarını ne yönde etkilediğini hâlâ anlamış de-

ğiliz. Ama çoğu insanın, ister bilinçli ister bilinçsiz olsun, kendini otoriteyle özdeşleştirdiği bir gerçek. Büyük patronun hakarete varan sözler etmesi, astlarına da aynı yolu izleyebileceklerinin işaretini verir.

Sosyal medyanın yol açtığı özdeşleşme bazen çok daha yıkıcı olabiliyor. Kısa zaman önce, Almanya ve ABD'den psikiyatrlar Tourette sendromlu gençlerin sayısında bir artış fark etti. Bu nörolojik rahatsızlık çoğunlukla kontroldışı mimikler, jestler, tikler, ağızdan istemsizce çıkıveren küfürler ve saldırgan, müstehcen sözcüklerle kendini gösteriyordu. Bu semptomların bazı yerlerde okullardaki tüm ergen gruplarında görüldüğü oluyordu.

Tourette sendromu üzerine çalışan bilim insanları nadir görülen bu rahatsızlığın ani yayılışını net olarak açıklayamıyordu. Bazı bölgelerde bunun nedeni, suya karışıp nörolojik etki yaratan kimyasal bir madde mi acaba diye soruldu. Ancak benzer semptomların dünyanın farklı yerlerinde, hatta karaya çok uzak adalarda bile görüldüğü anlaşılınca bu teori hemen reddedildi.

Aranan yanıt internette bulundu. Araştırmacılar kontroldışı tik ve küfür sorunlarını TikTok'taki takipçileriyle paylaşan *influencer*'ların görülmeye başladığını gözlemledi. Bu paylaşımlarda istemsiz hareketler sırasında suratlarının nasıl bir hal aldığını da gösteriyorlardı. Söylediklerine göre ağız yüz eğdikleri kontroldışı hareketler de ağızlarından müstehcen kelimelerin dökülmesi de aslında ellerinde değildi, Gisela onlar aracılığıyla dile geliyordu; Tourette sendromunun *influencer*'lar arasında popülerleşen isimlerinden biriydi bu.

TikTok'ta yayınlanan videolar Tourette sendromu üzerindeki damga kalksın diye verilen mücadele hamleleri gibi algılandı. Paradoksa bakın ki sosyal medyadaki bu tip mesajlar

dünyanın farklı bölgelerindeki gençleri bu sendromdan mustarip kişilere benzemek için uğraşıp didinmeye itti. Araştırmacılar dünya çapında bir Tourette sendromu salgınının ortaya çıkmadığını, tiklerini paylaşan *influencer*'ların takipçisi gençler arasında rastlanan, gördüğü bu kişiler gibi olmaya yönelik bilinçsiz bir çabanın söz konusu olduğu sonucuna vardı. Bütün gün *influencer*'ların ağız yüz buruşturmalarına bakmaktan bazı gençler farkında olmadan benzer tavırlar edinmişlerdi. Okullarda sınıfa Tourette sendromlu biri gelince, arkadaşları da ona öykünüyor, hemen kontrolsüz biçimde yüzlerini kasıyordu.

Tourette sendromunu araştıran grubun önde gelen isimlerinden Alman psikiyatr Kirsten Müller-Vahl asıl suçluların TikTok ve *influencer*'lar olduğundan emindi. Alman araştırmacı, gençlere hiçbir sorunları olmadığını, TikTok'ta Tourette sendromunu sergileyenlerin videolarına bakmayı bırakmaları gerektiğini açıkladıktan sonra çoğunun tikleri ortadan kalktı. Bazıları psikiyatrın bu yorumuna şiddetle karşı çıktı. Bazısı da, eğer psikiyatr haklıysa, internette hatırı sayılır bir takipçi kaybına uğrayacaklarını düşünerek korktu, çünkü TikTok'ta tikleriyle ilgili deneyimlerini paylaşmak onlar için çok şey ifade ediyordu. Kirsten Müller-Vahl belli bir ergen grubunun gerçekten Tourette sendromundan mustarip olduğunu reddetmiyor ama gerçek Tourette sendromuyla sosyal medyanın tetiklediği bir öykünmenin eseri olan uydurma Tourette sendromunu ayırt etmek gerektiğine dikkat çekiyordu.

Takipçilerin *influencer*'larla bu derece özdeşleşmesi gibi bir olgu sosyal medyanın toplumdaki değişime etkisi üzerine gelecekte yapılacak araştırmalar açısından ilginç olacaktır. Yetişkinlerden TikTok'a bakan gençler kadar hızlı tik geliştirmesini beklemesek de, politik liderlerin sosyal medyada kul-

landığı saldırgan sözler takipçileri arasında güçlü bir özdeşleşmeye yol açabilir, bu insanlar da birbirleriyle ilişkilerinde eskisinden daha saldırgan bir tutum sergilemeye başlayabilir.

Siyasi liderlerin takipçileriyle doğrudan ve sürekli iletişim halinde olması iktidarın yerinin boş kalmaması sonucunu da beraberinde getirebilir. 1950'lerde Alman asıllı ABD'li tarihçi Ernst Kantorowicz liderlerin esasen iki bedeni olduğu fikrini ortaya attı. Bir yanda etten kemikten insan vardı, diğer yanda ise yerine getirdiği sembolik işlev. Sosyal medyayı kullanarak halkla sürekli doğrudan iletişim kuran liderler ise sembolik işlevle bedenleri arasındaki bu ayrımı ortadan kaldırıyor. Çoğu durumda bahsi geçen sembolik işlev silinip gidiyor; takipçileri o liderlerle ahbap oldukları duygusuna kapılıyor, senli benli konuşuyor. Bu yanılsama takipçilerin belki de hiç farkına varmadan liderin söz ve mimiklerini aynen tekrar ettiği, çok daha gizemli bir özdeşleşme mekanizmasına kapı aralıyor.

Halbuki iktidarın boş bir yer olarak kalması için lider sembolik rolünü korumak zorundadır, öyle ki etten kemikten bir insan olarak yaptıkları bizi ilgilendirmesin, özel hayatında sempatik biri mi bizim için önem arz etmesin. Otoritenin sosyal medyada takipçileriyle doğrudan iletişime geçmeyi bırakması iktidar yerinin boş kalması ve liderin sembolik rolünü koruması açısından önemli bir adımdır.

Meşhur bir söz vardır: "Gerçek liderler taraftar değil, yeni liderler yaratır." Demokrasilerde iktidar yerinin boş kalmasını sağlayıp kimsenin orayı sonsuza dek ele geçirmesine müsaade etmeyen düşünce de işte tam olarak budur.

Geri Dönüş Yoksa

Demokrasinin sonuna mı geliyoruz? Yanıtımız evetse, nasıl bir biçim alacak demokrasi sonunda? Dünyanın dört bir yanında otoriter rejimlerin neden giderek arttığı pek çok yerde sorgulanıyor, bugün nasıl oluyor da ülkelerin yüzde altmışı, yani on yıl öncesinin yüzde yirmi fazlası, otoriter hükümetlerce yönetiliyor diye soruluyor.

Siyasetbilimciler genelde otoriter rejimlere yavaş yavaş kayıldığını ısrarla belirtir. Hani kazandaki su ağır ağır kaynar da kazandakiler derecenin arttığını neredeyse fark etmez bile, onun gibi. Bugün otoriter rejimlere darbeyle değil, yasaların değiştirilmesi, seçim bölgelerinin baştan düzenlenmesi, seçim yasalarının değişip yenilenmesi, yargı ve medyanın kontrol edilmesiyle geçiliyor. Bu değişiklik ayrıca devlet aygıtının yeniden yapılandırılması, otoriter liderin yakınlarının önemli kamu görevlerine getirilmesi ve ekonomik imtiyazların otokratın ahbapları arasında paylaştırılmasıyla da hayata geçiyor.

Bugün halkın böyle ağır ateşte pişirilmesi daha rahat kotarılıyor, çünkü yeni skandallar, yalan haberler ve komplo teorileri insanların dikkatini başka yerlere çekip duruyor, dağıtıyor. Slovenya'nın 2022'de yaşadıklarını değerlendirecek olursak, bir yanda hükümetin otoriter bir toplumsal sistem kurmak için birbiri ardına yaptığı manevralara diğer yanda sırf medyada döndürülüp durdukları için insanlarda duygusal tepkiler uyandıran skandal hikâyeler ve yalan haberlerin uydurulmasına bakarak içinde halkın ağır ağır piştiği o kazandaki ısının arttığını görebiliriz.

Trump'ın ilk başkanlık döneminde, iktidara gelmesi için

çalışan danışmanları siyasi rakiplerine zarar verecek skandal meseleleri ve yalan haberleri nasıl yayacaklarını çok iyi biliyordu. Rakiplerinin imajını lekelemek için hazırlanmış tuzakların ve yalan haberlerin sırf Trump yanlısı medya organlarında kalmaması, muhalefetinkilerde de bu konuların tartışılmaya başlaması çok önemliydi. Bu haberler daha çok Hillary Clinton'ın e-postaları, pedofil örgütlenmelerle arasındaki bağlantılar ve Joe Biden'ın yaptığı söylenen yolsuzluklar etrafında dönüyordu. Anlatılanların anaakım medyada görünmeye başlaması, böylece halkın bilgisine arz edilmesi özellikle önemliydi. "Clinton'ı içeri atın!" sloganını sürekli tekrar ederek Trump'ın rakibini suçlu gibi damgalayan bu kalıbın kamuoyunda duyulmaya başlamasını sağladılar.

Slovenya'da benzer bir siyasi strateji şu yolu izleyebilir: Hükümetin hoşlanmadığı tanınmış birine, muhalefete dair bir skandal ya da yalan haber önce Novi24 gibi, Siol gibi yerlerde yayınlanır, daha sonra ulusal radyo ve televizyon RTVSlovenija, belki de daha ciddi gazetelerden biri o haberi alıp tekrar yayınlardı. Haberin yalan olduğu kısa sürede öğrenilse de, her hâlükârda istenen etki elde edilmiş olurdu. Kamuoyunda o konu değerlendirilmeye başlar, söz konusu kişi ya da partinin eylemleri sorgulanırdı. Bu tür hikâyelerin tekrar edilip durması yavaş yavaş, genel bir güvensizlik havası doğurur, kafalardaki şüpheleri artırır. Hepsinden önemlisi, halkı tepki göstermeye iten bu tarz hikâyeler insanların dikkatini, içinde piştikleri kazandaki o ısı artışından başka yöne çekmeyi sağlar. Otoritarizm düzenli aralıklarla, belirli dozda asılsız skandal ve dedikodu uydurup yayarak insanları ağız sulandırıcı bir hikâyeden ötekine, bir skandal açıklamadan öbürüne koşturmaya iter, bu esnada halk otoriter rejime doğru yol alındığını fark etmez.

Trump'ın eski danışmanı Steve Bannon'ın ABD'de yalan haberlerin gücünün anlaşılmasında çok önemli bir rolü oldu. Ülkenin yoksul bölgelerinde yaşayan, küreselleşme yüzünden ekonomik anlamda büyük zarar görmüş Beyaz erkeklerin hüsranını gayet iyi anlamıştı; Trump'ta ateşli silah taşıma hakkını ve Beyaz üstünlüğü düşüncesini destekleyen bir lider görüyorlardı. Bannon geçmişte, toplumun genel sorunlarını da ele alan video oyunları üreten bir şirkete yatırım yapmıştı. Şöyle meşhur bir sözü de vardır: "Bu adamlar, bu köksüz Beyaz erkekler muazzam bir güce sahip." İşte Bannon tam da öfke ve tatminsizlik dolu bu gücü Trump yandaşları arasına kanalize etmeyi başarmıştı. Sonunda, seçimleri kaybedince yaşadıkları öfke ve hiddet ABD'de 6 Ocak 2021'deki Kongre Binası saldırısını getirdi.

Bu saldırıdan sonra Cumhuriyetçiler seçim bölgelerini yeniden düzenleyip seçim yasasında değişiklikler yaparak Donald Trump'ın ikinci dönem başkanlığına giden yolu açmaya başladı. Otoritarizme doğru bu kaymayı merceğe alan ABD'li araştırmacılar sırf Trump'ın iktidara dönmesinden değil, daha da otoriter bir siyasetçinin başa geçmesinden de korkuyordu.

ABD'deki 6 Ocak Kongre Binası baskınının yargı süreciyle beraber, Trump'ın 2020 seçimlerini kaybettikten sonra iktidarı bırakmamayı ciddi ciddi düşündüğü açıkça ortaya çıktı. Trump'ın Beyaz Saray özel kalem müdürü Mark Meadows'un belgeleri, yönetimdeki kıdemli isimlerin Trump'ı başkanlıkta tutmayı sağlayacak bir darbe senaryosunu da değerlendirdiğini gösterdi. Elektronik oylamaya hile karıştırıldığı bahanesiyle seçim sonuçlarını tanımamak ihtimallerden biriydi. Bir diğer ihtimal, Çin'den, Rusya'dan gelecek bir saldırı iddiası olağanüstü hal ilan etmeye, sonrasında seçim sonuçlarını geçersiz saymaya bahane olurdu.

ABD'li sosyolog Michael W. Macy kazandaki suyun yavaş yavaş, ihtiyatla ısıtılmasıyla ABD'lilerin ağır ateşte pişirilmesine kıyasla askeri darbenin belki de o kadar tehlike arz etmeyeceğini söylüyor. Darbe ABD'de öyle bir sarsıntı yaratırdı ki bu duruma muhtemelen Cumhuriyetçiler bile karşı çıkardı.

Dahası, Axios-Momentive şirketinin kamuoyu araştırmalarına göre 2022'ye kadar nüfusun yüzde 40'ı 2020 seçimlerinde oyların çalındığına inanıyordu. Cumhuriyetçi seçmenlerin tam yüzde 66'sı bu yönde düşünüyordu. Bu insanlar arasında Cumhuriyetçilerin 2024 zaferini sağlama alacak seçim yasalarının yürürlüğe girmesini ve seçim bölgelerindeki yeni düzenlemeleri destekleyen pek çok kişi vardı. Bundan da kötüsü, ABD vatandaşlarının yüzde 40'ı demokrasiye inancını yitirmiş, yüzde 10'uysa demokrasiye zaten hiç inanmamıştı görünüşe göre. Demokrasiye inancını kaybedenlerin çoğunluğu ise yine Cumhuriyetçilerdi.

Toplumsal kutuplaşmaları bilgisayar yardımıyla çözümleyen sosyal medya araştırmacıları Michael W. Macy, Manqing Ma, Daniel R. Tabin, Jianxi Gao ve Boleslaw K. Szymanski toplumda kırılma noktalarının, yani artık bir önceki duruma dönme imkânının kalmadığı anların ne zaman ortaya çıktığı üzerine bir çalışma yapmıştı. Aşırı kutuplaşmış toplumlarda, özellikle dış bir sorun, yani sarsıntı, mesela pandemi, ekonomik kriz, yabancı güçlerin saldırısı, terörist saldırı ya da çevre felaketi yaşandığında neler olduğunu ortaya çıkarmakla ilgileniyorlardı.

Elde ettikleri sonuçlar aşırı kutuplaşmanın hüküm sürdüğü toplumlarda savaş, çevre felaketi ya da pandemi gibi dış sarsıntıların bile insanları yeniden birleştiremediğine işaret ediyordu. Böyle sarsıntılar yaşandığında insanlar sorunu çözmek için kısa süreliğine bir araya geliyordu ama kader ortağı ol-

duklarını derin kutuplaşma yüzünden çoğunlukla unutuyorlardı. Yaşanan sarsıntının önlerine koyduğu soru karşısında da çok geçmeden yine bölünüyorlardı.

Pandemide olan buydu işte. ABD'de salgını nasıl kontrol altında tutmak gerektiği konusundaki ayrışma siyasi yakınlıkla çokça bağlantılıydı. Bu nedenle maske kullanılmasına ve aşıya karşı olanlar arasında Cumhuriyetçilerin sayısı Demokratlarınkinden çok daha fazlaydı. Ama insanların siyasi tutuma göre bölünmediği toplumlarda da, iş pandemiyi nasıl kontrol altına almak gerektiği meselesine gelince salgının yarattığı sarsıntı daha da bölünmeye yol açtı.

Bugün sistemin demokrasiye geri dönemeyecek kadar otoriterleştiği noktanın neresi olduğunu sorgulayan ülkelerin sayısı giderek artıyor. Macaristan'da 2021 seçimlerinde muhalefet, Viktor Orbán'ın yıllar süren liderliği süresince anayasayı değiştirdiğini, medyayı ve hukuk sistemini yıktığını, hem kendisine hem yakın işbirlikçilerine büyük bir ekonomik güç kazandırdığını da göz önünde bulunduruyor, seçimlerden zaferle çıkarsa (ki çıkamadı) gerekli demokratik değişimleri uygulayıp uygulayamayacağını sorguluyordu kendi içinde.

Otoriterlik tohumları filizlenmeye başladıktan sonra demokrasiyi yeniden kurmak zor. Bu yüzden halkın kazandaki su kaynama noktasına erişmeden tepki vermesi şart. Ama sıcak suya dair iyimser bir atasözü de var: "Sıcak suda patates yumuşarken yumurta katılaşır." Mesele içinde bulunduğumuz şartlardan ibaret değil, neden yapıldığımız da önemli. Bu bize, uzun zamandır otoritarizmin ateşinde pişeduran ülkelerin bir gün o durumdan çıkabileceğine dair umut verebilir.

Tavuskuşu Dansı ve Medya

İnternetin ve sosyal medyanın nüfuzunun arttığı bu dönemde dünyanın farklı yerlerinde iletişim araçlarını emri altına almaya uğraşan yönetimlerle karşılaşıyoruz. Bir yandan devlet radyo ve televizyonunun kontrolünü elinde tutmayı, diğer yandan da iktidara yakın, özel medya kuruluşlarını daha etkili kılmayı deniyorlar. Slovenya'da Janez Janša hükümetinin basın yayın yasasında değişiklik önerisi son yıllarda Macaristan'da ve yine başka postsosyalist ülkelerde, mesela Rusya'da iletişim araçları üzerinde uygulandığını görüp aşina olduğumuz bir kontrol stratejisine benziyor.

Macaristan'da Viktor Orbán hükümetinin, seçim yenilgisi yaşadığı 2002'den beri hayata geçirmeyi denediği yeni bir basın yayın yasası, iktidara yeniden geldiği 2010 yılı bitmeden hemen önce üçte ikilik çoğunluğun oyuyla kabul edildi. O günden sonra kamuya ait medya araçlarının kontrolü için bir savaş başladı; bu arada Orbán oligark dostlarının yardımıyla partisine yakın bir özel medya imparatorluğu kurdu. Yeni yasa yürürlüğe girdikten sonra, Orbán hükümeti ilk önce devlet televizyonu kanallarından üçünü (M1, M2 ve Duna TV), ulusal radyo istasyonlarından yine üçünü ve devlet haber ajansını iktidardaki Fidesz Partisi'nden üyelerin yönetimi altındaki büyük bir medya grubunda birleştirdi. *Financial Times*'dan gazeteci Paul Lendvai' nin *Orbán: Europe's New Strongman* (Orbán: Avrupa'nın Yeni Diktatörü) kitabında yazdığı gibi bu medya grubunun işlevi iki yönlüydü. Bir yandan, hükümete sadakat göstermeyen gazetecileri işten çıkartmaya girişmişti, bir yandan da devletin ayırdığı yüksek meblağlı bütçeyi hü-

kümet dostu medya kuruluşlarına tek elden dağıtan bir yönetim sağlamıştı. Yazı işleri üzerinde de siyasal hâkimiyet kurdular, bir taraftan da kendi hazırladıkları haber metinlerini, yeni medya grubunun parçası olan yeniden yapılandırılmış haber ajansı aracılığıyla tüm medya organlarına ücretsiz gönderiyorlardı. Yeni ulusal medya şirketinin yönetimi radyo ve televizyonların genel müdürlerini seçiyor, frekanslarını tahsis ediyor, yayınlarındaki "haber dengesi"ni kontrol ediyor, itaatsiz gazeteci ve yazı işleri müdürlerine ceza uyguluyordu. Medya yönetim kurulu üyelerinin hepsi Fidesz'e sadık kişilerden seçiliyordu; bizzat Orbán partiden bir arkadaşını dokuz sene bu yeni medya grubunun başında tuttu.

Macaristan'daki bu yeni medya yasasına Avrupa Birliği'nden ardı ardına eleştiriler yağdı, Orbán bu eleştirilere "tavuskuşu dansı" olarak adlandırdığı yaklaşımıyla yanıt verdi. Bir adım ileri gidebilmek için geri adım atmış gibi görünme stratejisinden bahsediyordu. Orbán'ın yaklaşımında bu, uluslararası görüşmelerde bazı eleştirileri sanki söylenene hak veriyormuş gibi kabul etmek, hatta belki ufak tefek birkaç şeyi düzeltmek ama asıl önemli politik değişikliklere dokunmamak anlamına geliyordu. Avrupa Birliği'nin eleştirileri nedeniyle Orbán yeni medya yasasında ufak tefek, göstermelik değişiklikler yapmaya karar verdi. Yabancı basına Macaristan'ın yetkili medya kurumuna (Kitle İletişim Araçları Kurulu) kaydolma zorunluluğu getirip ülkedeki medya yasasını ihlal etmeleri durumunda cezalandırılabileceklerini belirten maddeleri geri çekti. Macar medyasına haberleri "dengeli" verme şartı getiren maddeyi de iptal etti. Ama medya yasasının özü korundu. İktidar partisinin yeni medya grubu bünyesindeki tüm yayın organlarına tamamen egemen olmasıyla ilgili de hiçbir değişiklik yapılmadı.

Yeni medya yasasından hemen sonra Macaristan'da medya şirketleri çalışanlarına yönelik bir *pogrom* başladı. Binden fazla çalışan işini kaybetti, çok sayıda izleyici çeken popüler programlar yayından kaldırıldı. Devlet televizyonunda iktidar partisinden siyasetçilerin boy gösterme sıklığı bariz biçimde arttı; bunun sonucu olarak, bazı verilere göre, devlet televizyonundaki canlı yayınların yüzde yetmişinde bu siyasetçiler yer alıyordu. Haberlerin üçte ikisi hükümetin başarılarını övmeye, muhalefeti eleştirmeye ayrılıyordu.

Vladimir Putin de iktidarda kalmak için medya konusunda benzer reformlardan yararlandı. Bağımsız ve analitik haberleriyle bilinen prestijli RIA Novosti ulusal haber ajansını 2013 sonlarında bir kararnameyle kapattı, yeni kurduğu ajansın başına kendisine sadık bir ismi, dünyaya Rus propagandasını yayma işlevi gören *Rossiya Segodnya*'nın (Rusya Bugün) genel yayın yönetmeni Margarita Simonyan'ı getirdi. Kremlin'den gelen resmi açıklamada bu değişiklik "Rusya'nın iç siyaseti, Rus toplumu ve yaşamı üzerine haberleri yabancı ülke halklarına ulaştırmayı sağlama"nın bir biçimi olarak tanımlandı. Bununla beraber, gerçekte yerel medya kuruluşlarının tamamı üzerinde hâkimiyetin artması söz konusuydu.

Dünyanın dışa en kapalı, en totaliter ülkeleri dışında, otoriter eğilimli ülkelerin çoğu kitle iletişim araçlarının tamamı üzerinde mutlak hâkimiyet kurmak istemez. Daha ziyade "medyanın fiilen denetlenmesi"ne yönelirler, bu denetim nüfuzlarını artırıp muhalefeti itibarsızlaştırma imkânı sağlar. Kamuya ait medya kuruluşları üzerindeki hâkimiyeti sayesinde iktidar hem haberlere hükümet yanlısı mesajlar serpiştirir hem de yazı işlerinin gücünü kullanarak resmi politikalar ve alınan tedbirlere getirilen eleştirileri sınırlar. Bilgi akışını tümüyle sınırlamaya kalkışmayan, mesela ekonomik gelişme-

nin önünü de kapatmayan seçmece bir sansürdür bu. Nitekim bugün zeki otoriter siyasetçilerin hiçbiri sıradaki Kuzey Kore lideri durumuna düşmek istemez.

Medyanın kontrolü yeni otoriter liderler için neden bu kadar önemli? Christopher Walker ve Robert Orttung çağdaş otoriter rejimlerde medyanın kontrolü için verilen kavga üzerine yaptıkları bir çalışmada aslında bunun halkın dört farklı kesimi üzerinde etki yaratmak istemeye yönelik olduğunu söylüyorlar.

İlk olarak, rejimin elit kesimini etkilemeye çalışıyorlar. Otoriter hükümetler elit kesimlerine her zaman dikkat etmelidir çünkü bu grubun parçalanmasıyla rejim çökebilir. Ulusal medya bu kesimi iktidarın sağlam olduğuna ikna etmek zorundadır. Aynı zamanda, medya üzerindeki açık hâkimiyet yönetici elite rejime muhalefet etmenin cezalandırılacağı mesajını verir. Otoriter rejimler elit kesim içerisindeki muhaliflerin imajını ulusal medya yardımıyla lekeler. Mesela Vladimir Putin oligarklar ve *siloviki*'ler (geçmişte güvenlik güçleri, ordu ya da istihbarat teşkilatlarında çalışmış siyasetçiler) karşısında gücüyle övünür ama bir yandan da kendisine karşı çıkanları kamuya ifşa edip itibarlarını yok eder. Medya yardımıyla siyasetçilerle iktisatçılar arasında ittifak kuran Çin Komünist Partisi yönetimi de benzer bir yol izler.

Anahtar niteliğindeki ikinci grup seyirci halkın genelidir. İktidardaki yerini korumak isteyen otoriter rejim medya yardımıyla, yetkililere karşı hem saygı hem korku uyandırmak zorundadır. Siyasete karşı apati ve ilgisizlik körüklemek de bir o kadar önemlidir. Halkın dörtte üçü, belki daha da fazlası bilgiyi, haberleri televizyondan alıyorsa, bu iletişimin kontrolünün hükümetin elinde bulunması otoriter iktidarın devamlılığı açısından temel önem taşır.

Siyasal muhalefet ve herhangi bir bağlılığı olmayan sivil halk üçüncü kesimi teşkil eder. Demokrasilerde açık ve eleştirel medya demokratik tartışmanın püf noktasıdır, çünkü devlete ait medyada muhalefet iktidarla yaşadığı fikir ayrılıklarını ifade edebilir, gazeteciler de resmi politikaları her gün mercek altına alabilir. Otoriter rejimlerde, devlet kontrolündeki medya özellikle muhalefetin bakış açısını ve iktidarla arasındaki anlaşmazlıkları genel izleyici kitlesiyle paylaşmasını engelleme çabası içindedir. Bu amaçla, devlet medyası muhalif siyasetçileri itibarsızlaştırmaya çalışır, alternatif politikalar üzerine kamuya açık bir tartışma yürütülmesini farklı farklı yollarla engeller. Medya aracılığıyla sivil toplum da itibarsızlaştırılır, bu da baskıcı başka tedbirlerin önünü açar. Medya yardımıyla, muhalefetin toplumda tehlikeli bir siyasal istikrarsızlık ve kaos yaratmak istediği izlenimi verilir.

İnternete düzenli girenler dördüncü grubu oluşturur. Çevrimiçi âlemdeki insanların sayısı artınca, otoriter hükümetler internetin de bir şekilde üzerinde hâkimiyet kurmaları gereken bir şey olduğunu gördü ama internetteki içeriklere uygulanacak sansürün kamu yayıncılığına getirilenle aynı olmadığının farkına vardılar. Şu anda otoriter rejimler büyük bir kararlılıkla hareket ediyor; internetteki içerikleri belirleyip etki altında bırakmakta kullanılan karmaşık yöntemler konusunda oldukça yenilikçiler. Azerbaycan'da mesela, hükümet yanlısı bir grup genç, muhalefeti itibarsızlaştırmak için internette farklı kepsler (*meme*) kullanıyor. Geleneksel medyadaki gibi, internette de iktidarın her şeyi sistematik biçimde yasaklaması değil, hükümetin politikalarına zarar verecek haberlere erişimi engellemesi temel alınıyor.

Muhalefet iktidara getirdiği eleştirileri internette yayabilse bile, sanal âlemin merkezden yoksun karakteri sorun teşkil

ediyor. Otoriter liderler mesajlarını tam on ikiden vuracak şekilde göndermeleri gerektiğini, kakofoni yaratan sesler karşısında en önemli kısmın, kısa ve öz bir söylem tutturmak olduğunu biliyor. Böylece Orbán'ın elindeki medya göçmen tehlikesi üzerine haberleri durmaksızın yineliyor, Donald Trump Amerika'yı yeniden muhteşem kılmaktan, Boris Johnson Brexit'i sonlandırmak gerektiğinden bahsediyor. Bugün bir mesajı mümkün mertebe tekrarlamak siyasette başarının formülü. Devlete ait medyanın kontrolünü eline geçiren lider şüphesiz bu kısa mesajını bıktırana kadar tekrarlayabilir, bu sayede iktidarda kalmayı garanti altına alabilir.

Aynaları Örtmek

Şubat 2022 başlarında Kiev'de kaygı, sevgi ve nefret üzerine bir konuşma yapmamı isteyen beklenmedik bir davet aldım. Etkinliği düzenleyenler Rusya'nın sürekli tehdidi altında yaşarken nasıl bir halde olduklarını anlamak istiyor, söz konusu sunumu Şubat sonlarında yapmamda ısrar ediyorlardı. Tesadüfen aynı tarihlerde Moskova'da psikanaliz ve sanat üzerine sanal bir kongreye de davetliydim. Bu etkinliği düzenleyenler de bir savaş beklemiyordu.

Kiev ziyaretim savaş yüzünden iptal oldu ama Rus psikanalistlerle Rusya'nın Ukrayna'yı işgale başlamasından hemen sonra sanal ortamda buluştuk. Düzenleyicilerin henüz başlayan savaş meselesinden de bahsetmesini bekliyordum ama kongre çağrısındaki "Zor bir dönemden geçiyoruz" ibaresinden başka bir şey duymadık. Açılış konuşmasında Ukrayna vatandaşlarıyla ve Rusya'da olup savaşa karşı çıkanlarla dayanışmamı ifade ettim. Rus psikanalistlere savaş üzerine geçmiş

tartışmaları, özellikle de 1930'ların başlarında Freud ile Albert Einstein arasındaki yazışmaları hatırlattım. Tanınmış bu iki bilim insanı o yazışmalarda, insanın saldırgan doğası üzerine tartışıyor, acaba kültürün gelişmesi ve zekâlarıyla insanlar gelecekte daha barış yanlısı olmaya, başkalarına yönelik saldırgan tutumlarını terk etmeye, hatta (elbette bu da bir o kadar sorunlu ama) kendilerine karşı daha saldırgan bir tutum almaya başlayacak mı diye soruyorlardı.

Stalinizm zamanlarında Freud'un kitapları yasaklıydı; pek çok psikanalistin de sonu *gulag* oldu. Britanyalı düşünür John Forrester totaliter rejimlerde psikanalizi tatbik etmenin mümkün olmadığı sonucuna vardı; çünkü sürekli izlenip izlenmediğimizi sorgular, birisi bizi polise şikâyet eder mi acaba diye endişe duyarken kendimizi rahat rahat ifade etmemiz mümkün değildir.

Psikanaliz teorisi ve pratiği eski Sovyetler Birliği ülkelerinin çoğuna sosyalizmin çöküşünden sonra girdiyse de epey çeperde kaldı, postsosyalist ülkelerin pek çoğunda hâkim durumdaki yeni diktatörlük biçimlerinin psikolojik işleyişi üzerine pek çalışma yürütülmedi.

Otoriter rejimler otoriteden korkma, farazi düşmanlara karşı öfke uyandırma; ülkenin saygınlığını geri getirmenin, ulusal çıkarların ve iktidarın kendisinde vücut bulduğunu iddia eden otoriter liderle hiç değilse bir kesimin özdeşleşmesini sağlama temelinde kurulur. Mesela savaşın başlangıcında, hatta daha öncesinde güçlü Rusya'nın hayalini kuranlar Putin'i destekliyordu ama emekliler ve kamu çalışanları da desteklerini esirgememişti, çünkü Putin bir tür sosyal güvenlik duygusuna karşılık geliyordu hepsinde.

Ülkesinin saldırgan politikalarına karşı olanlar çoğu zaman rejime bilfiil karşı mı koyacaklar, yoksa yaşananlara göz

yummakla mı yetinecekler karar vermeleri gerekir. Rejime muhalefet etmek çoğu kişi için epey riskli olabilir. Otoriter rejim karşısında genele yayılmış korku ve muhaliflere yönelik sistematik baskı yüzünden olan biteni nerede, nasıl protesto edeceklerini de bilemeyebilirler. Geçmişte, mevcut durumu eleştirenler bazen "içe göç" denen bir tavırla içlerine kapanıyordu. Biz bu olguyu İkinci Dünya Savaşı yıllarından, Hitler'i eleştiren pek çok Alman aydınının ülkeyi mi terk edelim, yoksa Almanya'da kalıp işlerimizi sürdürmeyi mi deneyelim diye ikilem yaşayıp bir karar vermek zorunda kaldığı zamanlardan tanıyoruz. Bazı yazarlar kaleme aldıkları metinler Hitler'in işlediği suçlara eleştirel bir bakış içersin diye çaba gösterdiklerini söylüyor ama yine de rejim kendilerini cezalandırmasın diye dikkat ediyorlardı. Yurtdışı yerine ülkenin iç kesimlerine göç ediyor, kendi dünyalarına kapanıyor, yine yaratıcı işlerini yapmaya çalışıyorlardı.

Ukrayna'ya saldırı sonrasında pek çok Rus vatandaşın dışa göç ile içe göç arasında seçim yapmak zorunda kaldığını tahmin edebiliriz. Moskova Levada Enstitüsü 2020'de on dört ila yirmi yedi yaşlarındaki gençlerle bir anket yaptı, ankete katılan gençlerden yurtdışına göçmediği sürece geleceğini parlak görmeyenlerin oranı en az yüzde seksen birdi. Çoğunluk, ülkelerinde değişimin mümkün olmadığı, daha iyi bir hayat sürmek istiyorlarsa göçten başka seçenekleri bulunmadığı düşüncesindeydi. Aynı enstitünün Ukrayna saldırısı başladıktan kısa süre sonra yaptığı benzer bir ankette yükseköğrenim mezunu Rusların yüzde yirmisi o sırada Rusya'yı bir an evvel terk etmenin yolunu arıyordu.

Politik Sosyoloji Enstitüsü müdürü Viaçeslav Smirnov gençlerin uzun zamandan beri, elit kesimin parçası olmayanların toplum hiyerarşisinde yükselmesinin mümkün olmadı-

ğını düşündüğüne dikkat çekiyor. Mevcut ekonomik ve politik durum karşısında son derece eleştirel bir tutum alan bu gençlere "Yeni Ruslar" deniyor. Bu gençlerin aksine, yaşça büyük pek çok vatandaş bu durumda yaşamayı kabullenmiş durumda. Rusların en az yüzde sekseninin *oblast*'ından, yani yaşadığı yöreden çıkmamış, hele yurtdışına çıkmayı aklından bile geçirmemiş olmasının da bu kabullenmişlikte bir rolü var. Çoğu başka dil bilmiyor, kendi mikrokozmosu dışındakilerle ilgilenmiyor.

ABD'de yaşayan Rus satranç ustası Garry Kasparov Nisan 2021'de *The Guardian*'da yayımlanan söyleşisinde konu Putin'in asıl niyetini anlamak oldu mu Batı'nın kendini son derece kandırdığını, ekonomik çıkarlar ve apatinin etkisiyle kendini daha da beter kandırmaya başladığını söylüyordu. "Kimse yüzleşmek istemiyor. Ama insanlar şunu kabul etmeli ki Rusya –hem içerideki hem dışarıdaki– siyasal muhalefeti ezmek söz konusu olunca sınır tanımayan faşist bir diktatörlüktür." Putin'in bu oyunda bir tek kendi belirlediği kurallara uyulmasını sağlamak istediğine dikkat çekiyordu. "İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan dünyayı yıkmak istiyor; o dünya tavizler, uzlaşmalar ve anlaşmalara uymak üzerine kurulmuştu."

Kasparov'un bu öngörüsü Ukrayna savaşıyla doğru çıktı. Önceki savaşlardan öğrendik ki, saldırılardan sonra sırf biz mağdurlar değil, saldırganın tarafındakiler de savaşın yarattığı dehşet sahnelerine göz yumanlar da travma yaşar. Suçluluk duygusu kuşaktan kuşağa geçebilir; halk suç geçmişiyle hesabını kapatmazsa, gerek başkası gerek kendisi tekrar saldırıya uğrayabilir.

Sanal ortamdaki konuşmamın sonrasındaki tartışma bölümünde dinleyicilerden hiçbiri savaştan bahsetmedi, hatta pa-

ranoyak bir liderin komşu bir ülkeye karşı korkunç bir saldırıya girişmesinin, ülkedeki büyük çoğunluğun o liderle özdeşlik kurmasının ardında yatan psikolojik mekanizmaları nasıl anlamak gerektiğini sorgulayıp içinde bulunduğumuz durumu analiz etmenin psikanalistlere düştüğünü söylediğimde de sözlerime hiçbir yorum gelmedi. Ama benimle aynı oturuma katılan Rus konuşmacılar bana Rusya'da definden önce ölünün başını beklerken aynaları örtme geleneği olduğunu hatırlattı. Bu sayede ölenin ruhu öbür dünyaya huzur içinde gidebiliyordu.

Ukrayna'da savaş başlayınca muhakkak pek çok Rus'un aynaları örtmesi gerekmiştir ama öldürülen Ukraynalılarla ölen Rus askerleri öbür dünyaya huzur içinde gitsin diye değil, Ruslar o pasif ve işbirlikçi halleriyle aynaya bakmak zorunda kalmasın diye. Rus gazeteci Aleksei Kovaliov 2022'de pek çok Rus'un aslında durumdan utanç duyduğunu yazmıştı. Utanç duyunca gözlerimizi yumup başımızı yere eğeriz genellikle. Ama utancın ardından çoğu zaman suçluluk duygusu gelir.

Einstein, Freud'a son mektubunda şöyle yazıyordu: "Ben barış uğruna mücadele etmek istiyorum. İnsanların savaşmayı reddetmesi dışında hiçbir şey savaşlara son veremez. (...) İnsanın inanmadığı bir şey, örneğin savaş uğruna acı çekmek yerine inandığı bir şey, örneğin barış uğruna ölmesi yeğ değil mi? (...) Bizim ders kitaplarımız savaşı yüceltip korkunç yanlarını gizliyor, böylece çocuklara nefret aşılıyor. Oysa barışı öğretmeleri gerekir, savaşı değil; sevgiyi öğretmeli kitaplar, nefreti değil."

Ukraynalılar bana davet metnini gönderdiğinde, neden kaygı ve nefret dışında sevgiden de bahsetmemi istiyorlar acaba diye sordum kendime. Belki de Rus saldırısının hemen öncesinde pozitif duygular üzerine konuşmanın ülkelerine sal-

dırmak üzere pusuya yatmış tankları durdurabilmesini umuyorlardı.

Felaketbilimi

Pek çok ülkede yazları aşırı sıcaklar, kuraklıklar, yangınlar; sonbaharda fırtınalar, sel baskınları yaşanıyor. Ancak bu değişikliklerin insanların hayatını nasıl etkilediğini anlamaya çalıştığımızda iklim değişikliği üzerine bilimsel araştırmaları derinlemesine okumak yetmiyor. Arkeoloji, antropoloji, psikoloji, siyaset bilimi alanlarından da bilgi edinme gerekliliği günden güne artıyor.

Bilim insanları iklim değişikliklerinin ancak mevcut sera gazı salımı hızla düşürülürse durdurulabileceğini onlarca yıldır söylüyor. Ama insanlar bu değişiklik tehdidini bizzat hissetmedikçe atmosferin ısınmasının, deniz seviyesinin yükselmesinin yol açtığı tehlikeler üzerine tartışmalar hep soyut, onları doğrudan etkilemeyen bir şey olarak kalacak.

Britanyalı jeofizikçi Bill McGuire *Hothouse Earth: An Inhabitant's Guide* (Sera Yeryüzü: Dünya Sakinlerine Rehber) kitabında insanların yakın gelecekte yaşanacak şimdikinden çok daha kötü felaketlere nasıl tepki vereceğini soruyor, çünkü iklim değişikliklerinde insanlık artık geri dönüşsüz bir sınırı geçmiş durumda. McGuire'a göre gezegenimizin büyük bölümünün aşırı sıcaklara, kuraklıklara hazırlıklı olması gerekiyor, çok geçmeden pek çok bölgede sıcaklıkların elli dereceye kadar çıkmasını, okyanusların ısınıp asitlenmesini sineye çekmek zorunda kalacağız. İklim değişiklikleri üzerine çalışan başka pek çok bilim insanı da felaketi andıran bu tahminlere katılıyor.

Chatham House (Kraliyet Uluslararası İlişkiler Enstitüsü)

2022'de yayımladığı bir araştırmada dünyanın 2050'de ihtiyaç duyacağı gıdanın bugünkünden yüzde elli fazla, rekoltelerinse aşırı sıcaklıklar yüzünden bugüne göre yüzde otuz kadar düşük olacağını tahmin ediyor. Bu yüzden dünyanın büyük bölümü kıtlık çekebilir, bu da yeni savaşlara, halk ayaklanmalarına yol açabilir.

Gazeteci yazar Christian Parenti *Tropic of Chaos: Climate Change and the New Geography of Violence* (Kaos Dönencesi: İklim Değişikliği ve Şiddetin Yeni Coğrafyası) adlı kitabında küresel iklim değişikliklerinin dış politika ve iç güvenlikte yaratacağı sonuçları araştıran, 2007 yılında ABD'de yapılmış, CIA'in de destek verdiği bir çalışmadan bahsediyor. Bu çalışmada daha o zamandan iklim değişikliklerinin sonraki yıllarda toplumsal durumu kökten değiştireceği tahmin ediliyordu. Kuraklık, deniz seviyesinin iki metre yükselmesi, bu yükselişten dolayı yaşanacak sel baskınları ve erozyon halkın iktidardakilere karşı, benzeri görülmemiş bir öfke duymasına yol açabilirdi. Özellikle öfkeli halkla karşı karşıya gelecek bazı ülkeler, kendi sınırlarının dışına bakmakta zorlanır hale gelecekti; bu yüzden gelecekte iklim değişikliklerine karşı koymayı sağlayacak uluslararası ortak eylem planlarının bulunmaması büyük tehlike arz ediyordu. Çalışmada insanların geçmişte yaşanan doğal felaketler karşısındaki tepkisi de inceleniyor, ani gelişen, beklenmedik krizler karşısında gerekli önlemleri almayan yetkililerin kifayetsizliği karşısında öfkelerini nasıl ifade ettiklerine de bakılıyor. Büyük doğal afetler karşısında çoğunlukla inanç alevleniyordu toplumda, afetin açıklamasını dünyanın sonundan bahseden eski inanışlarda arayanların sayısı da yine pek çok yerde artıyordu. Kriz durumlarında göçmenlere, azınlıklara yönelik nefret ve şiddet hep artıyordu, çünkü doğal afet zamanlarında halk daha çok yer

değiştiriyordu. Gıda ve su uğruna verilen mücadele de özellikle bazı ülkelerde çatışmalara yol açıyordu. Psikoloji açısından bakıldığında toplumda korku ve kaygı artıyor, bir süre sonra mutsuzluk ve uyuşukluk da görülüyordu.

Özellikle kriz dönemlerinde, insanlara boş yere umut veren otokratik, popülist siyasi liderlerin önü açılır. Sığınmacı tehlikesine odaklanır, umudunu giderek yitiren halkın isyan etmesini güçlü bir ordu, polis kuvveti ve kumandayla engellemeyi dener bu liderler. Elbette iktidardaki oligarklar felaket durumunda korunaklı kalelerine çekilir, orada halkın geri kalanının erişemediği hizmetlere, konfora, gıdaya, içeceğe ve tıbbi desteğe rahatça ulaşırlar.

Felaketbilimi dünyanın yaklaşmakta olduğu gelecek üzerine araştırmalar yürüten özel bir bilim dalı; iklim değişiklikleri, pandemiler ya da benzer felaketler nedeniyle uygarlığın yok olma ihtimalini ele alıyor. Fransız biyolog ve agronom Pablo Servigne ve Belçikalı araştırmacı Raphaël Stevens bu alanın en tanınmış yazarları arasında. Ortaya attıkları teze göre gerçekçiler ile ütopyacılar arasında bir fark vardı: İlki sosyoekolojik sistemlerdeki değişiklikleri sistemin direncini artırıp felakete varabilecek sonuçları engellemek açısından acil birer durum gibi görüyor, ikincisiyse hayata olduğu gibi devam edebileceğimizi düşünüyordu.

Arkeologlar ise çöken eski uygarlık örneklerinden yola çıkarak, aynı durum bizim başımıza ne zaman, nasıl gelebilir sorusuna yanıt arıyor. Chris Begley'nin *Sıradaki Kıyamet: Sağ Kalma Sanatı ve Bilimi* adlı kitabındaki tahminlerine göre felaket, çöküş dünyada hiç eşit biçimde yaşanmayacak, bu çöküşte iklim değişiklikleri dışında ekonomik eşitsizlikleri artırma temeline dayanan neoliberal ekonominin işleyişi de önemli rol oynayacak, ayrıca gelecekteki pandemiler nüfus

yoğunluğunun fazlalığı nedeniyle görülmemiş bir hızla yayılacak, virüslerin hayvanlardan insanlara geçmesine yol açan doğal yaşam alanı değişikliklerini de daha sık göreceğiz.

Cambridge Üniversitesi Varoluşsal Risk Çalışmaları Merkezi araştırmacılarından Luke Kemp, antik uygarlıkların ortalama ömrünün üç yüz otuz altı yıl olduğunu hatırlatıyor. Uygarlıklar genellikle hızlı ve devamlı bir nüfus kaybı, kimlik yitimi ve toplumun karmaşık sosyoekonomik örgütlenmesinde bir çözülme yaşanınca çöküyordu. Bunda kamu kurumlarındaki tahribatın da payı oluyor, çünkü felaket derecesindeki toplumsal kargaşa dönemlerinde hükümetler idareyi kaybediyor, şiddet hükümetin tekelinde olmaktan çıkıyor.

Bugün sosyal medya iklim değişikliğine karşı mücadeleyi hayli zorlaştırıyor, çünkü bu âlemde bilime dair şüpheler artmış durumda, ayrıca ekoloji sorunlarının varlığını reddedenler kamuoyu üzerinde son derece nüfuzlu. Kısa zaman önce, iklim bilimlerinden tutun da felsefeye kadar farklı farklı alanlarda uzman on yedi araştırmacı çok ses getiren bilimsel bir makale yazdı, teknolojinin toplum üzerindeki etkisini araştıran akademik çalışma alanını "krizdeki bir disiplin" olarak değerlendirmeyi öneriyorlardı. Gerçekten de sosyal medya birbirimizle iletişimimizi radikal biçimde yeniden yapılandırmış durumda. Bugün bilgi hiç görülmedik bir hızla yayılıyor, bilgiyi çoğumuzun tanıyıp anlamadığı algoritmalar belirliyor. Bu çalışmaya imza atan öncü yazarlardan, Washington Üniversitesi'nden iki biyolog Joe Bak-Coleman ve Carl Bergstrom, COVID-19 pandemisi döneminde maskelerin ve aşının toplumca kabullenilmesini engelleyen "hatalı bilgi salgını"nın onları bu makaleyi yazmaya ittiğinin altını çiziyor. Aynı salgın gelecekteki ekolojik felaketlerde de yaşanabilirdi, farklı türde başka felaketlerde de tabii.

Nasıl karşı durmalı gelecekte beliren tehlikelere? ABD'li iktisatçı Paul Krugman ülkesinde çevre sorunlarının çözülmesine karşı çıkanların neden çoğunlukla cumhuriyetçiler olduğunu soruyor. Karşı çıkmalarının nedeni ekoloji tedbirlerinin ekonominin gelişmesine ket vurduğuna dair o eski düşünce değil. Aslında son dönemde ülkede, çevre felaketlerini önlemeye yönelik politikaları destekleyen şirketlerin sayısı giderek artıyor. ABD'de çevre sorunlarının çözülmesi konusundaki muhalif tavır esasen ırklararası eşitsizlikten tutun da toplumsal adalete kadar çok daha geniş kapsamlı toplumsal meseleleri içerip adına kültür savaşı denen durumla ilgili. Çevre politikaları değişsin diye bilfiil mücadele edenler çoğunlukla toplum, ırk ve cinsiyet eşitliğinin artmasını da talep ediyor. Cumhuriyetçiler ise bu düşüncelere şiddetle karşı. Bu kültürel mücadelenin tali zararları ekolojik nitelikte, çevreyi her geçen gün daha da etkiliyor.

Acaba bir tür aydın popülizminin çevre sorunlarını çözmeye faydası dokunur mu diye merak eden siyasetçiler oldu. Yok Oluş İsyanı ve Greta Thunberg'in Cuma Günlerini Geleceğe Ayır protestosu gibi hareketler kısıtlı da olsa bir güce erişip çevre felaketlerinin getireceği tehlikeler konusunda uyarılarda bulunabildi. Burada mesele popülizmin otoriter liderlerin elinden nasıl alınacağı, sonrasında da demokrasiyi korumakta, iklim değişikliği konusunda insanları harekete geçirmekte nasıl kullanılacağı. İtalyan filozof Antonio Gramsci'nin sözlerinden birinin bize yardımı dokunur belki: Bugün aklın karamsarlığına, iradenin iyimserliğine her zamankinden çok ihtiyacımız var. Ama o iradeyi nasıl koruyacağız, asıl soru bu.

—

Renata Salecl

Kabalık Çağı

Toplumsal sarsıntılar karşısında bile kabuğundan sıyrılamayan, başkalarıyla kader ortağı olduğunu unutmuş insan, hissizliğe gömüldüğü kış uykusundan uyanıp başkalarıyla empati kurarak demokrasiyi baştan filizlendirebilir mi?

Neoliberalizm kıskacında, iyisiyle kötüsüyle yaşadığı her şeyin tek sorumlusu ilan edilen birey, mükemmeliyetçilik beklentisi ile yetersizlik hisleri arasında sıkışmış durumda. "Her koyun kendi bacağından asılır" şiarıyla girdiği yarışta bir yandan kendini pazarlarken diğer yandan başkalarının celladına dönüşüyor. Ne var ki içini kemiren o "yeri doldurulabilir olma" hissinden kurtulamıyor.

Renata Salecl acımasızlığı huy edinmiş, kabalığın meziyet sayıldığı günümüz dünyasını masaya yatırıyor; önündeki dev aynasından ötesini göremez, "ben" demeden iki kelam edemez hale gelmiş, ölçüsüz hırsları, sabırsızlığı, kibri gurur nişanesi gibi taşıyan insanın düştüğü açmazları gözler önüne seriyor.

Metis Edebiyatdışı
ISBN-13: 978-605-316-471-5

Metis Yayınları
www.metiskitap.com

